

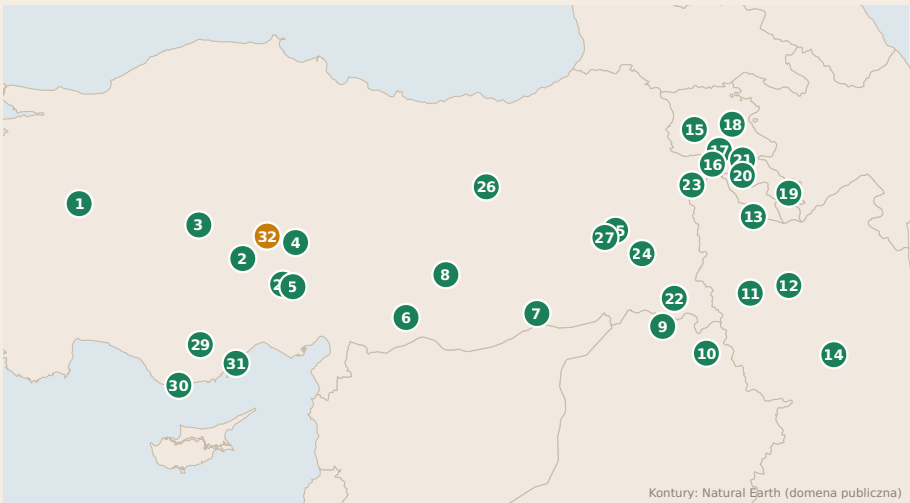

PIOTRYSEUSZ

CZERWIEC - LIPIEC

Anatolia: Kapadocja, Taurus i Ararat

Przewodnik po trasie

Kontury: Natural Earth (domena publiczna)

Pomysł · miejsca: 32 · motocykl: lekki dual-sport z oponami terenowymi
(szuter: ok. 1% (szkic))

Przewodnik wygenerowany 2026-10-31 z repozytorium <https://gitlab.com/p.goliasz/moto>. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

Spis treści

Etap dojazd: Dojazd: Dardanele, Frygia i jezioro Tuz	3
Etap kapadocja: Kapadocja, Erciyes i Kapuzbaşı	15
Etap mezopotamia: Nemrut Dağı, Eufrat i Tur Abdin	22
Etap kurdystan: Kurdystan iracki	35
Etap iran: Iran: Tachte Solejman, Urmia, Kandowan, Araks	43
Etap armenia: Armenia: Tatew, Noravank, Sewan, Aragac	57
Etap ararat: Ararat, Van i Hakkâri	82
Etap wschod: Nemrut Gölü, Ahlat i Munzur	94
Etap taurus: Taurus: Aladağlar i dolina Göksu	105
Etap cylicja: Cylicja	114
Punkty z innych podróży	123
Język w podróży	129
Źródła i licencje	132

Etap dojazd: Dojazd: Dardanele, Frygia i jezioro Tuz

1 Dolina Frygijska

3 Tuz Gölü

Dolina Ihlara 2

Kontury: Natural Earth (domena publiczna)

Dolina Frygijska (Frig Vadisi): Miasto Midasa (Midas Şehri)

Fot. Zeynel Cebeci, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	skalne miasto, widok, frygijskie, ruiny, antyk
Czas	1,5–2 godziny na pomnik Midasa i obejście skały; z Aslantaş, Yılantaş albo Ayazini po drodze pół dnia
Wstęp	bezpłatnie (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01: Midas Yazılıkaya Örenyeri – ÜCRETSİZ, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Pomnik Midasa	skalna fasada ok. 17 m wysokości, VII w. p.n.e.
Napis	staro-frygijski: Ates, syn Arkiasa, poświęca pomnik Midasowi, „wodzowi i władcy”
Skała	tufowy płaskowyż ok. 60–70 m nad dnem doliny
Wykopaliska	Francuski Instytut Archeologiczny tuż przed i po II wojnie światowej; wznowione od 2022 r. (Uniwersytet Anadolii)
Szlak Frygijski	506 km pieszo, ukończony w 2013 r.; trzy trasy schodzą się w Yazılıkaya

O MIEJSCU

Między Eskişehir, Kütahya i Afyonem wyżyna Anatolii rozpada się na labirynt płaskich skał, kanionów i ostańców z miękkiego tufu wulkanicznego. Wiatr i woda wyrzeźbiły w nim kominy, grzyby i stoliwa, a pomiędzy nimi rosną sosny, pola i niewielkie wsie. To Dolina Frygijska, choć dolina to raczej cały kraj skał rozrzucony na kilkudziesięciu kilometrach. Frygowie, lud, który przybył do Anatolii z Bałkanów po upadku państwa Hetytów, mieli tu swoje góry święte. W skałach wykuwali grobowce, ołtarze i wielkie fasady poświęcone bogini matce, którą nazywali po prostu Matar, „Matką”. Grecy znali ją później jako Kybele.

Najsłynniejsza z tych fasad zdobi skalny cypel nad wsią Yazılıkaya, czyli „zapisana skała”. Ma ok. 17 m wysokości i udaje front świątyni z trójkątnym szczytem, pokryty geometrycznym wzorem, który naśladuje terakotowe okładziny frygijskich budowli. U dołu wykuto niszę, w której zapewne stał posąg bogini; na jej ścianach ktoś wyrył słowo MATAR. Wyżej biegnie napis w alfabecie frygijskim: Ates, syn Arkiasa, poświęca pomnik Midasowi, nazywając go „wodzem ludu i władcą”. Dlatego podróżnicy XIX w. uznali fasadę za grobowiec Midasa, a skałę nad nią nazwali Miastem Midasa. Grobowcem nie jest, ale datowana na początek albo połowę VII w. p.n.e. może być hołdem dla zmarłego króla.

Midas był postacią historyczną. Asyryjskie kroniki z końca VIII w. p.n.e. wspominają Mitę z kraju Muszki, przeciwnika króla Sargona II, a Grecy pamiętali, że jako pierwszy barbarzyński władca złożył dar w Delfach. Legenda dała mu złoty dotyk i ośle uszy, a tradycja mówi, że odebrał sobie życie, gdy na Frygię spadli Kimmerowie. Na szczycie skały, za fasadą, leżała osada z murami, schodami wykutymi w skale, cysternami i ołtarzami ze schodkowymi tronami dla bogini. Pierwsze wykopaliska prowadził tu Francuski Instytut Archeologiczny tuż przed i po II wojnie światowej, a od 2022 r. prace wznowił Uniwersytet Anadolu z Eskişehiru.

Okolice żyje dziś z rolnictwa i powoli odkrywa turystykę pieszą. W 2013 r. wolontariusze wytyczyli Szlak Frygijski (Frig Yolu), 506 km pieszych tras przez cztery prowincje. Trzy jego odnogi, z Seydiler, Yenice Çiftliği i Yassihöyük koło Gordionu, schodzą się właśnie w Yazılıkaya. Po drodze

leżą skalne wsie z czasów bizantyjskich, takie jak Ayazini z kościołem wykutym w skale, i pomniki z lwami, które pilnowały grobów frygijskich moźnych.

Widok ze szczytu skały Miasta Midasa na Dolinę Frygijską i drogę do wsi Yazılıkaya Fot. Zeynel Cebeci, [CC-BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Pomnik Midasa najlepiej oglądać po południu, gdy słońce pada na fasadę i wydobywa wzór, a napis da się przeczytać przy tablicy informacyjnej obok.
- Ścieżka na szczyt skały: schody i tunele wykute przez Frygów, ołtarz z tronem bogini, cysterny i widok na całą dolinę. Obok stoi niedokończony pomnik („Mała Yazılıkaya”), na którym widać, jak kamieniarze zaczęli pracę od góry.
- Po drodze z Kütahyi albo z Afyonu: grobowce z lwami Aslantaş i Yılantaş w dolinie Köhnüş oraz skalna wieś Ayazini z kościołem i kominami jak w Kapadocji [przebieg objazdu do sprawdzenia].

Praktycznie

- Yazılıkaya leży ok. 27 km na południe od Seyitgazi i ok. 66 km na południe od Eskişehir. Do wsi prowadzi wąska droga asfaltowa, parking pod skałą [nawierzchnia ostatniego odcinka i parking do sprawdzenia]. Boczne drogi do Aslantaş i pomników w dolinie bywają gruntowe, po deszczu z gliną.
- Teren otwarty, godziny 08:00–17:00 według zestawienia muzeów (bez daty stanu) [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Usług prawie nie ma: paliwo i jedzenie w Seyitgazi, Han albo w Kütahyi.
- Wyżyna leży ok. 1000–1300 m n.p.m. [do sprawdzenia], więc w czerwcu i lipcu dni są ciepłe, ale wieczory chłodne. Cienia przy skale mało.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Yaz%C4%B1%C4%B1_Han, en.wikipedia.org/wiki/Phrygian_Way, www.livius.org/articles/place/yazilikaya-midas-city/, en.wikipedia.org/wiki/Midas, kureansiklopedi.com/tr/

[detay/midas-yazilikaya](#), [www.milliyet.com.tr/gundem/yazilikayada-kazi-...](#), [arkeonews.net/excavations-in-and-around-yazik...](#), [www.flypgs.com/blog/frig-vadisi-gezi-rehberi-...](#), [www.turkishmuseums.com/Uploads/Müze/Dosya/063...](#), [www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...](#)
39.19948, 30.71320 ([wikidata:Q137170054](#))

Dolina Ihlara (Ihlara Vadisi)

Fot. Andrada Boldis, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, kościół, bizantyjskie, skalne miasto, widok
Czas	pół dnia na odcinek Ihlara – Belisırma z kościołami; z Selime i Güzelyurt cały dzień
Wstęp	16 EUR dla cudzoziemców (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; MüzeKart ważna; klasztorna dolina w Güzelyurt (Manastır Vadisi) 5 EUR
Kanion	ok. 14-15 km długości, do ok. 150 m głębokości, wycięty przez rzekę Melendiz
Skała	tuf z erupcji wulkanu Hasan Dağı (ok. 3250 m)
Kościoły	ok. 50 kościołów wykutych w skale, VII-XIII w.
Ostatni kościół	Kirkdamaltı (św. Jerzego), 1283–1295, z napisem wymieniającym sułtana Mesuda II i cesarza Andronika II
Odwiedzający	ok. 550 tys. w 2024 r.

O MIEJSCU

Dolina Ihlara to wąski kanion na południowo-zachodnim skraju Kapadocji, ok. 14–15 km długi i miejscami głęboki na 150 m. Wycięła go rzeka Melendiz w grubych warstwach tufu i bazaltu, które wyrzucił z siebie wulkan Hasan Dağı, stojący na horyzoncie na południowym wschodzie. Z góry, z płaskiego, prawie bezdrzewnego płaskowyżu, kanion jest niewidoczny, dopóki nie stanie się nad jego krawędzią. Na dnie jest inny świat: topole, wierzby i pistacje, szum wody, ogrody przy wsi Belisırma i chłód, którego latem brakuje na całej wyżynie. W Ihlara schodzi się do niego po prawie 400 stopniach, ponad 100 m w dół.

Od VII w. osiedlali się tu mnisi bizantyjscy, którzy w miękkiej skale drążyli cele, kaplice i kościoły. Dawna grecka nazwa doliny, Peristrema („wijąca się”), pochodzi od wsi Belisırma w połowie kanionu. Zachowało się ok. 50 kościołów w dwóch grupach. Te przy Ihlara mają malowidła w miejscowym, kapadockim stylu z wpływami syryjskimi i perskimi, często sprzed ikonoklazmu. W Kościele Węży (Yılanlı Kilise) potępieni grzesznicy duszą się w splotach węży, a w Kościele pod Drzewem (Ağaçaltı) w kopule zachowało się Wniebowstąpienie. Kościoły koło Belisırmy są w stylu bizantyjskim X–XI w. W Kościele z Kolumnami (Direkli Kilise) jeden z rzadkich napisów wymienia cesarza Bazylego II.

Najciekawszy dla historii jest mały Kırkdamaltı, kościół św. Jerzego z lat 1283–1295. Jego fundator, Basil Giagupes, to bizantyjski urzędnik, który był zarazem emirem w służbie Seldżuków. Na fresku stoi w seldżuckim stroju obok żony Tamar, gruzińskiej księżniczki, a napis wymienia jednocześnie sultana Mesuda II i cesarza Andronika II. To świadectwo, że pod panowaniem tureckim chrześcijanie i muzułmanie przez jakiś czas żyli tu obok siebie. Kościół był ostatnią budowlą chrześcijańską w dolinie aż do XIX w., gdy kapadoccy Grecy znów zaczęli stawiać świątynie.

Na północnym końcu kanionu, w Selime, klasztor wykuto w całym zboczu: jest tam kościół z nawami jak w katedrze, kuchnia z kominem, stajnie i sale na kilku poziomach. Kilka kilometrów dalej leży Güzelyurt, dawne Gelveri, miasteczko kamiennych domów i skalnych kościołów, w którym do 1924 r. mieszkali głównie Grecy. Wymiana ludności między Grecją a Turcją przeniosła ich nad Morze Egejskie, gdzie koło Kawali

założyli wieś Nea Karvali. Dolina żyje dziś z turystyki: w 2024 r. odwiedziło ją ok. 550 tys. osób, a nad krawędzią kanionu stanął taras widokowy ze szklaną podłogą.

Selime u wylotu kanionu: klasztor wykuty w zboczu nad domami wsi Fot. Tevfik Teker, [CC BY 3.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wejście główne w Ihlara: schody na dno, kościoły Ağaçaltı, Yılanlı, Sümbüllü i Kocar w pierwszych kilometrach, potem ścieżką wzdłuż rzeki do Belisirmy (ok. 3,5 km od wejścia), gdzie nad wodą są restauracje z rybą i gözleme.
- Z Belisirmy do Selime jest jeszcze ok. 7 km łatwej ścieżki; wraca się taksówką albo dojeżdża motocyklem do każdego końca osobno.
- Klasztor w Selime: wspinaczka po skale do kościoła i kuchni, najładniej późnym popołudniem, gdy słońce oświetla zbocze.
- Güzelyurt: dolina klasztorna z kościołami, stare greckie domy i widok na Hasan Dağı.

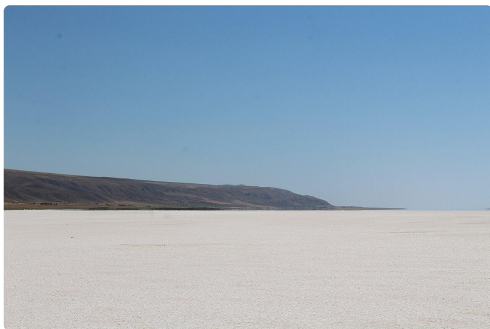
Praktycznie

- Do Ihlara prowadzi asfalt z Aksaray (ok. 40 km) [do sprawdzenia]; parking przy wejściu głównym nad kanionem, przy Belisirmie i w Selime. Paliwo w Aksaray i w Güzelyurt [do sprawdzenia].
- Godziny: latem ok. 07:00–19:30, zimą 08:00–17:00 (relacje sprzed 2026 r.) [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Jeden bilet obejmuje dolinę z Selime [do sprawdzenia].
- W czerwcu i lipcu na płaskowyżu jest gorąco i sucho, na dnie kanionu kilka stopni chłodniej. Najmniej ludzi rano; w weekendy i święta przyjeżdżają autokary z Kapadocji.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Ihlara_valley, en.wikipedia.org/wiki/Mount_Hasan, en.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCzelyurt, www.memurlar.net/haber/947933/eski-bir-vaha-i-..., www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/aksaray/gu-..., www.aydinlik.com.tr/haber/ihlara-cam-teras-ye-..., hurriyetdailynews.com/guzelyurt-becomes-a-tou-..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

38.25750, 34.29528 ([wikidata:Q22343387](https://www.wikidata.org/wiki/Q22343387))

Tuz Gölü (jezioro Tuz, „Słone Jezioro”)

Fot. Wokege, [CC0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	przyroda, geologia, widok, ptaki
Czas	30–60 minut postoju; o zachodzie słońca dłużej
Wstęp	bezpłatnie
Powierzchnia	ok. 1665 km ² , drugie co do wielkości jezioro Turcji
Głębokość	przez większą część roku ok. 0,4 m; w sierpniu warstwa soli średnio ok. 30 cm
Sól	trzy saliny dają ok. 63% soli zużywanej w Turcji
Ochrona	specjalny obszar ochrony środowiska od 2001 r.
Flamingi	główna lęgowa kolonia flaminga różowego w Turcji; w 2026 r. ok. 12 800 piskląt, najwięcej od pięciu lat
W starożytności	jezioro Tatta, na granicy Likaonii i Galacji

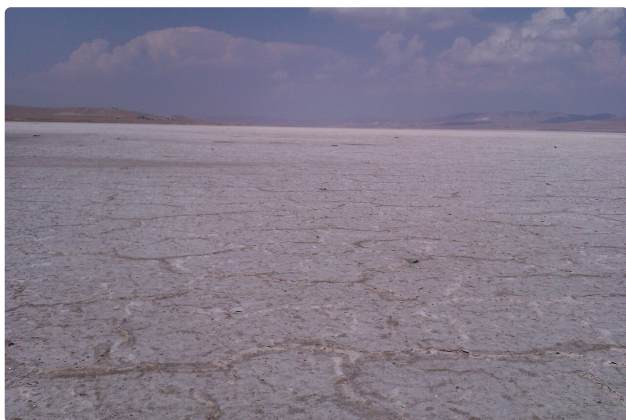
O MIEJSCU

Tuz Gölü leży w tektonicznym zapadlisku pośrodku Anatolii, ok. 150 km na południe od Ankary i ok. 60 km na północny zachód od Aksaray. Wpadają do niego dwa większe strumienie i wody gruntowe, ale nic z niego nie wypływa, a w jednym z najsuchszych regionów Turcji (ok. 320 mm opadu rocznie) woda szybko paruje. Przez większą część roku jezioro ma ok. 40 cm głębokości. Zimą deszcz i roztopy rozpuszczają część soli, a

latem woda znika i odsłania białą skorupę, w sierpniu grubą średnio na ok. 30 cm. Z drogi wygląda to jak pole śniegu w środku stepu, sięgające po horyzont.

Pod jeziorem leżą pokłady soli grube na setki metrów, a trzy saliny nad brzegiem dają ok. 63% soli zużywanej w Turcji. Wiosną i na początku lata płytka solanka bywa różowa: barwią ją glony i mikroorganizmy, które dobrze znoszą tak słone środowisko. Na wysepkach w południowej części jeziora, w granicach gminy Eskil, leży główna turecka kolonia lęgowa flaminga różowego. W 2026 r. wykłuło się tam ok. 12 800 piskląt, najwięcej od pięciu lat, bo deszczowa zima podniosła poziom wody. W październiku 2021 r. jezioro na krótko wyschło zupełnie, czego przyczyną były susza i pobór wody do nawadniania pól.

W starożytności jezioro nazywało się Tatta i leżało na granicy Likaonii i Galacji. Strabon pisał, że jego woda od razu oblepia solą wszystko, co się w niej zanurzy, a ptaki, które dotkną jej skrzydłami, spadają i można je łapać ręką. W epoce lodowcowej było tu wielkie słodkowodne jezioro, które wraz z ociepleniem kurczyło się i stawało coraz bardziej słone. Od 2001 r. całe jezioro z okolicznymi mokradłami i częścią stepu jest specjalnym obszarem ochrony środowiska.

Popękana skorupa soli od strony Şereflikoçhisar Fot. İncelemeelemeni, [CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Spacer po soli: od punktu turystycznego przy drodze Ankara – Aksaray, w pobliżu Şereflikoçhisar, wchodzi się 15–20 minut w głąb białej równiny. Wiosną w płytkiej wodzie chodzi się boso, latem po twardej skorupie.

- Zachód słońca: sól świeci wtedy jak lodowisko, a w bezwietrzny dzień na mokrej powierzchni odbija się niebo.
- Flamingi widać z daleka w południowej części jeziora; kolonia lęgowa jest chroniona i nie wolno do niej podchodzić.

Praktycznie

- Szkic trasy prowadzi przez Şereflikoçhisar na wschodnim brzegu. Punkt z parkingiem, sklepikiem z wyrobami z soli i wyjściem na jezioro leży przy drodze Ankara – Aksaray, według relacji ok. 15 km przed Şereflikoçhisar od strony Ankary [położenie i usługi do sprawdzenia]. Motocyklem nie wjeżdża się na sól: to obszar chroniony, a skorupa przy brzegu bywa miękka.
- Sól i słona woda niszczą buty i metal: po spacerze opłucz buty, a po ewentualnym wjeździe w kałużę solanki także felgi i łańcuch. Potrzebne okulary przeciwsłoneczne, bo biel razi.
- Na samym jeziorze rozbijanie namiotu jest zabronione, wokół jest to możliwe w wyznaczonych miejscach (relacje z 2025 r.) [do sprawdzenia]. Kolor wody i to, czy jest woda, czy sama sól, zależy od roku i miesiąca: w czerwcu zwykle jeszcze płytka woda, w lipcu coraz więcej suchej skorupy [do sprawdzenia przed wyjazdem].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Lake_Tuz, www.sozcu.com.tr/tuz-golu-nde-12-bin-800-yavr..., www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/pembe-renge-bur..., yolcu360.com/blog/tuz-golu/, www.flypgs.com/blog/tuz-golunde-yildiz-altind..., penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/St...

38.83333, 33.33333 ([wikidata:Q211823](https://www.wikidata.org/wiki/Q211823))

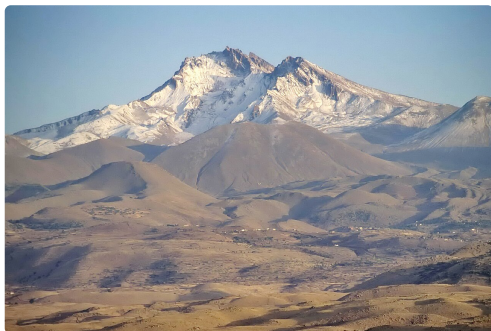
Etap kapadocja: Kapadocja, Erciyes i Kapuzbaşı

4 Erciyes Dağı

5 Wodospady Kapuzbaşı

Kontury: Natural Earth (domena publiczna)

Erciyes Dağı (wulkan Erciyes, gr. Argaios)

Fot. Volker Höhfeld, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	gory, geologia, widok, droga motocyklowa
Czas	przejazd przez przełęcz z postojem 1–2 godziny; z wejściem na grzbiet nad ośrodkiem pół dnia
Wstęp	bezpłatnie (droga przez przełęcz Tekir)
Wys.	3917 m n.p.m., najwyższy szczyt Anatolii Środkowej
Wulkan	stratowulkan; ostatnie erupcje na początku holocenu, dziś nieczynny
Lodowiec	jeden niewielki lodowiec po stronie północnej, cofa się
Ośrodek narciarski	Tekir, ok. 2150–2200 m; cztery wjazdy: Hacilar, Hisarcık, Tekir i Develi
Nazwa	gr. Argaios, „jasny, biały”; tureckie Erciyes od Erciyas

O MIEJSCU

Erciyes to wulkan, który zbudował Kapadocję. Ma 3917 m, jest najwyższym szczytem Anatolii Środkowej i z płaskowyżu wokół Kayseri widać go z kilkudziesięciu kilometrów, z białą czapą jeszcze w czerwcu. Zaczął rosnać w miocenie, wewnątrz kaldery jeszcze starszego wulkanu, a jego popioły i lawy, razem z wybuchami Hasan Dağı na zachodzie, przykryły okolicę warstwami tufu, z których woda i wiatr wyrzeźbiły skalne kominy Göreme i kanion Ihlara. Ostatnie erupcje zdarzyły się na początku holocenu, a ich popiół mógł dolecieć aż nad Morze Śródziemne. Na północnym zboczu przetrwał jeden niewielki lodowiec, który z każdym rokiem się cofa.

Grecy nazywali górę Argaios, czyli „jasna, biała”. Strabon pisał, że jej szczyt nigdy nie traci śniegu, a nieliczni, którzy na niego weszli, opowiadali, że przy czystym niebie widać stamtąd oba morza: Czarne i Śródziemne. U stóp góry leżała Mazaka, stolica królów Kapadocji, później rzymska Cezarea, dziś Kayseri. Miejscowa legenda opowiada o Cis Hatun, córce wodza, której ukochany miał zabić smoka ziejącego ogniem na szczycie. Zginęli oboje, a suknia ślubna dziewczyny została na górze jako wieczny śnieg. Od łacińskiej nazwy Argaeus wzięła imię także góra na Księżycu.

Dla motocyklisty Erciyes to przede wszystkim droga. Od Kayseri asfalt wspina się przez Hisarcık albo Hacılar na przełęcz Tekir pod szczytem, na ok. 2150–2200 m, gdzie stoją hotele i wyciągi ośrodka narciarskiego. Dalej zjeżdża się na południe, w stronę Develi i Yahyalı, z widokiem na płaskowyż, wygasłe stożki i doliny Taurusu na horyzoncie. Zimą to jeden z największych ośrodków narciarskich w Turcji, a latem łąki na przełęczach zamieniają się w obozowisko: rodziny z Kayseri rozbijają tu namioty, żeby uciec od upału z miasta.

Erciyes z doliny koło Göreme: wulkan zamyka horyzont Kapadocji od wschodu Fot. Dosseman, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Przełęcz Tekir: postój przy ośrodku i krótki spacer na grzbiet nad wyciągami, skąd widać wulkan z bliska i całą równinę Kayseri.
- Zjazd na południe w stronę Develi: szeroki widok na płaskowyż i pasma Taurusu, którymi trasa jedzie dalej do Aladağlar.

- Kayseri u stóp góry: pastırma, czyli suszona wołowina w przyprawach, i manti, małe pierożki z jogurtem, z których miasto słynie.

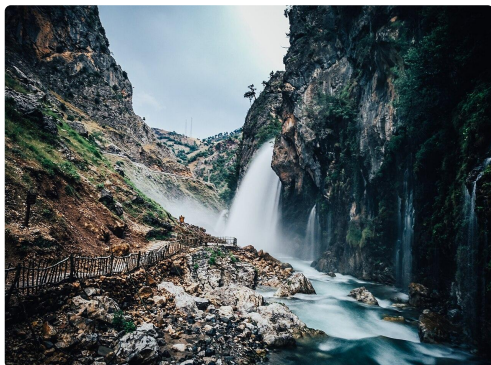
Praktycznie

- Przejazd Kayseri – Tekir – Develi jest według OpenStreetMap asfaltowy na całej długości (szkic trasy, 2026-10-31) [nawierzchnia zjazdu w stronę Develi do sprawdzenia]. Zimą droga bywa zamykana przez zawieje, latem jest otwarta.
- Na przełęczy jest wyraźnie chłodniej niż na płaskowyżu, a po południu nad szczytem zbierają się burzowe chmury; potrzebna ciepła warstwa nawet w lipcu. Paliwo w Kayseri, Develi albo Yahyalı, nie na przełęczy [do sprawdzenia].
- Wejście na szczyt to wspinaczka wysokogórska z przewodnikiem, nie spacer. Namiot na łąkach przy Tekir latem jest popularny wśród miejscowych [zasady i opłaty do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Mount_Erciyes, en.wikipedia.org/wiki/Erciyes_Ski_Resort, penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/St..., www.cnnturk.com/turkiye/somestirin-gozdesi-725523, www.dha.com.tr/foto-galeri/2-bin-200-metre-yu..., www.haber7.com/seyahat/haber/2995379-izole-ta..., www.benguturk.com/gundem/kar-yagisi-nedeniyle...

38.53167, 35.45000 ([wikidata:Q126804](https://www.wikidata.org/wiki/Q126804))

Wodospady Kapuzbaşı (Kapuzbaşı Şelaleleri)

Fot. Uefeyik, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

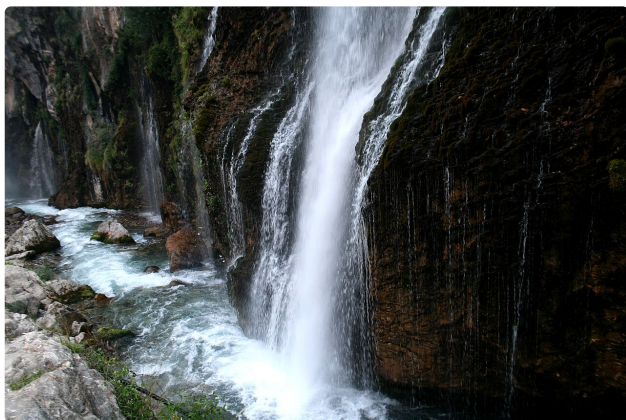
Typ	wodospady, góry, park narodowy, widok
Czas	1–2 godziny; z noclegiem w dolinie wieczór i rano
Wstęp	bezpłatnie [czy park narodowy pobiera opłatę – do sprawdzenia]
Wodospady	siedem, z tego pięć dużych; ok. 60–76 m wysokości (źródła podają różnie)
Przepływ	ok. 27 500 litrów na sekundę (według burmistrza Yahyalı, 2025)
Wys.	ok. 700 m n.p.m.
Woda	ze śniegów i lodowców Aladağlar; płynie przez cały rok
Park narodowy	Aladağlar, od 1995 r., ok. 550 km ²
Rzeki	Aksu → Zamantı → Seyhan

O MIEJSCU

Kapuzbaşı leży na wschodnim skraju Aladağlar, najdzikszego masywu środkowego Taurusu, w głębokiej dolinie Zamantı, ok. 75–80 km od miasteczka Yahyalı. Woda nie spływa tu ze szczytu ani z potoku nad krawędzią: wypływa wprost ze skalnej ściany, kilkadziesiąt strugami z otworów w wapieniu, i spada do koryta Aksu. Zasilają ją śniegi i lodowce wysokich partii masywu, które przesiakają przez krasowe skały i wydostają się na powierzchnię właśnie tutaj. Wodospadów jest siedem, pięć dużych i dwa mniejsze, a ich wysokość źródła podają różnie, od ok. 60 do 76 m. Według burmistrza Yahyalı spływa nimi ok. 27,5 tys. litrów wody na sekundę, przez cały rok, także w suche lata.

Dolina leży na wysokości ok. 700 m, dużo niżej niż płaskowyż Kapadocji, więc dojazd od strony Yahyalı to długi zjazd w coraz głębszy, coraz bardziej zielony kanion. Przy samych wodospadach powietrze jest wilgotne i chłodne, a miejscowi mówią o „naturalnej klimatyzacji”, dlatego w lipcu przyjeżdżają tu na pikniki całe rodziny. Nazwę tłumaczy się na dwa sposoby: od starotureckiego słowa „kapuz”, oznaczającego wodę wypływającą ze skał, albo od kopuzu, instrumentu strunowego, na którym dawni Turcy mieli grać, świętując tu wiosnę.

Wodospady leżą w Parku Narodowym Aladağlar, założonym w 1995 r. i zajmującym ok. 550 km². Wyżej, za skalnymi ścianami, wznoszą się szczyty powyżej 3700 m, a wodospad jest jednym z przystanków na trasach trekkingowych przez masyw. Po drodze z Yahyalı mija się drugi, sezonowy wodospad Uçansu, spadający ze skały ok. 150 m, który płynie tylko przez mniej więcej miesiąc wiosną, gdy topnieją śniegi.

Jeden z wodospadów spada wprost ze skalnej ściany do potoku Fot. Tervik Teker, [CC BY 3.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Krótka ścieżka od parkingu pod same wodospady i na mostki nad Aksu; najmocniej płyną w czerwcu, gdy topnieją śniegi.
- Wodospad Uçansu przy drodze z Yahyalı: postój, jeśli jeszcze płynie [do sprawdzenia w danym roku].
- Wieczór i rano w dolinie, gdy znikają jednodniowi goście; przy wodospadach są miejsca piknikowe i pole namiotowe używane przez wspinaczy [zasady do sprawdzenia].

Praktycznie

- Dojazd z Yahyalı ok. 75–80 km drogą asfaltową w głąb doliny; po przebudowie jedzie się ok. 1,5 h (stan na 2025, źródło: kureansiklopedi.com) [nawierzchnia ostatnich kilometrów do sprawdzenia]. Szkic trasy jedzie dalej przez góry do Saimbeyli i Göksun, z dala od Adany.
- Paliwo i zakupy tylko w Yahyalı; w dolinie nie ma stacji [do sprawdzenia]. W weekendy lata przy wodospadach bywa tłoczno i ciasno na parkingu.
- Mgła wodna moczy wszystko w promieniu kilkudziesięciu metrów: aparat i telefon do kieszeni, kask i rękawice zostaw z dala od wody.

Źródła: kureansiklopedi.com/tr/detay/kapuzbasi-selale..., www.istiklal.com.tr/hayatin-icinden/saniyede-..., www.ntv.com.tr/yasam/kayserideki-kapuzbasi-se..., www.haberturk.com/kayseri-haberleri/40688272-..., turkeytravelplanner.com/go/CentralAnatolia/Ni..., www.wikidata.org/wiki/Q6061095
37.77350, 35.39320 ([wikidata:Q6070960](https://www.wikidata.org/wiki/Q6070960))

Etap mezopotamia: Nemrut Dağı, Eufkrat i Tur Abdin

Halfeti i twierdza Rumkale

Fot. Bernard Gagnon, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	rzeka, widok, miasto, zamek
Czas	pół dnia: spacer po starym mieście i rejs ok. 1,5 h; najlepiej późnym popołudniem, do zachodu słońca
Wstęp	Halfeti bez opłat; łódź do Rumkale i Savaşan płatna u przewoźników [cena do sprawdzenia]; Rumkale bezpłatnie (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01)
Rzeka	Euphrat, zbiornik zapory Birecik napełniany od grudnia 1999 r.
Zatopione	ok. 40% dawnego miasteczka (przed zaporą ok. 2600 mieszkańców); mieszkańców przeniesiono do Yeni Halfeti (Karaotlak), ok. 10 km dalej
Rumkale	twierdza na skale u ujścia Merzimen Çayı do Eufratu, prowincja Gaziantep; siedziba katolików ormiańskich ok. 1150–1292
Cittaslow	od 2013 r. (sieć „spokojnych miast”)
Róże	karagül, ciemnobordowe, prawie czarne róże uprawiane w okolicy

O MIEJSCU

Halfeti leży w miejscu, gdzie Eufrat przecina wapienny płaskowyż północnej Mezopotamii jasnym kanionem. Od grudnia 1999 r. dolinę wypełnia zbiornik zapory Birecik, zbudowanej w ramach wielkiego programu nawadniania południowo-wschodniej Turcji. Woda zalała ok. 40% starego miasteczka, które liczyło wtedy ok. 2600 mieszkańców. Ludzi przeniesiono do nowego Halfeti, Karaotlak, ok. 10 km dalej. Na stoku nad wodą zostały kamienne domy, z których część stoi do połowy w zalewie. Nad turkusową wodą stromo wznoszą się białe ściany doliny. Ten widok pośrodku spalonej słońcem stepu jest jednym z najbardziej zaskakujących w Turcji. Najpiękniej jest pod wieczór, gdy łodzie wracają, a skały robią się złote.

Rejs łodzią prowadzi w górę i w dół zalanej doliny. W pobliskiej wsi Savaşan, prawie w całości zatopionej, z wody wystaje górna połowa minaretu meczetu z 1807 r. To najczęściej fotografowany kadr okolicy. Wyżej na skalnym cyplu u ujścia potoku Merzimen stoi Rumkale, „Rzymska Twierdza”, po ormiańsku Hromkla. Ok. 1150 r. kupił ją katolikos Grzegorz III Pahlawuni i przez blisko półtora wieku była siedzibą zwierzchników Kościoła ormiańskiego. W 1166 r. wybrano tu katolikosa Nersesa IV, poetę zwanego Sznorhali, „Pełen Łaski”. W skryptorium pracował Toros Roslin, najsłynniejszy ormiański iluminator rękopisów. W 1292 r., po długim oblężeniu, twierdzę zdobyli mamelucy, wymordowali załogę, a duchownych uprowadzili. Miejskowa tradycja mówi, że w tych skałach przebywał apostoł Jan. Rumkale należy do sąsiedniej prowincji Gaziantep.

Przed zaporą Halfeti żyło z ryb i z sadów pistacjowych na brzegach rzeki. Dziś żyje z turystyki: łodzi, kawiarni nad wodą i pensjonatów. W 2013 r. miasteczko dołączyło do sieci „spokojnych miast” Cittaslow. Słynie z róż karagül. Są ciemnobordowe, a w pełnym słońcu prawie czarne. Internetowa legenda, że rosną tylko tutaj, nie jest prawdą, ale sadzi się je w ogrodach i sprzedaje jako pamiątkę. Najładniej kwitną późną wiosną.

Rumkale nad zalanym Eufratem: mury twierdzy katolikosów ormiańskich na skalnym cyplu Fot. Bernard Gagnon, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Spacer po starym Halfeti: kamienne domy i do połowy zalany meczet. Widok na zakole najlepszy z drogi nad miasteczkiem.
- Rejs ok. 1,5 h z przystani: zatopiona wieś Savaşan z minaretem w wodzie, Rumkale i jaskinia Kız Mağarası. Czy łódzie przybijają do Rumkale i czy można wejść na twierdzę, trzeba sprawdzić na miejscu, bo w 2017 r. trwała tam odbudowa.
- Wieczorem herbata albo ryba z Eufratu na tarasach nad wodą.

Praktycznie

- Do starego Halfeti prowadzi asfalt z nowego miasta i z Birecik. Parking jest nad przystanią [do sprawdzenia]. Szkic dojeżdża od Nemrut Dağı przez Kâhtę i Bozovę.
- W lipcu w dolinie jest bardzo gorąco, w Şanlıurfię średnie maksimum przekracza 35 °C [do sprawdzenia]. Lepiej przyjechać po południu i spać na miejscu, a jechać rano.
- W weekendy i święta przyjeżdża tu dużo turystów z Gaziantepu i Şanlıurfi. Na rejs lepiej wypłynąć rano albo w tygodniu.
- Ceny rejsów podawane w przewodnikach (50–100 TRY) są nieaktualne [do sprawdzenia przed wyjazdem].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Halfeti, en.wikipedia.org/wiki/Rumkale, [hurriyetdailynews.com/half-sunken-city-halfet...](https://hurriyetdailynews.com/half-sunken-city-halfet-...), theculturetrip.com/turkey/articles/halfeti-a-..., yolcu360.com/blog/halfeti-gezilecek-yerler/, www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...
37.24444, 37.86861 ([wikidata:Q258838](#))

Mardin i płaskowyż Tur Abdin

Fot. Radosław Botev, [CC BY 3.0 pl](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	widok, miasto, klasztor, sredniowiecze
Czas	Mardin: wieczór i rano przy noclegu; z Deyrulzafaran, Midyat i Mor Gabriel cały dzień
Wstęp	stare miasto bez opłat; Muzeum Mardin 8 EUR, ruiny Dary bezpłatnie (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01); klasztory Deyrulzafaran i Mor Gabriel – opłata albo datek [do sprawdzenia]
Położenie	stare miasto na południowym stoku grzbietu wapiennego, z cytadelą na szczycie, nad równiną Mezopotamii ciągnącą się do Syrii
Artukidzi	od 1103 r. stolica jednej z gałęzi dynastii; medresa Zinciriye 1385, medresa Kasımiye ukończona 1445, minaret Wielkiego Meczetu 1176
Deyrulzafaran	klasztor Mor Hananyo, założony 493 r., do 1932 r. siedziba syryjskiego

	patriarchy prawosławnego (źródła podają też 1924)
Mor Gabriel	klasztór założony 397 r., siedziba metropolity Tur Abdin, jeden z najstarszych czynnych klasztorów świata
Języki	kurdyjski, arabski i turecki; Syryjczycy mówią turoyo, nowoaramejskim językiem Tur Abdin
UNESCO	lista wstępna od 2000 r. (Mardin i krajobraz kulturowy)

O MIEJSCU

Mardin stoi na stoku wapiennego grzbietu, ostatniego wzniesienia przed równiną Mezopotamii. Na samym szczycie jest cytadela, niżej schodzą tarasami domy z miodowego kamienia z rzeźbionymi łukami i balkonami, a pod nimi aż po horyzont ciągnie się płaska, żółta równina, za którą zaczyna się Syria. Wieczorem w dole zapalają się światła wsi, a w lipcu znad równiny wieje gorący wiatr. Miasto budowano prawie wyłącznie z miejscowego wapienia, który świeżo przycięty jest beżowy, a z czasem złociej. Dlatego Mardin z daleka wygląda jak jedna rzeźba wykuta w zboczu. W 2000 r. Turcja wpisała je na wstępną listę UNESCO.

Najświeńiejszy okres przyszedł za Artukidów, tureckiej dynastii, która od 1103 r. miała tu stolicę jednej ze swoich gałęzi. Z jej czasów i z czasów następców pochodzą medresy, które wyznaczają sylwetkę miasta. Zinciriye z 1385 r. ma dwie żebrowane kopuły, a Kasimiye, zaczęta przez sułtana Isę i ukończona w 1445 r., leży tuż za miastem. Minaret Wielkiego Meczetu ma napis z 1176 r. Mardin było zawsze miastem wielu wspólnot: muzułmanów kurdyjskich i arabskich, Ormian i Syryjczyków. Syryjski kościół Mor Behnam z VI w. stał się w 1293 r. kościołem

patriarszym. Dziś mieszkańcy to w przybliżeniu po połowie Kurdowie i Arabowie, po turecku mówią głównie urzędnicy. Chrześcijan zostało niewiele.

Ok. 5 km na wschód, na zboczu nad równiną, leży klasztor Deyrulzafaran, „Szafranowy”. Według tradycji w 493 r. mnich Szlemon zamienił w klasztor dawną świątynię boga słońca, której sklepienia z kamienia bez zaprawy przetrwały pod budynkami. W 793 r. ruiny kupił i odnowił biskup Hananyo i od niego klasztor wziął syryjską nazwę Mor Hananyo. Przez prawie osiem stuleci, do lat 20.–30. XX w., był siedzibą patriarchy Syryjskiego Kościoła Prawosławnego, który przeniósł się potem do Homs, a następnie do Damaszku. Nazwę „szafranowy” tłumaczą dwie opowieści. Jedna mówi, że do zaprawy dodano szafran, druga, że szafran rósł na polach dokoła.

Na wschód od Mardinu zaczyna się Tur Abdin, „Góra Sług Bożych”: płaskowyż poprzecinany dolinami, z kamiennymi wsiami, winnicami i dziesiątkami klasztorów. To serce syryjskiego chrześcijaństwa. W wielu domach wciąż mówi się turoyo, językiem z rodziny aramejskiej, a liturgia brzmi w klasycznym syryjskim. Centrum regionu jest Midyat z kamiennymi rezydencjami i warsztatami srebrnej filigranowej biżuterii telkari. Ok. 20 km dalej stoi klasztor Mor Gabriel, założony w 397 r. przez mnichów Szmuela i Szemuna. To jeden z najstarszych czynnych klasztorów na świecie i siedziba metropolity Tur Abdin. Od 2008 r. toczył się spór sądowy o jego ziemię z sąsiednimi wsiami i skarbem państwa. Część gruntów oddano w 2013 r., część wciąż jest odebrana.

Wieże klasztoru Mor Gabriel, założonego w 397 r.; mnisi wciąż modlą się tu po syryjsku Fot. Furkan Elveren, CC0, [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wieczorem taras albo dach nad starym miastem z widokiem na równinę. Rano spacer główną ulicą i schodami między medresami.
- Klasztor Deyrulzafaran: dziedziniec, kościół i podziemie z kamienną salą bez zaprawy.
- Midyat: stare miasto, rezydencje syryjskie i warsztaty telkari. Klasztor Mor Gabriel jest otwarty 09:00–11:30 i 13:00–16:30 (stan wg Wikipedii) [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Opcja: ruiny Dary, bizantyjskiej twierdzy granicznej z cysternami i nekropolią wykutą w skale, ok. 30 km na południowy wschód od Mardinu, wstęp wolny.

Praktycznie

- Mardin, Midyat i Mor Gabriel łączy asfalt. Przez wąskie uliczki starego miasta motocyklem lepiej nie jechać, parkingi są wzdłuż głównej ulicy u stóp starówki [do sprawdzenia]. Szkic dojeżdża z Halfeti przez Şanlıurfa i jedzie dalej przez Midyat do Cizre.
- Lipiec na równinie jest bardzo gorący. W Mardinie, wyżej na stoku, wieczory są chłodniejsze [do sprawdzenia].
- Klasztory to miejsca modlitwy: ubranie zakrywające ramiona i kolana, cisza w kościołach, przerwa w zwiedzaniu w porze obiadu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Mardin, en.wikipedia.org/wiki/Mor_Hananyo_Monastery, en.wikipedia.org/wiki/Mor_Gabriel_Monastery, en.wikipedia.org/wiki/Tur_Abdin, www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

37.31306, 40.73500 ([wikidata:Q188022](https://www.wikidata.org/wiki/Q188022))

Nemrut Dağı (góra Nemrut)

Fot. Dosseman, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	góry, widok, ruiny, antyk, unesco
Czas	2–3 godziny na szczycie; ze wschodem albo zachodem słońca i postojami przy moście Cendere, Karakuş i Arsamei cały dzień
Wstęp	11 EUR dla cudzoziemców (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com); MüzeKart ważna [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Wys.	ok. 2134–2150 m n.p.m. (źródła się różnią), jeden z najwyższych szczytów Taurusu Wschodniego
Budowniczy	Antioch I Theos, król Kommageny (panował ok. 69–34 p.n.e. według UNESCO)
Kurhan	ok. 49 m wysokości i 152 m średnicy, usypany z tłucznia wapiennego
Posągi	8–9 m wysokości; Antioch, Zeus-Oromasdes, Apollo-Mitra-Helios-Hermes, Herakles-Artagnes-Ares, bogini Kommageny, lwy i orły
Horoskop lwa	płyta z układem gwiazd i planet,

odczytywany jako 7
lipca 62 p.n.e. (inni
badacze: 49 p.n.e.)

UNESCO

tak, 1987

Sezon

zwykle kwiecień –
listopad; zimą droga i
szczyt pod śniegiem

O MIEJSCU

Nemrut Dağı to łysy, wapienny szczyt nad doliną Eufratu, na którym ponad dwa tysiące lat temu usypano sztuczny wierzchołek. Kurhan z drobnego tłucznia ma ok. 49 m wysokości i 152 m średnicy, więc z daleka szczyt wygląda jak spiczasta piramida z szarego żwiru. U jego stóp, na dwóch tarasach zwróconych na wschód i na zachód, siedzą na tronach kamienni bogowie wysocy na 8–9 m. Trzęsienia ziemi i ludzie zrzucili im głowy, więc dziś głowy stoją na ziemi przed korpusami. Z tarasów widać w dole pofałdowane pasma Taurusu Wschodniego, a w pogodny dzień połyskujący zbiornik Atatürka na Eufracie. Najpiękniej jest o wschodzie słońca na tarasie wschodnim i o zachodzie na zachodnim. Wtedy wapiień robi się różowy, a cienie głów wydłużają się na żwirze.

Sanktuarium zbudował Antioch I Theos, król Kommageny, małego państwa między Rzymem a Partią, które panowało nad przeprawami przez Eufrat. Antioch wywodził ród ojca od perskich Achemenidów, a matki od Aleksandra Wielkiego i Seleucydów. Na Nemrucie połączył oba dziedzictwa: bogowie mają podwójne imiona, greckie i perskie. Zeus to także Oromasdes, czyli Ahura Mazda, Apollo to zarazem Mitra, Helios i Hermes, a Herakles to również Artagnes i Ares. Między nimi siedzi bogini-opiekunka Kommageny i sam Antioch, jako równy bogom. Takie miejsce kultu i pochówku władcy nazywano hierotesjonem. Grecki napis z tyłu posągów ustala, jakie święta mają się tu odbywać co miesiąc i co roku, i zakazuje komukolwiek naruszać ten porządek. Grobu króla pod kurhanem nigdy nie znaleziono. Jedna z płyt tarasu zachodniego przedstawia lwa w gwiazdach z trzema planetami nad grzbietem. Astronomowie odczytali z niej datę 7 lipca 62 p.n.e., być może dzień rozpoczęcia budowy, choć część badaczy wskazuje 49 p.n.e.

Po upadku Kommageny w 72 r., gdy Rzym wcielił ją do prowincji Syrii, o sanktuarium zapomniano. Odkrył je dla Europy w 1881 r. niemiecki inżynier Karl Sester, który dla władz osmańskich badał trasy transportowe w okolicy. Systematyczne prace prowadziła od 1954 r. amerykańska archeolog Theresa Goell. Szukała komory grobowej przez wiele sezonów, ale jej nie znalazła. W 1987 r. Nemrut wpisano na listę UNESCO. Ruchliwy turystycznie jest tylko krótki sezon od wiosny do jesieni, bo zimą na szczycie leży śnieg. W 2026 r. pierwsi turyści weszli tu w kwietniu, jeszcze po śniegu.

Droga od Kâhty jest częścią zwiedzania. Najpierw przecina rzekę Cendere po rzymskim moście z ok. 200 r. Ma on jeden łuk o rozpiętości ponad 34 m i należy do najdłuższych zachowanych rzymskich łuków. Miasta Kommageny postawiły na nim cztery kolumny ku czci Septymiusza Sewera, jego żony Julii Domny i synów. Kolumnę Gety usunięto, gdy Karakalla kazał zabić brata i wymazać jego imię. Most jest dziś zamknięty dla pojazdów, obok stoi nowy. Kilka kilometrów dalej stoi Karakuş, kurhan kobiet z rodu królewskiego otoczony kolumnami z orłem, bykiem i lwem. Wyżej leży Arsameia nad Nymfajosem, sanktuarium ojca Antiocha, Mitrydatesa I. Najlepiej zachowany relief Kommageny pokazuje tam króla podającego rękę Heraklesowi, a obok jest długi grecki napis o założeniu miasta. Po drugiej stronie doliny widać na skale mamelucki zamek Yeni Kale.

Głowa orła, jednego z dwóch ptaków-strażników tarasu; ściętych głów jest na szczycie kilkanaście Fot. Bernard Gagnon, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Rzymski most nad Cendere Çayı z ok. 200 r. w drodze z Kâhty: jeden łuk, kolumny ku czci rodziny Septymiusza Sewera Fot. Bernard Gagnon, [CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Taras wschodni z rzędem posągów, ołtarzem i głowami Zeusa, Apolla, Heraklesa, orła i lwa. Tu ogląda się wschód słońca, więc wyjeżdża się po ciemku.
- Taras zachodni z najlepiej zachowanymi głowami i płytą z horoskopem lwa oraz reliefami króla podającego rękę bogom. Tu ogląda się zachód słońca.
- Między tarasami ścieżka wokół kurhanu, ok. 300–600 m po kamieniach (źródła się różnią). Na sam kurhan wchodzić nie wolno.
- Po drodze z Kâhty: most rzymski nad Cendere, kurhan Karakuş i Arsameia z reliefem Heraklesa [bilety do Arsamei do sprawdzenia].

Praktycznie

- Dojazd od południa z Kâhty przez Narince i Karadut do centrum dla zwiedzających z kawiarnią i parkingiem, od północy z Malatyi do bramy i parkingu ok. 250 m od tarasu wschodniego (Lonely Planet, stan na 2026-10). Drogi z obu stron kończą się pod szczytem. Przejazdu przez szczyt nie ma, między tarasami idzie się pieszo [do sprawdzenia, czy parking od strony Kâhty jest bliżej tarasu zachodniego]. Ostatnie kilometry od strony Kâhty to strome serpentyny [nawierzchnia do sprawdzenia]. Odcinek Sincik – Kâhta, którym szkie wjeżdża od Malatyi, ma według OpenStreetMap fragmenty bez asfaltu [do sprawdzenia].
- Na szczycie nawet w lipcu jest chłodno, rano bliżej 5–10 °C niż upału doliny [do sprawdzenia], i wieje. Na wschód słońca trzeba ciepłej kurtki. Noclegi są w Karadut, Kâhcie i w pensjonatach przy drodze na szczyt.
- Sezon zwykle od kwietnia do listopada. Zimą droga bywa zamknięta przez śnieg [daty sezonu do sprawdzenia przed wyjazdem]. Godzin otwarcia nie

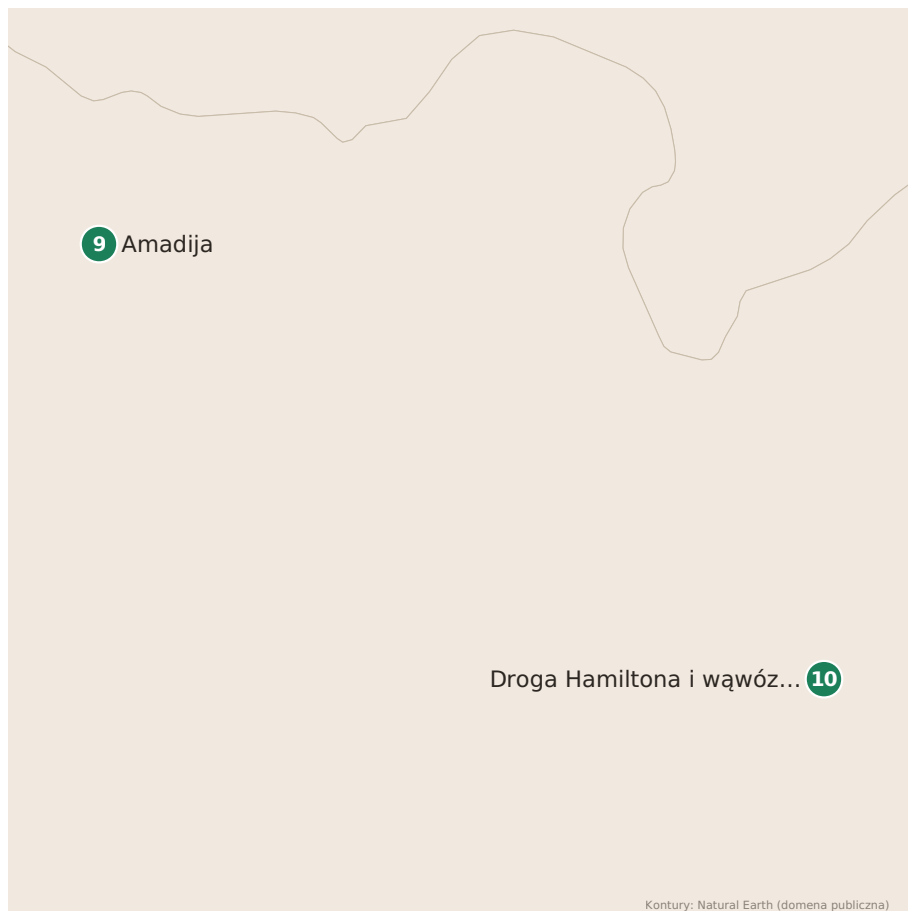
podaje żadne oficjalne źródło. Przy wschodzie słońca bramy otwiera się bardzo wcześnie [do sprawdzenia].

- Wstęp 11 EUR (taryfa od 2027-04-01). Ruiny Perre koło Adıyamanu, z grobowcami w skale, kosztują 5 EUR.

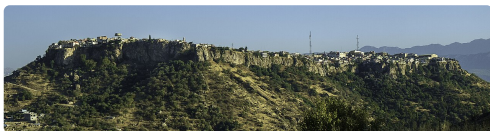
Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Mount_Nemrut, whc.unesco.org/en/list/448, en.wikipedia.org/wiki/Severan_Bridge, en.wikipedia.org/wiki/Arsameia, www.lonelyplanet.com/pois/1285960, www.lonelyplanet.com/pois/476434, medyascope.tv/2026/04/21/nemrut-sezonun-ilk-t..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

37.98074, 38.74083 ([wikidata:Q207917](https://www.wikidata.org/wiki/Q207917))

Etap kurdystan: Kurdystan iracki

Amadija (Amêdî)

Fot. Hardscarf, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	widok, miasto, gory
Czas	2–3 godziny; z doliną Sulav i widokami z drogi pół dnia
Wstęp	bez opłat
Wys.	ok. 1200 m n.p.m. (źródła podają 1185–1400 m)
Położenie	miasteczko na płaskiej skale ze stromymi ścianami nad doliną Sapna, w dorzeczu Wielkiego Zabu
Behdinan	stolica kurdyjskiego emiratu Behdinan 1376–1843
Brama	Bab Behdinan po zachodniej stronie, jedyna zachowana; wschodnią bramę Zebar zburzono w 1938 r.
Minaret	ponad 30 m, XVI w., za sułtana Husajna Walego (1534–1576)
Mieszkańcy 1907	ok. 6000: ok. 2500 Kurdów, 1900 Żydów, 1600 chaldejskich katolików

O MIEJSCU

Amadija stoi na płaskiej wapiennej skale o pionowych ścianach, ok. 1200 m n.p.m., jak na kamiennym stole postawionym pośrodku doliny Sapna. Domy dochodzą do samej krawędzi urwiska, a dokoła wznoszą się zielone pasma gór przy granicy z Turcją. Z drogi dojazdowej miasto wygląda jak twierdza bez murów, bo mury zastępuje mu skała. Rano dolina bywa

wypełniona mgłą i chmurami, z których wystaje tylko płaskowyż z minaretem. To jeden z najbardziej rozpoznawalnych widoków Kurdystanu irackiego.

Taka naturalna twierdza była zamieszкана od tysięcy lat. Okolicę zdobyli w XI w. p.n.e. Asyryjczycy, potem przechodziła w ręce Medów, Persów, Partów i Sasanidów, a w VII w. muzułmanów. Od 1376 do 1843 r. Amadija była stolicą kurdyjskiego emiratu Behdinan, który przez wieki zachowywał dużą niezależność między Osmanami a Persją. Do miasta prowadziły dwie bramy. Wschodnią, Zebar, zburzono w 1938 r., gdy budowano nową drogę. Zachodnią, Bab Behdinan, przetrwała, z rzeźbionymi węzami na łuku. Za sułtana Husajna Walego (1534–1576) powstała szkoła Qubahan, po której zostały ruiny nad urwiskiem, i minaret wysokości ponad 30 m przy Wielkim Mecze, sięgającym XII w.

Amadija była też miastem wielu religii. W XII w. mieszkała tu duża gmina żydowska, a urodził się tu Dawid Alroy, który ogłosił się mesjaszem i wzniecił powstanie. Jeszcze w 1907 r. Żydzi stanowili prawie jedną trzecią mieszkańców, obok Kurdów i chaldejskich katolików. W latach 1950–1951, jak prawie wszyscy Żydzi iraccy, wyjechali do Izraela. W 1760 r. dominikanie założyli tu misję, a jeden z nich, Maurizio Garzoni, ułożył włosko-kurdyjski słownik i gramatykę. Miejskowa tradycja mówi, że stąd wyruszyli do Betlejem Trzej Królowie, co nie ma potwierdzenia w źródłach historycznych.

Brama Behdinan: kiedyś jedyne wejście do miasta, z rzeźbionymi węzami na łuku Fot. Frodlekis, [CC-BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Spacer dookoła płaskowyżu wzdłuż krawędzi, z widokami na dolinę Sapna [nowa ścieżka wokół miasta, „kamienny pas”, była w budowie w 2026 r. – do sprawdzenia].
- Brama Behdinan po zachodniej stronie, do której schodzi się schodami z miasta. Minaret Wielkiego Meczetu i ruiny szkoły Qubahan.
- Dolina Sulav przy drodze z Dahuku, kilka kilometrów przed miastem, z potokami, wodospadami i herbaciarniami pod drzewami, gdzie w upały przyjeżdżają kurdyjskie rodziny.

Praktycznie

- Na płaskowyż prowadzi kręta droga asfaltowa. Miasteczko jest małe, motocykl zostaje przy głównej ulicy [parking do sprawdzenia]. Szkic jedzie z Zachu przez Amadiję i dalej na wschód przez Barzan do Rawanduzu.
- Kurdystan iracki ma własne wize i kontrole. W 2023 r. obywatele UE dostawali na granicy z Turcją wizę Regionu Kurdystanu za 70 USD na 30 dni, ważną tylko w Regionie. Za wjazd motocyklem płacono 30 USD, carnetu nie żądano, a ubezpieczenia OC dla motocykla nie dało się kupić (madornomad.com, 2023-09) [wszystko do sprawdzenia przed wyjazdem]. Na drogach są częste punkty kontrolne.
- W lipcu w dolinach jest gorąco, ale na płaskowyżu i w Sulav wyraźnie chłodniej niż w Dahuku. W letnie weekendy i w Id al-Fitr przyjeżdżają tłumy z miast Iraku.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Amedi, en.wikipedia.org/wiki/Great_Mosque_of_Amedi, www.kurdistan24.net/en/story/385468/The-Kurdi..., mcid.mcah.columbia.edu/mapping-mesopotamian-m..., en.wikipedia.org/wiki/Sapna_valley, mzv.gov.cz/erbil/en/news_and_events/amedi.html, www.madornomad.com/motorcycle-travel-guide-iraq/

37.09190, 43.48700 ([wikidata:Q460736](https://www.wikidata.org/wiki/Q460736))

Droga Hamiltona i wąwóz Rawanduz

Fot. Hardscarf, [CC-BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, droga motocyklowa, wodospad, góry
Czas	dzień jazdy: wąwóz Gali Ali Beg, Rawanduz i Bekhal z postojami, potem na wschód do granicy z Iranem
Wstęp	bez opłat; parkingi przy wodospadach Gali Ali Beg i Bekhal mogą być płatne [do sprawdzenia]
Trasa	Irbil – Rawanduz – granica z Iranem w Hadži Omran, ok. 185 km
Budowa	1928–1932, ok. 1000 robotników
Inżynier	Archibald Milne Hamilton (ur. 1898), Nowozelandczyk z Waimate
Książka	„Road Through Kurdistan” (1937)
Gali Ali Beg	wąwóz długości ok. 12 km z wodospadem przedstawionym na banknocie 5000 dinarów irackich
Góry	Halgurd przy granicy z Iranem, jeden z najwyższych szczytów Iraku

O MIEJSCU

Droga Hamiltona prowadzi z Irbilu, z równiny, w góry Zagros, aż do granicy z Iranem w Hadži Omran. Ma ok. 185 km. Jej najpiękniejsza część zaczyna się za Chalifanem, gdzie szosa wchodzi w wąwóz Gali Ali Beg. Na długości ok. 12 km wapienne ściany zbliżają się do siebie tak, że droga, rzeka i skała mieszczą się obok siebie z trudem. W środku wąwozu

z półki skalnej spada wodospad Gali Ali Beg, przedstawiony na irackim banknocie 5000 dinarów. Dalej droga wspina się do Rawanduzu, miasteczka zawieszonego nad kanionem rzeki o tej samej nazwie. Z jego krawędzi widać w dole warstwowe ściany i serpentyny szosy, które o zmierzchu znaczą światła samochodów. Kilka kilometrów od Rawanduzu leży drugi wodospad, Bekhal, wśród skał i zieleni. Za Soranem droga wjeżdża między wysokie góry przy granicy, pod masyw Halgurd, gdzie śnieg leży do lata.

Drogę zbudowali Brytyjczycy, którzy po upadku Imperium Osmańskiego kontrolowali świeżo utworzony Irak. Chodziło o szlak strategiczny z Mezopotamii do Persji i o kontrolę nad kurdyjskimi plemionami gór. Prace powierzono w 1928 r. nowozelandzkiemu inżynierowi Archibaldowi Milne'owi Hamiltonowi, urodzonemu w 1898 r. w Waimate. Przyjechał do Rawanduzu, nie znając ani kraju, ani kurdyjskiego. Przez cztery lata z ok. tysiącem robotników różnych narodowości przebijał się przez wąwozy, walczył z chorobami, sporami między plemionami i biurokracją. Przy wodospadzie Gali Ali Beg miał obóz, w którym mieszkał przez dwa lata. Pomagał mu wódz z Rawanduzu Ismail Beg, który marzył o neutralnym Kurdystanie na wzór Szwajcarii. Hamilton opisał budowę w książce „Road Through Kurdistan” (1937). Napisał w niej, że nie zna ludzi, którzy kochaliby kwiaty i wiosnę bardziej niż Kurdowie.

Hamilton miał nadzieję, że droga połączy ludy regionu. W XX w. była jednak wielokrotnie szlakiem wojsk i polem walk. Dziś to przede wszystkim droga turystów, wędrowców i handlu z Iranem. Wzdłuż niej powstały hotele, domki i herbaciarnie, a w Rawanduzu stoi odnowiony pomnik inżyniera. Latem i w święto Id al-Fitr nad wodospady przyjeżdżają tłumy z Irbilu i z całego Iraku, uciekając przed upałem równiny. W 2009 lub 2010 r. Rawanduz odwiedzili wnuk i córka Hamiltona. Mieszkańcy gór mówią, że droga zmieniła ich życie, i nadal nazywają ją jego imieniem.

Wodospad Gali Ali Beg w wąwozie, przy którym Hamilton mieszkał przez dwa lata budowy Fot. Levi Clancy, [CC0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

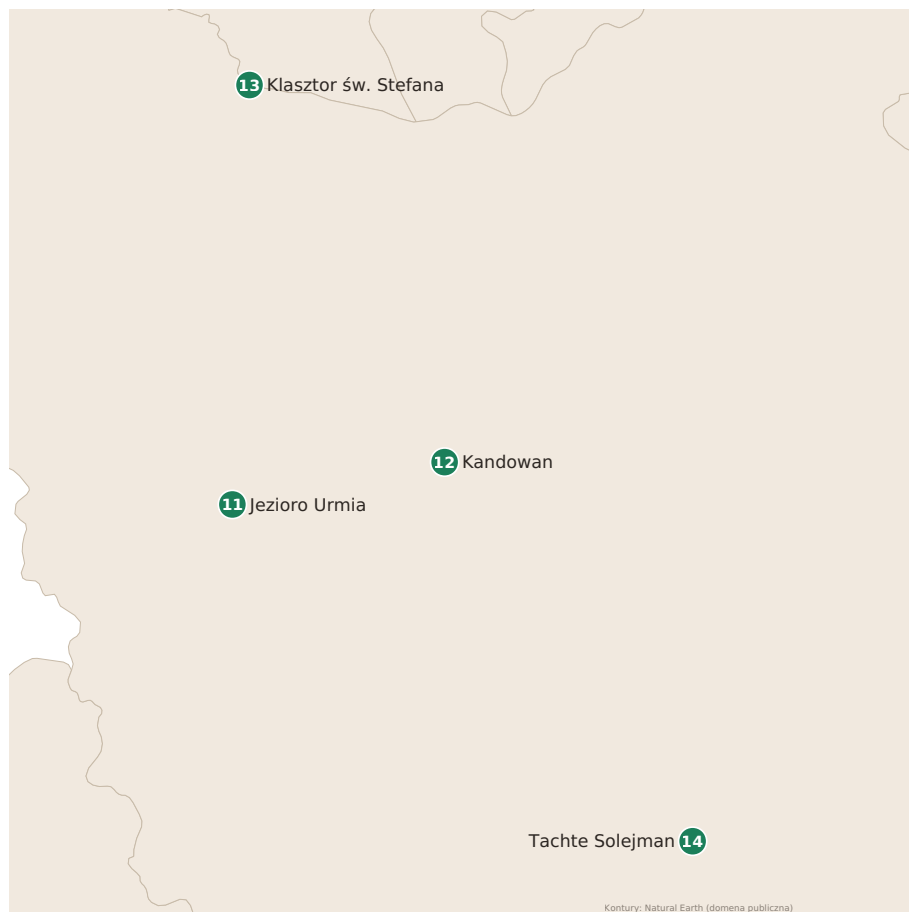
- Wąwóz Gali Ali Beg z wodospadem i mostami nad rzeką. Najlepiej rano, zanim przyjadą wycieczki.
- Rawanduz: widok w głąb kanionu z krawędzi miasta i pomnik Hamiltona [miejsce widokowe do sprawdzenia].
- Wodospad Bekhal przy drodze z Rawanduzu, z restauracjami i straganami nad wodą.
- Za Choman droga do granicy: wysokie góry, łąki i masyw Halgurd, cel wędrówek w lecie.

Praktycznie

- Szkic jedzie z Amadiji przez Barzan do wąwozu Gali Ali Beg, potem przez Rawanduz i Soran do przejścia Hadži Omran – Piranszahr na granicy z Iranem. Cała Droga Hamiltona jest asfaltowa [stan nawierzchni i remontów do sprawdzenia], ale ma wiele zakrętów, ciężarówek jadących do Iranu i punktów kontrolnych.
- W 2023 r. w Kurdystanie irackim benzyna 95 kosztowała niecałe 1 USD za litr, a jej jakość bywała różna (madornomad.com, 2023-09) [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Lepiej nie jechać po zmroku, bo na drogach są dziury i nieoświetlone przeszkody.
- Przejście Hadži Omran – Piranszahr obsługuje ruch osobowy i towarowy z Iranem. Czy cudzoziemcy mogą przejechać tędy własnym motocyklem i jakie dokumenty są potrzebne (carnet de passages do Iranu, wiza irańska), trzeba sprawdzić przed wyjazdem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Hamilton_Road, kurdistanchronicle.com/babat/2634, en.wikipedia.org/wiki/Rawandiz, shafaq.com/en/Kurdistan/Visit-Kurdistan-Where..., shafaq.com/en/Kurdistan/Visit-Kurdistan-Feel-..., www.madornomad.com/motorcycle-travel-guide-iraq/
36.63139, 44.44611 ([wikidata:Q4115462](https://www.wikidata.org/wiki/Q4115462))

Etap iran: Iran: Tachte Solejman, Urmia, Kandowan, Araks

11 Jezioro Urmia (Daryačə-ye Orumije, دریاچه ارومیه)

Fot. Safa.daneshvar, [CC0, Wikimedia Commons](#)

Typ	przyroda, widok, geologia, park narodowy
Czas	przystanek 1-2 godziny nad brzegiem; trasa wschodnim brzegiem to część dnia jazdy
Powierzchnia	dawniej ok. 6000 km ² , 140 × 70 km, głębokość do 20 m; pod koniec 2017 r. ok. 10% dawnej powierzchni
Woda	jezioro bezodpływowe, zasolenie ponad 300 g/l; czerwony kolor latem od glonów i bakterii słonolubnych
Ochrona	park narodowy, rezerwat biosfery UNESCO, obszar Ramsar
Grobla	grobla i most Kalantari między Tabrizem a Urmią, most otwarty w 2008 r.
Stan wody	we wrześniu 2025 r. prawie wyschnięte, wiosną 2026 r. poziom najwyższy od pięciu lat [do sprawdzenia przed wyjazdem]

O MIEJSCU

Jezioro Urmia było kiedyś największym jeziorem Bliskiego Wschodu. Miało ok. 6000 km², czyli 140 km długości i 70 km szerokości, ale tylko do 20 m głębokości. Żadna rzeka z niego nie wypływa, więc woda tylko paruje, a sól zostaje. Sodu i chloru jest w niej ok. cztery razy więcej niż w morzu. Starożytni Persowie nazywali jezioro Czeczast, „lśniącego”, od kryształków soli połyskujących w wodzie i na brzegach, a Ormianie Kaputan cow, „błękitne morze”. Latem woda często robi się czerwona albo różowa. To zasługa glonów Dunaliella i bakterii słonolubnych, które rozmnażają się w gorącej, coraz bardziej słonej wodzie. Z satelity widać wtedy krwistoczerwone plamy na tle szarych gór.

Ryb w jeziorze nie ma, bo woda jest na to za słona. Żyje w niej za to słonaczek Artemia urmiana, drobny skorupiak, którym żywią się flamingi i dziesiątki tysięcy ptaków wędrownych. Na jeziorze było ok. 100 wysp. Na jednej z nich, Szahi, według przekazów pochowano w 1265 r. Hulagu, mongolskiego zdobywcę Bagdadu i założyciela państwa Ilchanidów. Brzegi zamieszkiwano od neolitu. Na wschodnim brzegu archeolodzy badali osady sprzed ponad 7 tys. lat, a w ostatnich wiekach żyli tu obok siebie Azerowie, Kurdowie, Persowie, Asyryjczycy i Ormianie.

Od lat 90. jezioro wysycha. Rzeki, które je zasilają, przegrodzono zaporami, rolnicy pompują wodę gruntową, a susze trwają coraz dłużej. Pod koniec 2017 r. zostało z niego ok. 10% dawnej powierzchni. Na miejscu wody powstały białe solniska, z których wiatr podrywa sól na pola. Do tego w poprzek jeziora usypano groblę dla drogi Tabriz – Urmia, z mostem otwartym w 2008 r., która ogranicza mieszanie się wody. Programy ratunkowe i deszczowe lata 2019–2020 podniosły poziom wody. Potem przyszła kolejna susza i według zdjęć NASA we wrześniu 2025 r. jezioro prawie zniknęło. Po wyjątkowo obfitych opadach i zrzutach wody z zapór wiosną 2026 r. poziom był najwyższy od pięciu lat. Latem 2026 r. satelity znów pokazywały czerwone zakwity.

Jak jezioro będzie wyglądać w dniu przejazdu, nie wiadomo. Może to być rozlana, różowa woda po horyzont albo biała pustynia soli z wyspami jak wzgórza na równinie. Oba widoki są niezwykle i oba mówią coś o tym, jak zmienia się Iran.

Brzeg jeziora: sól krystalizuje na kamieniach, a różowy kolor wodzie nadają glony i bakterie słonolubne Fot. Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, [CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Stanąć nad brzegiem i zobaczyć kryształy soli na kamieniach, a przy dobrej pogodzie różową wodę.
- Z drogi wschodnim brzegiem przez Adżabszir (Ajab Shir) jezioro widać w oddali za pasem sadów i solnisk. Żeby stanąć nad wodą, trzeba zjechać w stronę brzegu [odległość i dojazd do sprawdzenia].
- Alternatywa: grobla Kalantari na drodze Tabriz – Urmia, która prowadzi przez środek jeziora [czy wjazd motocyklem jest dozwolony – do sprawdzenia].

Praktycznie

- Stan wody zmienia się z roku na rok. Przed wyjazdem sprawdzić aktualne zdjęcia satelitarne (np. NASA Worldview) [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Brzegi są płaskie, błotniste i słone. Nie wjeżdżać motocyklem na solniska, bo pod skorupą bywa grząskie błoto.
- Sól jest żrąca: po postoju nad brzegiem warto opłukać motocykl i buty.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Lake_Urmia, commons.wikimedia.org/wiki/File:Algae_and_Bac...,
en.wikipedia.org/wiki/Hulagu_Khan
 37.66200, 45.40500 ([wikidata:Q199551](https://www.wikidata.org/wiki/Q199551))

Kandowan (Kandovan, کندوان)

Fot. Stephan Klage, [Public domain](#), [Wikimedia Commons](#)

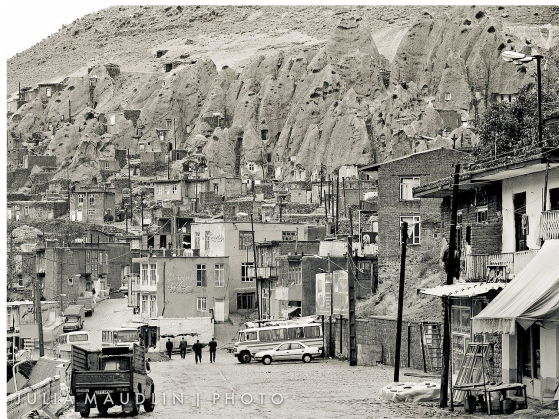
Typ	skalne miasto, geologia, wies, widok, jedzenie
Czas	2-3 godziny; z noclegiem w skalnym hotelu wieczór i rano
Wstęp	opłata za wjazd do wsi bywa pobierana, bywa nie [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Skała	tufy i ignimbryty z erupcji wulkanu Sahand (3707 m), warstwa ponad 100 m grubości
Domy	karan – izby wykute w stożkach skalnych wysokich do 30–40 m
Mieszkańcy	601 osób w 2006 r., 450 w 2016 r. (spisy powszechne)
Wyróżnienie	pierwsza irańska wieś wśród Best Tourism Villages UN Tourism (2023)
Z czego żyje	miód, nabiał, woda mineralna, turystyka

O MIEJSCU

Kandowan leży w dolinie na stokach Sahandu, wygasłego wulkanu na południe od Tabrizu. Podczas dawnych erupcji spływały z niego lawiny gorącego popiołu i pumeksu. Zastygły w grubą warstwę miękkiej skały, ignimbrytu, która wokół wsi ma ponad 100 m grubości. Woda z topniejących śniegów rzeźbiła ją przez tysiące lat. Żłobiła bruzdy, a między nimi zostawiała stożki, podobne do uli albo do kominów w Kapadocji. Najwyższe mają 30–40 m. Bruzdy po dawnych strumieniach są dziś uliczkami wsi, a nad niektórymi przerzucono kładki między domami.

Mieszkańcy wykuwali w stożkach izby, zwane tu karan. W jednym stożku mieści się czasem cały dom na dwóch-trzech poziomach: na dole obora i spiżarnia, wyżej izby mieszkalne z oknami i drzwiami osadzonymi w skale. W skale jest chłodno latem i ciepło zimą. Skąd wzięli się pierwsi mieszkańcy, nie wiadomo na pewno. Według jednej opowieści byli to pasterze, którzy latem wypasali tu stada, a z czasem zostali na stałe. Według innej przyszli z pobliskiej wsi Hilewar, uciekając przed najazdem Mongołów w XIII w. Trzecia wersja mówi o wojownikach, którzy wybrali to miejsce, bo łatwo się go bronić.

Kandowan to jedna z nielicznych wsi skalnych na świecie, w których wciąż się mieszka. Mieszkańców jest jednak coraz mniej: według spisów w 2006 r. ok. 600, a w 2016 r. 450. Mówią po azersku. Żyją z pasterstwa, sadów i pszczół. Miód z Kandowanu, sprzedawany w słoikach w każdym sklepiku, jest znany w całym Iranie, a ze źródła w dolinie butelkuje się wodę mineralną. W 2023 r. UN Tourism wpisała Kandowan na listę najlepszych wsi turystycznych świata, jako pierwszą w Iranie. W weekendy i w irańskie święta przyjeżdżają tłumy z Tabrizu.

Zbocze wsi: niżej zwykłe domy z cegły, wyżej mieszkania wykute w stożkach tufu Fot. Julia Maudlin from Lake Oswego, Oregon, USA, [CC BY 2.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wejść uliczkami w górną część wsi, między zamieszkane stożki, i zajrzeć do skalnego sklepiku albo herbaciarni.
- Spróbować miodu z miejscowych pasiek z białym serem i orzechami.
- Popatrzeć na wieś z przeciwległego zbocza doliny, skąd widać wszystkie stożki naraz.

- Przenocować w skalnym hotelu, jeśli jest miejsce, i zobaczyć wieś wieczorem, gdy odjadą wycieczki [ceny do sprawdzenia].

Praktycznie

- Z Osku ok. 20 km doliną drogą asfaltową, z Tabrizu ok. 50–60 km. Na końcu drogi jest parking pod wsią. Do samej wsi idzie się pieszo, bo uliczki są strome i wąskie.
- Opłata za wjazd do wsi: według relacji podróżników raz drobna, raz żadna [do sprawdzenia przed wyjazdem]. W danych mapowych dojazd bywa oznaczony jako płatny.
- W piątki i w czasie świąt Nouruz (koniec marca – początek kwietnia) jest bardzo tłoczno. W tygodniu i rano jest spokojnie.
- To zamieszкана wieś: nie wchodzić na dachy i do domów bez zaproszenia i nie fotografować mieszkańców bez zgody.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Kandovan,_Osku, tourism-villages.unwto.org/en/?p=16994,
www.tehrantimes.com/news/490337/Iran-s-Kandov..., dontstopliving.net/visiting-kandovan-cave-tow...
37.79500, 46.24861 ([wikidata:Q1818028](https://www.wikidata.org/wiki/Q1818028))

Klasztor św. Stefana (Surb Stepanos, Սուրբ Ստեփանոս վանք; pers. Kelisa-je Sant Estepanus)

Fot. Alireza Javaheri, [CC BY 3.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, klasztor, unesco, ormiańskie, widok, droga motocyklowa
Czas	1-2 godziny w klasztorze; droga doliną Araksu z Dżolfy do Nurdzu to pół dnia jazdy z przystankami
Wstęp	bilet dla cudzoziemców [cena do sprawdzenia przed wyjazdem]
Położenie	kanion Araksu ok. 15 km na zachód od Dżolfy, rzeka jest granicą z Nachiczewanem (Azerbejdżan)
Historia	według tradycji kościół św. Bartłomieja ok. 62 r.; klasztor od IX w.; przebudowany w 1330 r.; odnowiony w latach 1819-1825
UNESCO	tak, 2008 (Ormiańskie zespoły klasztorne Iranu, razem z klasztorem św. Tadeusza i kaplicą w Dzordzor)
Inna nazwa	Magardawank

O MIEJSCU

Za Dżolfą Araks wcina się w nagie góry. Rzeka płynie głębokim kanionem w kolorach ochry, czerwieni i fioleto, a pas zieleni ciągnie się tylko przy samym brzegu. Drugi brzeg to już Nachiczewan, eksklawa Azerbejdżanu, z wieżami strażniczymi i linią kolejową. Droga wzdłuż Araksu z Dżolfy przez Kordaszt do Nurdzu to jedna z najpiękniejszych dróg Iranu: ok.

120 km zakrętów w kanionie, prawie bez ruchu. Ok. 15 km na zachód od Dżolfy, w bocznej dolinie, stoi klasztor św. Stefana. Jego kopuła z różowego i szarego kamienia odcina się od pustych zboczy jak klejnot.

Według ormiańskiej tradycji pierwszy kościół zbudował tu ok. 62 r. apostoł Bartłomiej. Klasztor powstał w IX w. Ucierpiał w wojnach Seldżuków z Bizancjum i od trzęsień ziemi. Po najeździe Mongołów w XIII w. Kościół ormiański zawarł ugodę z Ilchanidami i klasztor odżył. W 1330 r. odbudował go opat Zachariasz. W XIV–XV w. był ważnym ośrodkiem nauki, w którym przepisywano i iluminowano księgi. W 1604 r. szach Abbas I wysiedlił Ormian z doliny Araksu, a kupców z Dżolfy przeniósł do Isfahanu, gdzie założyli dzielnicę Nowa Dżolf. Klasztor opustoszał. Odnowiono go pod koniec XVII w. i ponownie w latach 1819–1825 za Kadżarów, którzy chronili ormiańskich poddanych. Z tych lat pochodzą bogate płaskorzeźby na bębnie kopuły i dzwonnica.

W 2008 r. klasztor razem z klasztorem św. Tadeusza pod Maku i kaplicą w Dzordzor wpisano na listę UNESCO jako Ormiańskie zespoły klasztorne Iranu. Ormian w dolinie prawie już nie ma, ale klasztor jest pilnowany i odwiedzany, także przez pielgrzymów. Po drugiej stronie rzeki leżała stara Dżolf z wielkim cmentarzem ormiańskim. Stało na nim kilka tysięcy rzeźbionych krzyży kamiennych, chaczkarów. Według dokumentacji fotograficznej, raportów organizacji międzynarodowych i zdjęć satelitarnych zniszczono je w latach 1998–2006.

Dolina Araksu tuż przy klasztorze: po prawej Iran, za rzeką Nachiczewan Fot. Alen Ištoković, [CC BY 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Bęben kopuły z płaskorzeźbami świętych, aniołów i ornamentów, z czasów odbudowy w XIX w. Fot. Taktomzagleki, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

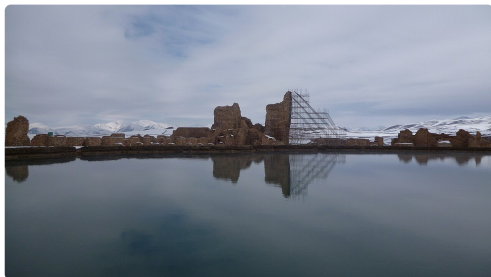
- Obejść klasztor wzdłuż murów i obejrzeć płaskorzeźby na bębnie kopuły: świętych, anioły i ornamenty roślinne.
- Wejść na zbocze nad klasztorem, skąd widać mury, kopułę i kanion Araksu.
- Na drodze wzdłuż rzeki stanąć przy kaplicy Czupan (Chupan), małym kościele nad brzegiem Araksu, i przy ruinach starych młynów [położenie do sprawdzenia].

Praktycznie

- Z Dżolfy ok. 15 km asfaltem na zachód wzdłuż Araksu, ostatnie kilka km bocznej drogi do klasztoru. Parking pod murami [nawierzchnia ostatniego odcinka do sprawdzenia].
- Dalej na wschód droga doliną Araksu do przejścia Nurdus – Agarak do Armenii. Odcinek leży przy granicy, więc nie fotografować wież strażniczych ani instalacji wojskowych po obu stronach rzeki.
- Latem w kanionie jest bardzo gorąco: najlepiej jechać rano. Stacje paliw są w Dżolfie i przy przejściu [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Saint_Stepanos_Monastery, whc.unesco.org/en/list/1262, [en.wikipedia.org/wiki/Destruction_of_the_Arme...](https://en.wikipedia.org/wiki/Destruction_of_the_Armenian_monasteries_in_Nord_Armenia), en.wikipedia.org/wiki/New_Julfa
 38.97907, 45.47334 ([wikidata:Q957628](#))

Tachte Solejman (Takht-e Soleyman, Tron Salomona)

Fot. Shayan imani, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	geologia, widok, ruiny, unesco, sasanidzkie
Czas	2–3 godziny na sanktuarium i jezioro; z wejściem na Zendan-e Solejman i Belkis pół dnia
Wstęp	bilet dla cudzoziemców [cena do sprawdzenia przed wyjazdem]
Wys.	ok. 2200–2500 m n.p.m. (źródła podają różnie); góry wokół ponad 3000 m
Jezioro	źródło krasowe w kraterze trawertynowym, ok. 80–100 m średnicy, głębokość według źródeł 60–120 m, woda ok. 20–23 °C
Zendan-e Solejman	stożek trawertynowy ok. 100 m nad doliną z lejem ok. 65 m średnicy i ok. 80 m głębokości, ok. 3 km na zachód
Okres	ślady osadnictwa od V w. p.n.e.; sanktuarium ognia Sasanidów V–VII w.; letni pałac Ilchanidów od 1271 r.
UNESCO	tak, 2003

O MIEJSCU

Tachte Solejman leży na płaskim wzgórzu pośrodku wysokiej, trawiastej doliny w górach między jeziorem Urmia a Hamadanem. Wzgórze nie jest zwykłą skałą. Usypało je samo źródło. Ciepła woda z dużą ilością wapnia wypływa tu z głębi ziemi od tysięcy lat i osadza trawertyn, warstwa po warstwie. W ten sposób powstał kopiec ok. 60 m nad doliną, a na jego

szczyście jezioro w kraterze, okrągłe, o średnicy ok. 80–100 m. Źródła różnie podają jego głębokość, od ok. 60 do 120 m. Woda ma przez cały rok ok. 20 °C, jest turkusowa i przelewa się kanałami w dół zbocza. Średniowieczni podróżnicy pisali, że jezioro nie ma dna, a jeden z nich twierdził, że spuszczał sondę na kilkanaście tysięcy łokci i nie dotknęła dna.

Takie miejsce musiało stać się święte. Za Sasanidów, w V–VII w., wokół jeziora zbudowano sanktuarium Adur Gusznasp, jednego z trzech wielkich ognia królewskich Iranu. Był to ogień stanu wojowników. Według tradycji królowie po koronacji szli tu pieszo, żeby oddać mu cześć. Świątynię otoczono murem z 38 półokrągłymi basztami. Archeolodzy znaleźli tu pieczęcie z nazwą świątyni oraz monety Sasanidów i bizantyjskiego cesarza Teodozjusza II. W 624 r. (według części źródeł w 626 r.) do sanktuarium dotarł cesarz Herakliusz w odwecie za zabranie przez Persów Krzyża z Jerozolimy i zniszczył świątynię ognia. Po podboju arabskim miejsce opustoszało.

Nazwę „Tron Salomona” nadali mu później muzułmańscy mieszkańcy. Według legendy Salomon więził potwory w pobliskim kraterze, a jezioro wypłynęło na jego rozkaz. Ten krater to Zendan-e Solejman, „Więzienie Salomona”, ok. 3 km na zachód. To stożek trawertynu, wysoki na ok. 100 m. Ma w środku lej o średnicy ok. 65 m i głębokości ok. 80 m. Wygasłe źródło, które go usypało, przestało płynąć dawno temu. Ludzie z epoki żelaza składali na jego szczycie ofiary. Na północnym wschodzie wznosi się góra Belkis, ok. 3200 m, z ruinami sasanidzkiej twierdzy na szczycie.

W XIII w. sanktuarium ożyło ponownie. Abaka, mongolski ilchan i syn Hulagu, wybrał je w 1271 r. na letni pałac i miejsce polowań. Zbudował go na planie dawnej świątyni, z dziedzińcem wokół jeziora, iwanami i ośmiobocznymi salami. Ściany ozdobiły glazurowane płytki z gwiazdami, smokami i feniksami w chińskim stylu. Ich fragmenty są dziś w muzeach Teheranu i Europy. Pałac jest jedyną zachowaną budowlą świecką Ilchanidów. Badali go archeolodzy niemieccy w latach 1959–1978, a Irańczycy w latach 2002–2006. W 2003 r. Tachte Solejman wpisano na listę UNESCO.

Krawędź Zendan-e Solejman, „więzienia Salomona”: warstwy trawertynu, który przez tysiące lat osadzało wygäste już źródło Fot. Martin Cígler, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Brama w murze z 38 basztami; mur sasanidzki otaczał jezioro i świątynię ognia Fot. Safa.daneshvar, [CC0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Okrążyć jezioro po murach i usiąść nad wodą: najpiękniej rano albo pod wieczór, gdy woda odbija ruiny i góry.
- Zobaczyć kanały odpływu z białym osadem trawertynu na zboczu kopca.
- Podjechać pod Zendan-e Solejman i wejść ścieżką na krawędź leja (ok. 15–20 minut), skąd widać całą dolinę z sanktuarium.
- W dolinie latem wypasają stada pasterze z okolicznych wsi kurdyjskich i azerskich.

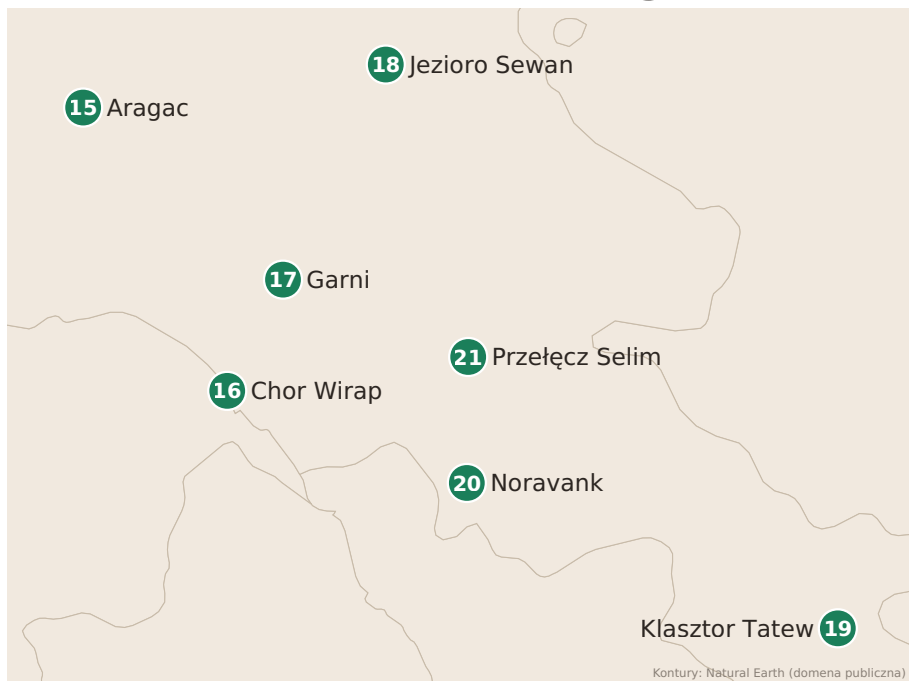
Praktycznie

- Z Takabu ok. 40–45 km drogą asfaltową na północny wschód. Parking pod bramą. Pod Zendan-e Solejman prowadzi krótki dojazd boczną drogą [nawierzchnia do sprawdzenia].
- Wysokość ponad 2000 m: nawet w lipcu noce są chłodne, a w czerwcu po południu bywają burze.
- Godziny otwarcia i cena biletu dla cudzoziemców [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Najbliższe noclegi i stacja paliw są w Takabie.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Takht-e_Soleyman, irangazetteer.ucla.edu/catalogue/takht-e-soleyman/, www.britannica.com/place/Takht-e-Soleyman, whc.unesco.org/en/list/1077, worldheritagesite.org/list/Takht-e+Soleyman

36.60472, 47.23417 ([wikidata:Q115253](https://www.wikidata.org/wiki/Q115253))

Etap armenia: Armenia: Tatew, Noravank, Sewan, Aragac

Aragac (Արագած) i jezioro Kari (Kari licz, Քարի լիճ)

Fot. 4U4, [CC-BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	góry, jezioro, widok, twierdza, droga motocyklowa
Czas	pół dnia: wjazd do jeziora Kari i postój ok. 1–2 godziny, w drodze powrotnej Amberd ok. godziny
Wstęp	bezpłatnie (jezioro, twierdza Amberd) [do sprawdzenia]
Wys.	szczyt północny 4090 m n.p.m., najwyższy w Armenii; jezioro Kari ok. 3200 m (3185 m według Wikipedii)
Masyw	wygasty wulkan z czterema szczytami wokół krateru; obwód ok. 200 km
Jezioro	pow. ok. 0,12 km², do 8 m głębokości, zamarznięte 8–9 miesięcy w roku
Stacja	stacja badań promieniowania kosmicznego od 1943, bracia Abraham Alichanow i Artem Alichanian
Amberd	twierdza ok. 2300 m, rozbudowana w XI w. przez Wahrama Pahlawuniego, zdobyta przez Mongołów w 1236
Sezon	droga do jeziora zamknięta przez śnieg

O MIEJSCU

Aragac to samotny, rozległy wulkan, który zajmuje mniej więcej jedną piątą powierzchni Armenii. Wokół starego krateru wznoszą się cztery wierzchołki. Najwyższy, północny, ma 4090 m i jest najwyższym punktem kraju oraz całego Małego Kaukazu. Z jego zboczy spływały kiedyś długie potoki lawy. Ich ślady widać dziś w tarasach, czarnych blokach i wąwozach przecinających stoki. Według tradycji nazwa znaczy „tron Ary”, od legendarnego króla Ary Pięknego. Mojżesz Chorenacki wywodził ją od Aramaneaka, syna praojca Hajka. To ludowe etymologie.

Na zboczu prowadzi jedna z najwyżej położonych dróg asfaltowych na Kaukazie. Z Byurakanu i Antartutu wspina się przez łąki i rumowiska lawy z ok. 2000 do ok. 3200 m, ok. 18 km serpentyn z coraz szerszym widokiem na równinę Araratu i sam Ararat. Na końcu jest jezioro Kari, czyli „kamienne jezioro”, w polodowcowej dolinie zamkniętej morenami. Jest zimne i przejrzyste, a przez 8-9 miesięcy w roku skute lodem. W czerwcu po brzegach i na zboczach nad nim leży jeszcze dużo śniegu, w lipcu już tylko płyty. Nad jeziorem stoją budynki stacji badań promieniowania kosmicznego, którą w 1943 r. założyli fizycy Abraham Alichanow i Artem Alichanian. Stąd ruszają wycieczki na południowy szczyt (3888 m).

Niżej, na grzbiecie między wąwozami dwóch potoków, na wysokości ok. 2300 m, stoją ruiny twierdzy Amberd. Jej nazwa znaczy „twierdza w chmurach”. Pierwszą warownię zbudowali w VII w. książęta Kamsarakan. W XI w. kupili ją Pahlawuni, a książę Wahram Pahlawuni wzmocnił mury i w 1026 r. zbudował obok kościół Matki Bożej. Zachowała się też łaźnia z instalacją wodną. W 1236 r. twierdzę zdobyli i zniszczyli Mongołowie. W 2024 r. Europa Nostra wpisała Amberd na listę siedmiu najbardziej zagrożonych zabytków Europy. Po drodze leży Byurakan z obserwatorium astrofizycznym, które w 1946 r. założył Wiktor Ambarcumian.

Amberd, „twierdza w chmurach”, na grzbiecie między dwoma wąwozami na zboczu Aragacu Fot. Սյուն Հովհաննիսյան, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wjechać do jeziora Kari i obejść je brzegiem. Przy dobrej pogodzie widać stąd Ararat i równinę daleko w dole.
- W drodze powrotnej skręcić do Amberdu i przejść się wokół murów i kościoła nad wąwozem.
- Od wschodu, przy drodze M1 koło wsi Artaszawan, stoi pomnik alfabetu ormiańskiego, 39 kamiennych liter z 2005 r., na 1600-lecie pisma. To dobry przystanek w drodze na Giumri.

Praktycznie

- Do jeziora prowadzi asfalt z Byurakanu albo Antaratu, miejscami zniszczony i z dziurami [stan nawierzchni do sprawdzenia]. Do Amberdu prowadzi osobna boczna droga.
- Droga do jeziora jest zimą zamknięta, a śnieg potrafi leżeć do końca maja. W maju służby ratunkowe podawały ją jako trudno przejezdną, gdy droga do Amberdu była już otwarta. Otwarcie w czerwcu trzeba sprawdzić w komunikatach drogowych armeńskiej Służby Ratunkowej (rescue.mia.gov.am) przed wyjazdem.
- Na 3200 m nawet w lipcu jest chłodno, często wieje i szybko się zachmurza, a popołudniami zdarzają się burze. Ciepłe warstwy zabrać ze sobą, a nie zostawiać w kufrze na dole.
- Przy jeziorze działa sezonowa kawiarnia [do sprawdzenia]. Stacji paliw na górze nie ma, tankować w Asztaraku albo w Aparanie.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Mount_Aragats, en.wikipedia.org/wiki/Lake_Kari, en.wikipedia.org/wiki/Amberd, en.wikipedia.org/wiki/Byurakan_Observatory, rescue.mia.gov.am/en/articles/news/road-26-12-14.47355,44.18109 ([wikidata:Q2471326](https://www.wikidata.org/wiki/Q2471326))

Chor Wirap (Խոր Վիրապ) i widok na Ararat

Fot. Diego Delso, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	widok, klasztor, chrześcijaństwo, góry
Czas	1–1,5 godziny z zejściem do lochu i wejściem na wzgórze za klasztorem
Wstęp	bezpłatnie [do sprawdzenia]
Nazwa	„głęboki loch”
Loch	według tradycji 13 lat więzienia Grzegorza Oświeciciela za króla Tyrydatesa III
Chrzest	Armenia pierwszym państwem chrześcijańskim, tradycyjnie 301 r.
Budowle	kaplica 642 (Nerses III Budowniczy); kościół Surb Astwacacin 1662
Artaszat	stolica Armenii od ok. 180 p.n.e., założona przez króla Artaszesa I
Ararat	Masis 5137 m i Mały Ararat (Sis) 3896 m, ok. 30 km w linii prostej, po stronie tureckiej

O MIEJSCU

Chor Wirap stoi na niskim wzgórzu wśród winnic i pastwisk płaskiej równiny Araratu, tuż przy zamkniętej granicy z Turcją, za którą płynie Araks. Za klasztorem wyrasta ponad równinę ośnieżony Ararat, czyli Masis ormiańskich podań. To wulkan o wysokości 5137 m, a obok niego stoi regularny stożek Małego Araratu. Widok kościoła na tle tej góry jest symbolem Armenii, choć sama góra od traktatu z Kars z 1921 r. leży w Turcji. Latem Ararat najlepiej widać o świcie i rano. W południe nad równiną robi się mgła z upału i góra często znika w chmurach.

Wzgórze leży na terenie Artaszatu, starożytnej stolicy, którą król Artasz I założył ok. 180 p.n.e. Według Strabona i Plutarcha miejsce wskazał mu Hannibal, który po klęsce z Rzymem szukał schronienia na wschodzie. Na wzgórzu było więzienie królewskie. Tradycja ormiańska, spisana w „Historii” przypisywanej Agatangelosowi, opowiada, że król Tyrydates III wrzucił tu do lochu Grzegorza, syna Partyjczyka Anaka, który zabił ojca króla. Grzegorz był też chrześcijaninem i odmówił złożenia ofiary bogini Anahit. Spędził w lochu 13 lat. Przeżył, bo pewna wdowa po widzeniu we śnie co dzień zrzucała mu bochenek chleba.

W tym czasie król kazał zamęczyć dziewice Hripsime i Gajane, które uciekły z Rzymu do Armenii przed cesarzem Dioklecjanem. Potem, jak mówi legenda, oszalał i błakał się jak dzik. Jego siostra Chosrowiducht kilka razy miała sen, że wyleczyć go może tylko więzień z lochu w Artaszacie. Grzegorza wyciągnięto ledwie żywego. Uzdrawił króla, a Tyrydates przyjął chrzest i ogłosił chrześcijaństwo religią państwa, tradycyjnie w 301 r. Armenia była więc pierwszym państwem chrześcijańskim. Grzegorz, nazwany Oświecicielem (Lusaworicz), został pierwszym zwierzchnikiem Kościoła ormiańskiego.

Pierwszą kaplicę nad lochem zbudował w 642 r. katolikos Nerses III Budowniczy. Obecny kościół Surb Astwacacin pochodzi z 1662 r., razem z murem, celami mnichów i refektarzem. Dziś to jedno z najczęściej odwiedzanych miejsc pielgrzymkowych Armenii. Odbywają się tu nabożeństwa, a na wzgórzu za murem rodziny wypuszczają białe gołębie i składają ofiary ze zwierząt (matagh) w intencji szczęścia.

NA MIEJSCU

- Zejść po stromej żelaznej drabinie do lochu Grzegorza pod kaplicą św. Grzegorza. Jest tam ciasno, ciemno i wąsko [głębokość do sprawdzenia].
- Wejść na wzgórze za murem klasztoru. Stamtąd jest klasyczny widok na kościół, równinę i Ararat.
- Najlepiej przyjechać o wschodzie słońca, gdy powietrze jest przejrzyste, a autokary z Erywania jeszcze nie dojechały.

Praktycznie

- Dojazd z drogi M2 Erywań – Jeghegnadzor, skręt w stronę wsi Pokr Wedi: kilka kilometrów asfaltu do parkingu pod wzgórzem. Klasztor leży ok. 30 km od Erywania.

- Granica turecko-ormiańska przy Araksie jest zamknięta i strzeżona, z płotem z drutu kolczastego. Nie fotografować ogrodzenia ani posterunków i nie schodzić z wzgórza w stronę rzeki.
- Na równinie latem jest bardzo gorąco, w lipcu przeważnie ponad 30 °C [do sprawdzenia], a na wzgórzu nie ma cienia.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Khor_Virap, en.wikipedia.org/wiki/Gregory_the_Illuminator, en.wikipedia.org/wiki/Artaxata, en.wikipedia.org/wiki/Mount_Ararat

39.87833, 44.57611 ([wikidata:Q1144626](https://www.wikidata.org/wiki/Q1144626))

Garni (Գառնի), wąwóz Azatu i klasztor Geghard (Գեղարք)

Fot. Katsiaryna Naliuka, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, geologia, antyk, klasztor, unesco, widok
Czas	Garni z zejściem do „Symfonii Kamieni” 2–3 godziny; Geghard 1–1,5 godziny; razem pół dnia
Wstęp	świątynia Garni 1500 AMD (ok. 3–4 EUR; garni.mus.am , stan na 2025) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; Geghard i wąwóz bezpłatnie
Wys.	Garni ok. 1400 m n.p.m., na cyplu nad wąwozem Azatu
Świątynia	joński peripteros, tradycyjnie świątynia Mihra z czasów Tyrydatesa I (ok. 77 n.e.); według części badaczy grobowiec z II w.
Zawalenie	trzęsienie ziemi 1679; odbudowa metodą anastylozy 1969–1975
Symfonia Kamieni	ściany kolumn bazaltowych w wąwozie Azatu poniżej Garni
Geghard	założony według tradycji przez Grzegorza Oświeciciela; główny kościół 1215, kaplice wykute w skale w XIII w.

UNESCO	tak, 2000 (klasztor Geghard i górna dolina Azatu)
---------------	---

Wydarzenia	Wardawar, wodne święto 98 dni po Wielkanocy (czerwiec – lipiec); Nawasard w Garni 11 sierpnia [termin do sprawdzenia]
-------------------	---

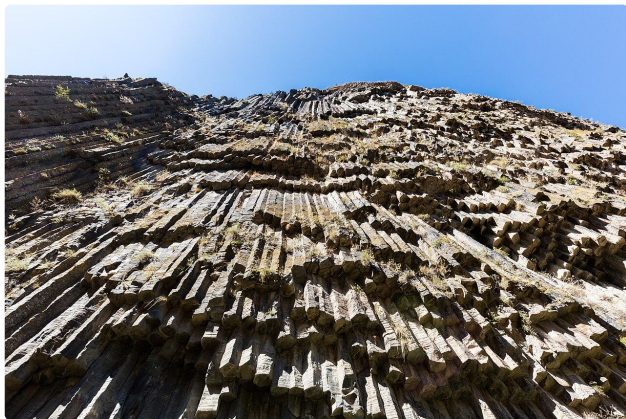
O MIEJSCU

Ok. 30 km na wschód od Erywania rzeka Azat wcięła się głęboko w płaszcz lawy, który kiedyś wylał się z gór Geghamskich. Stygnąca lawa popękała w regularne, najczęściej sześciokątne kolumny. Na kilkukilometrowym odcinku pod wsią Garni tworzą one ściany wysokie na dziesiątki metrów, ze słupów stojących, pochylonych i ułożonych w wachlarze. Ormianie nazywają je „Symfonią Kamieni”, bo przypominają piszczałki organów. Dno wąwozu jest zielone, z orzechami i morwami nad rzeką. Najlepiej oglądać je rano albo późnym popołudniem, gdy słońce pada z boku i wydobywa rytm kolumn.

Nad wąwozem, na trójkątnym cyplu, stała twierdza Garni, jedna z najstarszych w Armenii. Urartyjski król Argishti I wymienia ją w inskrypcji klinowej jako Giarniani, a Tacyt pisze o „castellum Gorneas”. Najbardziej niezwykła jest świątynia na krawędzi urwiska, joński peripteros z szarego bazaltu. To jedyna tak dobrze zachowana budowla grecko-rzymska w całym dawnym Związku Radzieckim i najdalej na wschód wysunięty ślad świata klasycznego. Tradycja wiąże ją z Tyrydatesem I. Koronował go w Rzymie Neron w 66 r., a potem dał pieniądze i rzemieślników na odbudowę kraju. Grecki napis wymienia „Heliosa Tyrydatesa” i jedenasty rok jego panowania, więc ok. 77 r. Według tej wersji była to świątynia Mihra, boga słońca. Część badaczy uważa, że to grobowiec któregoś z rzymskich królów Armenii z II w., bo nie ma dowodu na kult Mihra. Przy chrystianizacji Armenii na początku IV w. zburzono wszystkie świątynie pogańskie, a ta jedna ocalała. Badacze do dziś spierają się dlaczego. Mojżesz Chorenacki pisze, że w twierdzy Garni zbudowano letni dom dla Chosrowiducht, siostry króla Tyrydatesa III, i być może dawna świątynia stała się częścią rezydencji.

Świątynia runęła w trzęsieniu ziemi w 1679 r. W latach 1969–1975 złożono ją z powrotem z oryginalnych bloków. Obok są ruiny łaźni rzymskiej z mozaiką z greckim napisem. Dziś Garni jest też ośrodkiem ormiańskiego ruchu neopogańskiego, który obchodzi tu święta, m.in. Nawasard w sierpniu.

Kilka kilometrów w górę doliny, tam gdzie kończy się asfalt, leży klasztor Geghard, w połowie wykuty w skale. Według tradycji założył go w IV w. Grzegorz Oświeciciel przy świętym źródle w jaskini, czczonym jeszcze przed chrześcijaństwem. Dlatego pierwsza nazwa brzmiała Ajriwank, „Klasztor Jaskini”. Obecna nazwa, Geghard, znaczy „włócznia”. Przechowywano tu grot, którym według tradycji przebito bok Chrystusa na krzyżu, przyniesiony przez apostoła Tadeusza. Dziś relikwia jest w skarbcu Eczmiadzynu. Główny kościół zbudowali w 1215 r. bracia Zakare i Iwane, wodzowie gruzińskiej królowej Tamary. W XIII w. książęta Proszian wykuli w skale kolejne kaplice i grobowce, m.in. grób Prosza z 1283 r. pod herbem z orłem trzymającym baranka. W kaplicach wykutych w skale słychać niezwykle echo i czasem śpiewa tam chór. Klasztor razem z górną doliną Azatu jest od 2000 r. na liście UNESCO.

„Symfonia Kamieni”: ściana sześciokątnych kolumn bazaltu w wąwozie Azatu pod Garni Fot. Diego Delso, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Geghard u stóp skał wąwozu: główny kościół z 1215 r., a za nim kaplice wykute w skale Fot. Diego Delso, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- W Garni obejrzeć świątynię i łaźnię z mozaiką, a potem zejść albo zjechać na dno wąwozu pod „Symfonię Kamieni”.
- W Geghardzie wejść do kaplic wykutych w skale i do grobowca Prosziana z herbem z orłem i barankiem. Zajrzeć do kaplicy ze źródłem.
- Przy wejściu do Geghardu kobiety sprzedają słodki chleb, ławasz owocowy i sudżuch, czyli orzechy w gęstym soku winogronowym.
- W czerwcu albo w lipcu można trafić na Wardavar. W tym święcie wszyscy oblewają się wodą, także przejezdnych, więc lepiej mieć zamkniętą kask i nie zatrzymywać się w tłumie [data na dany rok do sprawdzenia].

Praktycznie

- Do Garni i Geghardu z Erywania prowadzi asfalt przez Abowian albo przez Goght. Geghard leży na końcu drogi i trzeba nią wrócić.
- Na dno wąwozu pod „Symfonię Kamieni” z wioski Garni prowadzi stroma droga, w dolnej części gruntowa i kamienista [nawierzchnia i dostępność dla motocykla do sprawdzenia]. Zejście na pieszo zajmuje ok. 30–40 minut w każdą stronę [do sprawdzenia].
- W weekendy przyjeżdża wiele wycieczek z Erywania. Rano przy świątyni jest spokojnie.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Garni_Temple, en.wikipedia.org/wiki/Geghard, en.wikipedia.org/wiki/Vardavar, whc.unesco.org/en/list/960, garni.mus.am/en/
40.11200, 44.72900 ([wikidata:Q684072](https://www.wikidata.org/wiki/Q684072))

Jezioro Sewan (Sewana licz, Մեանա լիճ), Sewanawank i Noratus

Fot. Vigen Hakhverdyan, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	widok, jezioro, klasztor, chaczkary, kąpiel, jedzenie
Czas	1-1,5 godziny na Sewanawank; Noratus 45 minut; z kąpielą i rybą nad jeziorem pół dnia
Wstęp	Sewanawank i cmentarz w Noratus bezpłatnie [do sprawdzenia]; plaże publiczne w parku narodowym bezpłatne, plaże hotelowe płatne
Wys.	ok. 1900 m n.p.m.; przed obniżeniem ok. 1916 m
Pow.	ok. 1240 km ² , największe jezioro Kaukazu
Obniżenie	od 1949 r. o ok. 20 m (do 2002 r.), objętość mniejsza o ok. 44%
Ratunek	tunele Arpa – Sewan (49 km, 1981) i Worotan – Arpa (21,6 km, 2004)
Sewanawank	założony 874 przez księżniczkę Mariam, córkę Aszota I
Noratus	ok. 900 chaczkarów od X w. na ok. 7 ha
Ryba	pstrąg sewañski (iszchan, Salmo ischchan), gatunek

O MIEJSCU

Sewan leży na wysokości ok. 1900 m, w kotlinie otoczonej łagodnymi, trawiastymi grzbietami. To największe jezioro Kaukazu i jedno z największych wysokogórskich jezior słodkowodnych Eurazji. Woda ma kolor, który zmienia się z pogodą od turkusowego do stalowej szarości. Ormianie zaliczają je do trzech „mórz” dawnej Armenii, obok jezior Van i Urmia. To jedyne z nich, które leży w granicach dzisiejszego państwa. Nazwa pochodzi prawdopodobnie od urartyjskiego słowa „suinia”, czyli jezioro, z inskrypcji króla Rusy I z VIII w. p.n.e. znalezionej na południowym brzegu. Ludowa etymologia wywodzi ją od „sew wank”, „czarny klasztor”.

Jezioro nosi ślady jednego z największych eksperymentów hydrotechnicznych w ZSRR. W latach 30. XX w. przyjęto plan inżyniera Sukiasa Manasseriana z 1910 r., by spuścić z Sewanu dużą część wody na pola nawadniane na równinie Araratu i do elektrowni na rzece Hrazdan. Od 1949 r. poziom spadał o ponad metr rocznie i do 2002 r. obniżył się o prawie 20 m, a objętość zmalała o ok. 44%. Woda się pogorszyła, zniknęły tarliska ryb. Ratunkiem były tunele, które wpuszczają do jeziora wodę z innych rzek: 49-kilometrowy z Arpy, ukończony w 1981 r., i 21,6-kilometrowy z Worotanu, otwarty w 2004 r.

Najbardziej widocznym skutkiem obniżenia jest Sewanawank. Klasztor założyła w 874 r. księżniczka Mariam, córka Aszota I, późniejszego pierwszego króla z dynastii Bagratydów. Stał na wyspie, która dziś jest półwyspem. Był klasztorem surowym, dla mnichów z Eczmiadzynu, którzy zgrzeszyli. Podróżnik Jean-Marie Chopin opisywał w 1830 r. regułę bez mięsa, wina, młodzieży i kobiet. Na grzbiecie półwyspu stoją dwa małe kościoły z ciemnego kamienia, Surb Arakeloc i Surb Astwacacin. Zza nich rozciąga się widok na całe jezioro. Obok zostały resztki gawitu. Jego drewniane kolumny i inne fragmenty są w Muzeum Historii w Erywaniu.

Po zachodniej stronie jeziora, koło Gawaru, leży cmentarz w Noratus. To największe zachowane skupisko chaczkarów, ormiańskich kamiennych stel z krzyżem, ok. 900 kamieni na 7 ha. Najstarsze pochodzą z X w., a

wiele z XVI i XVII w., m.in. dzieła mistrza Kirama. Na niektórych płytach wyryto sceny weselne i prace w polu. Legenda mówi, że mieszkańcy nałożyli chaczkarom hełmy i oparli o nie miecze, a wojsko Timura z daleka wzięło je za obrońców i zawróciło. Nad jeziorem je się rybę: pstrąga, sieję i raki. Endemiczny pstrąg sewañski, iszchan, jest dziś zagrożony, więc ryba na talerzu pochodzi zwykle z hodowli.

Cmentarz w Noratus: kamienne krzyże pokryte rdzawymi porostami, najstarsze z X w. Fot. Carole Raddato, [CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wejść schodami na grzbiet półwyspu do kościołów Sewanawanku. Najlepsze światło jest rano, zanim dojadą autokary.
- Przejść się między chaczkarami w Noratus i obejrzeć płyty ze scenami z życia.
- Wykąpać się w Sewanie z jednej z publicznych plaż parku narodowego. Woda nawet w lipcu jest zimna [temperatura do sprawdzenia].
- Zjeść rybę w jednej z restauracji przy drodze na północnym brzegu.

Praktycznie

- Sewanawank leży tuż przy drodze M4 Erywań – Dilidżan, z płatnym albo bezpłatnym parkingiem pod półwyspem [do sprawdzenia]. Noratus to krótki zjazd z drogi M10 wzdłuż zachodniego brzegu, przez wieś na cmentarz.
- Brzeg północno-zachodni w weekendy i w lipcu jest zatłoczony przez wypoczywających z Erywania. Wschodni i południowy brzeg jest dużo spokojniejszy.
- Na wysokości 1900 m wieczory są chłodne nawet w lipcu, a nad jeziorem często wieje.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Lake_Sevan, en.wikipedia.org/wiki/Sevanavank, en.wikipedia.org/wiki/Noratus_cemetery
40.56392, 45.01081 ([wikidata:Q766455](https://www.wikidata.org/wiki/Q766455))

Klasztor Tatew (Tatewi wank, Տաթևի վանք)

Fot. Vladimir Pankratov, [CC BY-SA 2.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, klasztor, widok, ormiańskie, średniowiecze, droga motocyklowa
Czas	2–3 godziny w klasztorze; z Mostem Diabła i Wielką Pustelnią pół dnia
Wstęp	klasztor bez biletu; kolejka „Skrzydła Tatewu” ok. 5500–7000 AMD (bilet w jedną stronę albo w obie strony, różnie w różnych źródłach) [ceny do sprawdzenia przed wyjazdem]
Położenie	płaskowyż bazaltowy na skraju wąwozu Worotanu
Historia	biskupstwo Sjuniku od IX w.; kościół św. Pawła i Piotra z lat 895–906; uniwersytet w XIV–XV w.
Postacie	Stepanos Orbelian, metropolita i kronikarz (XIII w.); Grigor Tatewaci (1346–1409), teolog
Gawazan	kolumna z X w., która kołysze się, gdy się ją popchnie
Kolejka	Skrzydła Tatewu: 5752 m nad wąwozem, do 320 m nad dnem, ok. 12 minut; rekord Guinnessa z 2010 r.

O MIEJSCU

Tatew stoi na skraju bazaltowego płaskowyżu, nad przepaścią, pod którą Worotan wyżłobił wąwóz głęboki na kilkaset metrów. Z murów klasztoru widać wąwóz, łańcuchy gór Sjuniku i serpentyny drogi, która schodzi na

dno i wspina się z powrotem. Na tym płaskowyżu w czasach pogańskich stała świątynia. Po chrystianizacji Armenii w IV w. zastąpił ją kościół. W IX w. Tatew został siedzibą biskupów Sjuniku. Główny kościół św. Pawła i Piotra zbudowano w latach 895–906 dzięki książętom Sjuniku. Nazwę klasztoru tradycja wywodzi od Eustatego, ucznia apostoła Tadeusza. Ludowa legenda opowiada o uczniu budowniczego, który spadł z kopuły w przepaść. W locie wołał do Boga „Ta tew!”, czyli „Daj skrzydła!”, i wylądował cały.

Na początku XI w. w Tatewie żyło podobno ok. tysiąc mnichów. Potem przychodziły klęski. W 1044 r. klasztor złupili emirowie z sąsiedztwa, w 1136 r. zniszczyło go trzęsienie ziemi, a w 1170 r. Seldżucy spalili ok. 10 tys. rękopisów. Odbudował go pod koniec XIII w. Stepanos Orbelian, metropolita Sjuniku i autor kroniki tej krainy. W XIV–XV w. działał tu uniwersytet, jeden z najważniejszych w średniowiecznej Armenii. Uczono teologii, filozofii, sztuki przepisywania i iluminowania ksiąg. Jego największym nauczycielem był Grigor Tatewaci (1346–1409), uznany później przez Kościół ormiański za świętego. Najazdy Timura w latach 1381–1387 i Szahrucha w 1434 r. znów złupili klasztor. W 1931 r. trzęsienie ziemi zawało kopułę kościoła i dzwonnice.

W klasztorze zwraca uwagę Gawazan, ośmioboczna kolumna z X w., zwieńczona chaczkaem. Wystarczy ją pchnąć, żeby się kołysała. Kolumna przetrwała kolejne trzęsienia ziemi, a jak działa jej podstawa, objaśnia się różnie. Tatew to też miejsce ważne dla współczesnej historii Armenii. 26 kwietnia 1921 r. zjazd w klasztorze ogłosił niepodległość Górskiej Armenii z Garegynem Nżdehem na czele, ostatniego skrawka kraju, który bronił się przed bolszewikami.

Od 2010 r. do klasztoru można też przylecieć. Kolejka linowa „Skrzydła Tatewu” biegnie z wsi Halidzor przez wąwóz, ma 5752 m długości i wisi do 320 m nad dnem. Przejazd trwa ok. 12 minut, a drogą jedzie się ok. 40 minut. Kolejka trafiła do Księgi Rekordów Guinnessa jako najdłuższa wahadłowa kolejka z jednym odcinkiem. Zysk z niej idzie na odnowę klasztoru i wsi.

Serpentyny drogi H45 do klasztoru widziane z kolejki; w dole wąwóz Worotanu i Most Diabła Fot. GerritR, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Obejść mury klasztoru od strony wąwozu: z narożnika widać Worotan, serpentyny drogi i wieżę kolejki nad przepaścią.
- Popchnąć kolumnę Gawazan i zajrzeć do kościoła św. Pawła i Piotra z resztkami fresków z X w.
- W dole na dnie wąwozu Most Diabła (Satani kamurdž), naturalny łuk skalny nad Worotanem, a pod nim gorące źródła mineralne i baseny w trawertynie.
- Pieszko albo drogą w dół: Wielka Pustelnia Tatewu (Tatewi Mec Anapat), XVII-wieczny klasztor w zieleni nad rzeką [dojazd i nawierzchnia do sprawdzenia].

Praktycznie

- Klasyczny dojazd od Goris przez Szinuhajr i Halidzor, potem drogą H45 serpentynami na dno wąwozu, przez Most Diabła i z powrotem w górę do klasztoru. Asfalt, wąsko i stromo, kilkanaście nawrotów [stan nawierzchni do sprawdzenia przed wyjazdem]. Szkic trasy dojeżdża od południa, z Kadżaranu, po przełęczy Meghri na drodze M2.
- Parking pod murami klasztoru. Kolejka kursuje według rozkładu, zwykle w poniedziałki jest nieczynna [godziny i ceny do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Klasztor jest czynny: wejście do kościołów w zakrytych ramionach i kolanach, kobiety zwykle w chustce.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Tatev_Monastery, en.wikipedia.org/wiki/Wings_of_Tatev, absolutearmenia.com/?p=4065, travelersanddreamers.com/wings-of-tatev/
 39.37937, 46.25003 ([wikidata:Q554947](https://www.wikidata.org/wiki/Q554947))

20 **Noravank (Noravank', Նորավանք) i wąwóz Amaghu**

Fot. Vahagn Grigoryan, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, klasztor, średniowiecze, widok, wino
Czas	1,5–2 godziny na klasztor i wąwóz; z jaskinią Areni-1 i degustacją w Areni pół dnia
Wstęp	klasztor bezpłatnie [do sprawdzenia]; jaskinia Areni-1 płatna [cena do sprawdzenia]
Założenie	1105, biskup Howhannes, dawny opat klasztoru Wahanawank
Astwacacin	kościół-mauzoleum Burtela Orbeliana, ukończony 1339, ostatnie dzieło Momika
Wąwóz	rzeka Amaghu, dopływ Arpy; ceglasterczerwone urwiska naprzeciw klasztoru
Areni-1	jaskinia u wylotu wąwozu: najstarszy znany but (ok. 3500 p.n.e.) i tłocznia wina (ok. 4100 p.n.e.)
Wydarzenia	Święto Wina w Areni, pierwsza sobota października (2025-10-04, 2026-10-03)

O MIEJSCU

Z doliny Arpy, tuż za winiarską wsią Areni, odchodzi na południe boczny wąwóz rzeczki Amaghu. Po kilku kilometrach ściany zwięzają się i robią coraz wyższe, a ich kolor przechodzi od szarości do ceglastej czerwieni. Na skalnej półce nad zakrętem stoi Noravank, „Nowy Klasztor”. Miodowy kamień kościołów i czerwone urwiska po drugiej stronie wąwozu dają jeden z najbardziej rozpoznawalnych widoków Armenii. Najładniej jest późnym popołudniem, gdy słońce zapala ściany naprzeciw. W czerwcu zbocza są jeszcze zielone, a w lipcu robią się płowe i czerwień skał staje się mocniejsza.

Klasztor założył w 1105 r. biskup Howhannes, który przyszedł tu z Wahanawanku koło dzisiejszego Kapanu. W XIII i XIV w. Noravank stał się siedzibą biskupów Sjuniku i ośrodkiem książąt Orbelianów, władców tej części kraju pod zwierzchnictwem mongolskim. Związany był też z uniwersytetem w Gładzorze, jedną z najważniejszych średniowiecznych szkół Armenii. Kościół Surb Karapet zbudowano w latach 1216–1227 z polecenia księcia Liparita Orbeliana. Przedsionek (gawit) z 1261 r. kryje grób księcia Smbata Orbeliana i posadzkę z płyt nagrobnych z inskrypcjami.

Najsłynniejszy jest kościół Astwacacin, czyli Matki Bożej, nazywany też Burtelaszen od imienia fundatora, księcia Burtela Orbeliana. Ukończono go w 1339 r. Był ostatnim dziełem Momika, architekta, rzeźbiarza i miniaturzysty, którego skromny chaczkar nagrobny stoi obok z tą samą datą. Budowla ma trzy kondygnacje. Na parterze była krypta rodu, nad nią kaplica pamięci, a na szczycie kolumnowa rotunda. Do kaplicy prowadzą tylko dwa ciągi wąskich schodów wysuniętych z fasady, bez poręczy. Nad wejściami Momik wyrzeźbił Matkę Bożą z Dzieciątkiem między archaniołami i Chrystusa między Piotrem i Pawłem. Bęberek z dachem zrekonstruowano w 1997 r. na podstawie fragmentów. Część badaczy uważa tę rekonstrukcję za zbyt swobodną.

U wylotu wąwozu, nad Arpą, leży jaskinia Areni-1, „Ptasie Oko”. W 2008 r. archeolożka Diana Zardarian znalazła w niej skórzany but sprzed ok. 5500 lat, najstarszy znany na świecie. W 2011 r. odkryto tu tłocznię, kadzie i dzbany sprzed ok. 6000 lat, czyli najstarszą znaną winiarnię. Wino robi się w tej dolinie do dziś. Areni to także nazwa miejscowego

czerwonego szczepu. Przy drodze stoją budki z winem i owocowym „lawaszem”, a w pierwszą sobotę października wieś urządza Święto Wina.

Kościół Astwacacin (Burtelaszen): wąskie kamienne schody wysunięte z fasady prowadzą do kaplicy na piętrze
Fot. Arian Zwegers from Brussels, Belgium, [CC BY 2.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Wejście do jaskini Areni-1 nad rzeką Arpą, gdzie znaleziono but sprzed 5500 lat i najstarszą tłocznnię wina Fot. Serouj, [CC BY 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wejść po zewnętrznych schodach Burtelaszenu do kaplicy na piętrze. Schody są strome i wąskie, więc trzeba uważać przy schodzeniu.
- Obejrzeć tympanony Momika nad oboma wejściami i chaczgary w gawicie Surb Karapet.
- Zatrzymać się na zakręcie drogi poniżej klasztoru, skąd widać klasztor na tle czerwonych ścian.

- W Areni zajrzeć do jaskini Areni-1 i spróbować miejscowego wina, ale dopiero na koniec dnia jazdy.

Praktycznie

- Dojazd z drogi M2 Erywań – Jeghegnadzor, skręt tuż za Areni: ok. 7–8 km asfaltu w wąwozie, kręto, wąsko, z kamieniami spadającymi ze zboczy [stan nawierzchni do sprawdzenia]. Parking pod klasztorem.
- Wieczorem i w weekendy przyjeżdża dużo wycieczek z Erywania. Rano i późnym popołudniem jest spokojniej i lepsze światło.
- Do Noravanku prowadzi tylko jedna droga i trzeba nią wrócić do M2. Dalej na północ przez przełęcz Selim do Sewanu albo na południe do Sjuniku i Tatewu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Noravank, en.wikipedia.org/wiki/Areni-1_cave, en.wikipedia.org/wiki/Areni-1_shoe, en.wikipedia.org/wiki/Areni-1_winery, armenia.travel/events/areni-wine-festival/
39.68486, 45.23287 ([wikidata:Q1474586](https://www.wikidata.org/wiki/Q1474586))

Przełęcz Selim (Wardeniac, Վարդենիսյան լեռնանցք) i karawanseraj Orbelianów

Fot. franek2, [CC-BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	przelec, karawanseraj, sredniowiecze, widok, droga
Czas	30–45 minut przy karawanseraju; z postojami widokowymi na przełęczy ok. godziny
Wstęp	bezpłatnie
Wys.	karawanseraj ok. 2410 m n.p.m., po południowej stronie przełęczy
Budowa	1332, książę Czesar Orbelian, za panowania ilchana Abu Saida
Napisy	ormiański (czytelny), perski i arabski nad wejściem
Wnętrze	trzy nawy, siedem par filarów, żłoby dla zwierząt, otwory w sklepieniu na światło i dym
Odbudowa	1956–1959
Droga	M10 Jeghegnadzor – Martuni, ok. 55 km, między doliną Arpy a jeziorem Sewan

O MIEJSCU

Droga M10 z doliny Arpy nad jezioro Sewan wspina się serpentynami przez łyse, zielone wiosną zbocza gór Wardeniskich. Wyżej są już tylko pastwiska, kamienie i płaty śniegu, które w czerwcu leżą jeszcze w żłebach. Z górnych zakrętów widać na południu całą krainę Wajoc Dzor, pocięte wąwozami brunatne góry, a przy dobrej pogodzie także ośnieżone

grzbiety Sjuniku. Ta przełęcz była częścią średniowiecznego szlaku handlowego, którym karawany szły z Persji przez Armenię ku Morzu Czarnemu. Dawniej nazywano ją Selim, dziś oficjalnie Wardeniac.

Tuż pod przełęczą, po jej południowej stronie, stoi karawanseraj z ciemnego bazaltu, uważany za najlepiej zachowany w Armenii. Zbudował go w 1332 r. książę Czesar Orbelian dla zmęczonych podróżnych i ich zwierząt. Napis w przedsionku wylicza jego braci, „pięknych jak lwy”, książąt Burtela, Smbata i Elikoma, a datę podaje według panowania mongolskiego ilchana Abu Saida. Prosi też przechodzących, by wspomnieli fundatorów w modlitwie. Nad wejściem są jeszcze napisy perski i arabski oraz płaskorzeźby skrzydlatego zwierzęcia i byka. Burtel Orbelian to ten sam książę, który kilka lat później ufundował kościół Astwacacin w Noravanku.

W środku jest długa, mroczna hala na trzy nawy, podzielona siedmioma parami kamiennych filarów. W bocznych nawach stały zwierzęta i są jeszcze kamienne żłoby. Podróżni spali w osobnej izbie na końcu. Światło i powietrze wpadają przez trzy okrągłe otwory w sklepieniu, którymi kiedyś uchodził dym z ognisk. Wejście w chłodne, ciche wnętrze z jasnego, wietrznego płaskowyżu dobrze pokazuje, czym takie schronienie było dla kupców na wysokości ponad 2400 m. Budynek odnowiono w latach 1956–1959.

Widok z przełęczy na południe, w dół ku Wajoc Dzor; w dole serpentyny drogi M10 Fot. ogannes, [CC-BY-SA 2.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wejść do hali i spojrzeć na otwory w sklepieniu. Każdy ma inną dekorację.
- Znaleźć ormiański napis fundacyjny na ścianie przedsionka po prawej stronie od wejścia.
- Na przełęczy i serpentynach zrobić kilka postojów widokowych. Z południowej strony widać dolinę Wajoc Dzor, z północnej jezioro Sewan.

Praktycznie

- Karawanseraj leży przy drodze M10, kilka minut od asfaltu, z miejscem do postawienia motocykla. Nawierzchnia M10 na przełęczy według relacji kierowców jest asfaltowa, ale z dziurami i łatami [stan do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Przełęcz zimą bywa zamknięta albo trudno przejezdna z powodu zawiei, a mgły zdarzają się także wiosną i latem (komunikaty drogowe Armenpress, 2018–2019). W czerwcu i lipcu droga jest otwarta, ale na wysokości ok. 2400 m bywa zimno, wietrznie i pada grad, więc ciepła warstwa i przeciwdeszczówka powinny być pod ręką.
- Na przełęczy i po stronie Sewanu długo nie ma stacji paliw. Tankować w Jeghegnadzorze albo w Martuni [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Orbelian%27s_Caravanserai, www.dangerousroads.org/asia/armenia/4749-vard..., armenpress.am/eng/amp/925069

39.94950, 45.23667 ([wikidata:Q2937916](https://www.wikidata.org/wiki/Q2937916))

Etap ararat: Ararat, Van i Hakkâri

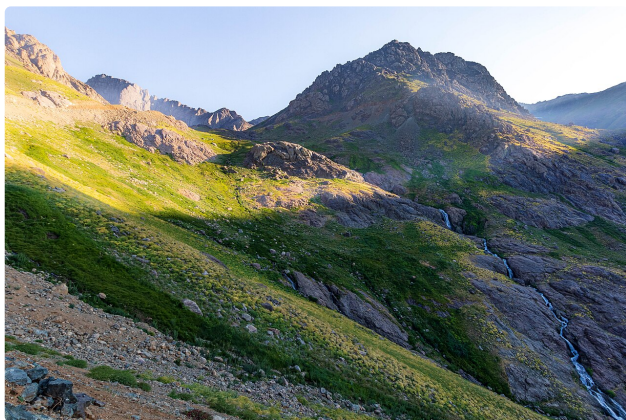

Hakkâri i dolina Zap (Zap Vadisi)

Fot. Caracas, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, gory, rzeka, droga motocyklowa, miasto
Czas	przejazd Van – Başkale – Hakkâri ok. 200 km, 3–4 godziny z postojami; z Hakkâri dalej przez Şirnak cały następny dzień
Wstęp	dolina i punkt widokowy bezpłatne
Hakkâri	ok. 1720 m n.p.m., ok. 58,5 tys. mieszkańców (2023); dawna nazwa Çölemerik (Julamerk)
Zap	Wielki Zab, ok. 400 km, od gór nad jeziorem Van do Tygrysu w Iraku; w starożytności Lykos
Cilo	szczyt Reşko (Uludoruk) 4135 m, z lodowcami; Park Narodowy Gór Cilo i Sat od 26 września 2020 r. (27 500 ha)
Stele	13 kurhanowych stel z epoki brązu znalezionych w 1998 r., dziś w muzeum w Van
Medresa Meydan	1700–1701 według napisu nad wejściem
Kudszanis	siedziba patriarchów Kościoła Wschodu (ród Szymona) do 1915 r.; dziś wieś Konak

Góry Cilo i Sat w lipcu: najwyższe szczyty Taurusu Wschodniego, z resztkami lodowców Fot. Arcmem, [CC-BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Przejazd doliną Zap między Başkale a Hakkâri z postojami na zatoczkach nad wąwozem; najlepiej w południe, gdy słońce wpada na dno doliny.
- Punkt widokowy Seyir Tepesi nad Hakkâri i medresa Meydan w mieście.
- Opcjonalnie wieś Konak (dawne Kudszanis) z ruinami kościoła patriarchów [dojazd i nawierzchnia do sprawdzenia].
- Dalej na zachód droga przez góry do Şirnak i Siirt: kolejne wąwozy i przełęcze, rzadko odwiedzane.

O MIEJSCU

Droga z Van do Hakkâri jest jedną z najbardziej dramatycznych w Turcji. Najpierw wspina się przez dwie wysokie przełęcze, Kurubaş i Güzeldere, potem przez płaskowyż Başkale, a za nim zjeżdża do doliny Wielkiego Zabı (po turecku Zap). Rzeka wcina się tu w jeden z najwęższych i najgłębszych wąwozów kraju: skalne ściany wznoszą się setki metrów nad nurtem, a droga biegnie półką nad wodą, przez tunele i mosty. Zap uchodzi za najszybciej płynącą rzekę Turcji. Wiosną i na początku lata niesie wodę z topniejących śniegów, jest mętna i głośna, a raftingowcy organizują tu zawody. Dalej rzeka płynie do Iraku i uchodzi do Tygrysu pod Mosulem. Grecy nazywali ją Lykos, „wilk”.

Hakkâri leży na stromym zboczu nad doliną, na wysokości ok. 1720 m, w samym środku gór. Na wschodzie wznosi się masyw Cilo z najwyższym szczytem Taurusu Wschodniego, Reşko (Uludoruk), 4135 m. Ma ostatnie w Turcji większe lodowce, które szybko topnieją. Dalej leżą góry Sat z jeziorami polodowcowymi. Od 2020 r. oba pasma tworzą park narodowy. Przez dziesięciolecia konfliktu z PKK cały region był zamknięty. Wspinacze dostali pierwsze zezwolenia w 2002

r., a ostatnie lata przyniosły festiwale i coraz więcej turystów. Wejście w góry Cilo i Sat nadal wymaga zgody władz.

Góry Hakkâri miały długą i burzliwą historię. W epoce brązu stawiano tu kamienne stele z wyrzniętymi postaciami wojowników. Trzyznacie takich stel znaleziono w samym mieście w 1998 r. i dziś są w muzeum w Van. W średniowieczu i czasach osmańskich rządili tu kurdyjscy emirowie Hakkâri. Z ich czasów stoi w mieście medresa Meydan z 1700–1701 r. W wysokich dolinach mieszkali też plemiona asyryjskich chrześcijan Kościoła Wschodu. Ich patriarchowie z rodu Mar Szymona rezydowali we wsi Kudszanis (dziś Konak) niedaleko Hakkâri, przy kościele Mar Szaluty. W 1915 r., w czasie rzezi zwanej przez Asyryjczyków Sayfo („miecz”), patriarcha Szymon XIX Beniamin i jego ludzie musieli uciekać do Persji, a doliny opustoszały. Opuszczony kościół patriarchów stoi do dziś.

Miasto nie ma zabytków na skalę Van, ale samo położenie wystarcza. Nowy punkt widokowy Seyir Tepesi nad miastem pokazuje dolinę Zap, góry Sümbül i Hakkâri na jednym zdjęciu. Wiosną na zboczach Cilo i Sat kwitnie szachownica cesarska (*Fritillaria imperialis*), po turecku ters lale albo ağlayan gelin, „płacząca panna młoda”, bo jej pomarańczowe kwiaty zwisają w dół.

Praktycznie

- Droga Van – Başkale – Hakkâri jest asfaltowa, kręta i ostrożnie jeździ się po niej po deszczu: w wąwozie zdarzają się spadające kamienie, a samochody nieraz spadały do rzeki.
- Między Van a Hakkâri stacje paliw są w Gürpınar i Başkale [do sprawdzenia]. W Hakkâri są hotele.
- Wejście w góry Cilo i Sat (park narodowy) wymaga zgody władz; jezioro Sat leży ok. 70 km od Yüksekova [zasady do sprawdzenia przed wyjazdem w urzędzie gubernatora Hakkâri albo w Yüksekova].
- Na drogach regionu stoją punkty kontroli wojska i żandarmerii. Paszport trzeba mieć pod ręką.

Źródła: [en.wikipedia.org/wiki/Hakk%C3%A2ri_\(city\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hakk%C3%A2ri_(city)), en.wikipedia.org/wiki/Great_Zab, en.wikipedia.org/wiki/Mount_Cilo, en.wikipedia.org/wiki/Qudshanis, en.wikipedia.org/wiki/Hakkari_Cilo-Sat_Mounta..., kureansiklopedi.com/tr/detay/zap-suyu-vadisi-766f9, www.cnntrk.com/video/turkiye/terorle-anilan-..., www.ntv.com.tr/seyahat/galeri-cilo-daglari-ve..., archives.saltresearch.org/handle/123456789/92143 37.57444, 43.74083 ([wikidata:Q206895](https://wikidata.org/wiki/Q206895))

Pałac Ishaka Paszy (İshak Paşa Sarayı) i Ararat (Ağrı Dağı)

Fot. W. Bulach, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	gory, widok, wulkan, pałac, osmańskie
Czas	2-3 godziny na pałac i wzgórze nad nim; z wieczornym i porannym widokiem na Ararat nocleg w Doğubayazicie
Wstęp	Pałac: 5 EUR dla cudzoziemców, MüzeKart ważna (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; widoki na Ararat bezpłatne
Ararat	Wielki Ararat 5137 m (najwyższy szczyt Turcji), Mały Ararat 3896 m; drzemiący wulkan
Ostatnia erupcja	2 lipca 1840 r. (freatyczna), z trzęsieniem ziemi i osuwiskiem, które zniszczyło wieś Akhuri
Pierwsze wejście	9 października 1829 r., Friedrich Parrot i Chaczatur Abowian
Pałac	budowany od 1685 r. (Çolak Abdi Pasza) do 1784 r. (Ishak Pasza); ok. 366 pomieszczeń
Park narodowy	Park Narodowy Ağrı Dağı od 2004 r.
UNESCO	pałac na liście wstępnej od 2000 r.

Ararat z Doğubayazitu: wulkan wyrasta prawie 3300 m nad równiną, czapa lodowa widoczna przez całe lato
Fot. Francesco Bini, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSKU

- Pałac rano, zanim nadjadą autokary, a potem wejście ścieżką na wzgórze z ruinami twierdzy i grobem Ahmeda Chaniego: stąd najlepszy widok na pałac i równinę.
- Ararat najlepiej o świcie i o zachodzie, np. z drogi z Iğdıru do Doğubayazitu, która okrąża masyw od zachodu.
- Opcjonalnie miejsce Durupınar (ok. 16 km od miasta) i tzw. krater meteorytu przy przejściu Gürbulak: dół o średnicy ok. 35 m i głębokości ok. 60 m, który tradycja wiąże z meteorytem z 1892 r., a geomorfolog Orhan Deniz w 2009 r. uznał za lej krasowy.
- Wejście na Ararat to osobna wyprawa wysokogórska (zwykle 4–5 dni z przewodnikiem i zezwoleniem) [zasady i dostępność do sprawdzenia przed wyjazdem].

O MIEJSKU

Ararat jest najwyższą górą Turcji i jednym z najbardziej samotnych szczytów świata. Wielki Ararat ma 5137 m, a z równiny pod Doğubayazitem, położonej na ok. 1600 m, wyrasta jak jedna stożkowa bryła, bez pasma gór dookoła. Obok stoi Mały Ararat, regularny stożek o wysokości 3896 m. To drzemiący wulkan: ostatnia erupcja z 2 lipca 1840 r. była wybuchem pary, a towarzyszące jej trzęsienie ziemi i osuwisko zasypały ormiańską wieś Akhuri pod szczytem. Czapa lodowa na wierzchołku kurczy się: w 1976 r. miała ok. 8 km², w 2011 r. już ok. 5,7 km². Najpiękniej góra wygląda wcześniej rano i pod wieczór, bo w środku letniego dnia często chowa się w chmurach.

Tradycja żydowska, chrześcijańska i muzułmańska wiąże z tą okolicą koniec potopu. Księga Rodzaju mówi jednak o „górach Ararat”, czyli o krainie Urartu, a nie o tym konkretnym szczycie, więc samo utożsamienie przyszło później. Ok. 16 km na południowy wschód od Doğubayazitu, przy wsi Üzengili, leży tzw. miejsce Durupinar: łódkowata formacja skalna długa na ok. 164 m, odsłonięta po deszczach i trzęsieniach ziemi w 1948 r. i wypatrzona na zdjęciu lotniczym w 1959 r. przez kapitana İlhan Durupinara. Badania z 1960 r. i późniejsze analizy geologów uznały ją za twór natury, ale miejsce wciąż przyciąga poszukiwaczy arki. Pierwsze udokumentowane wejście na szczyt zrobili 9 października 1829 r. niemiecki przyrodnik Friedrich Parrot i ormiański pisarz Chaczatur Abowian.

Dla Ormian Ararat (po ormiańsku Masis) jest najważniejszym symbolem narodowym: widnieje w herbie Armenii i góruje nad Erywanem, choć od traktatów z 1921 r. leży w Turcji. Kurdowie nazywają go Çiyayê Agirî, co zwykle tłumaczy się jako „ognista góra”, a pod koniec lat 20. XX w. masyw był schronieniem powstańców kurdyjskich. Po turecku to Ağrı Dağı. Na tę samą górę patrzy się więc z trzech krajów i w każdym znaczy co innego.

Na skalnej półce nad Doğubayazitem stoi pałac Ishaka Paszy, jedna z najbardziej malowniczych budowli Anatolii. Zaczął go w 1685 r. Çolak Abdi Pasza z kurdyjskiego rodu Çildiroğulları, który z nadania osmańskiego rządził tym pogranicznym okręgiem, a dokończył jego potomek Ishak Pasza: napis nad bramą haremu podaje rok 1784. Budowniczości połączyli wzory osmańskie, perskie i kaukaskie, a kopuły przypominają ormiańskie kościoły. W środku są dziedzińce, meczet z minaretem, łaźnia, kuchnia, harem, sala przyjęć, lochy i grobowiec, a według przewodników ok. 366 pomieszczeń z kamiennymi kominkami. Pałac ucierpiał w trzęsieniu ziemi w 1840 r., w wojnie rosyjsko-tureckiej 1877–1878 i w I wojnie światowej, do 1937 r. służył jako koszary, a potem rozbierano go na kamień. Dziś ma nowy dach i drewniano-szklane zadaszenie z restauracji, które nie wszystkim się podoba.

Na zboczu nad pałacem leżą ruiny starego Bayazitu: urartyjska twierdza z grobowcami wykutymi w skale, stary meczet i grób Ahmeda Chaniego (Ehmedê Xanî, 1651–1707), autora kurdyjskiego poematu „Mem û Zîn”, do którego przyjeżdżają Kurdowie z całego regionu. Z tego wzgórza widać pałac, miasto i Ararat w jednym kadrze.

Praktycznie

- Pałac leży ok. 6 km od centrum Doğubayazitu, asfaltową drogą pod górę z parkingiem pod bramą. Motocykl można zostawić na parkingu przy kasie.
- Doğubayazit ma hotele i pensjonaty, część z widokiem na Ararat. Przejście graniczne z Iranem Gürbulak – Bazargan jest ok. 35 km dalej na wschód.

- Doğubayazıt leży na ok. 1600 m, więc letnie noce są chłodne, a burze po południu częste [do sprawdzenia].
- Okolice Araratu to strefa przygraniczna z kontrolami wojska i żandarmerii; boczne drogi w stronę gór i granicy mogą być zamknięte [do sprawdzenia przed wyjazdem].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Ishak_Pasha_Palace, en.wikipedia.org/wiki/Mount_Ararat, en.wikipedia.org/wiki/Durup%C4%B1nar_site, www.turkishmuseums.com/museum/detail/1934-agr..., www.dha.com.tr/foto-galeri/ishak-pasa-sarayin..., goturkiye.com/agri, www.hurriyet.com.tr/gundem/meteor-cukuru-degi..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

39.52060, 44.12893 ([wikidata:Q1501534](https://www.wikidata.org/wiki/Q1501534))

Wyspa Akdamar (Ahtamar) i kościół Świętego Krzyża

Fot. Armenak Margarian, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	jezioro, widok, kościół, ormiańskie, średniowiecze
Czas	pół dnia: ok. 20-30 minut łodzią w jedną stronę i 1,5-2 godziny na wyspie
Wstęp	Muzeum Akdamar: 13 EUR dla cudzoziemców, MüzeKart ważna (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; łódź z przystani przy Gevaş osobno [cena do sprawdzenia]
Kościół	915-921, architekt mnich Manuel, fundator król Gagik I Arcruni z Wasburakanu
Katolikosat	siedziba ormiańskiego katolikosy Ahtamaru 1116-1895
Muzeum	po restauracji 2005-2006 otwarte 29 marca 2007 r.
Msza	jedna liturgia w roku za zgodą ministerstwa, pierwsza 19 września 2010 r.; krzyż na kopule od 2 października 2010 r.
Jezioro Van	ok. 3755 km², do 451 m głębokości, ok. 1640 m n.p.m.; jezioro

sodowe o pH ok. 9,7–9,8, bez odpływu

**Wodospad
Muradiye**

ok. 18 m, na rzece
Bendimahi, ok. 80 km
na północ od Van

Relief na ścianie kościoła z X w.: pas postaci biblijnych biegnie dookoła całej budowli Fot. Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, [CC BY-SA 2.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Wodospad Muradiye na rzece Bendimahi, po drodze z Doğubayazitu nad jezioro Van Fot. Vodimivado, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Płaskorzeźby na ścianach kościoła warto obejść dookoła. Najlepiej widać je w ostrym świetle przed południem i późnym popołudniem.
- Wejście na skały za kościołem: widok na jezioro, góry Artos nad południowym brzegiem i w pogodny dzień na ośnieżony Süphan po drugiej stronie wody.

- Po drodze z Doğubayazitu przez Çaldıran: wodospad Muradiye na rzece Bendimahi (ok. 18 m wysokości), z wiszącym mostkiem i herbaciarniami, ok. 80 km przed Van. Najwięcej wody jest wiosną i na początku lata.
- W Van: twierdza Van (urartyjska Tuszpa) na skale nad jeziorem (5 EUR według taryfy od 2027-04-01) i śniadanie wańskie (Van kahvaltısı) z serem otlu peynir.

O MIEJSCU

Jeziro Van to największe jezioro Turcji: ok. 3755 km², na wysokości ok. 1640 m, otoczone wulkanami Süphan i Nemrut. Woda jest sodowa, bardzo zasadowa i lekko słona, bez odpływu, bo dawne ujście zatamowała lava z Nemrutu. Dlatego jezioro ma intensywny turkusowy kolor i prawie nie zamarza. Żyje w nim jedna duża ryba, inci kefali (Alburnus tarichi), która wiosną masowo płynie w górę rzek na tarło. Na dnie nurkowie znaleźli wieże z węglanów wysokie do 40 m, zbudowane przez sinice. Wyspa Akdamar leży kilka kilometrów od południowego brzegu, naprzeciw Gevaş. Jest skalista i niewielka, wiosną kwitną na niej migdałowce.

Na wyspie stoi kościół Świętego Krzyża, zbudowany w latach 915–921 przez mnicha-architekta Manuela dla Gagika I Arcruniego, króla ormiańskiego Wasburakanu. Na wyspie król miał pałac i port, z których dziś nic nie zostało. Kościół jest niewielki, z czerwonawego tufu wulkanicznego, ale ściany zewnętrzne pokrywają pasy płaskorzeźb, jedne z najwspanialszych w sztuce średniowiecznej Armenii. Są tam sceny biblijne: Adam i Ewa z wężem, Dawid i Goliat, Jonasz i wieloryb, a także sam Gagik ofiarowujący Chrystusowi model kościoła, do tego winorośl, zwierzęta i sceny z życia dworu. W środku zachowały się fragmenty fresków.

Od 1116 do 1895 r. wyspa była siedzibą katolikosa Ahtamaru, odrębnego zwierzchnika części Kościoła ormiańskiego. W 1915 r., w czasie ludobójstwa Ormian, kościół splądrowano, a zabudowania klasztoru zniszczono, a w 1916 r. zniesiono katolikosat. Kościół przetrwał w ruinie. W latach 2005–2006 Turcja go odrestaurowała i w 2007 r. otworzyła jako muzeum. Od 2010 r., za zgodą ministerstwa kultury, raz w roku odprawia się tu ormiańską liturgię, a na kopule znów stoi krzyż. Akdamar stał się przez to symbolem zarówno pojednania, jak i sporu o pamięć.

Nazwę wyjaśnia ormiańska legenda. Księżniczka Tamar mieszkała na wyspie i co noc zapalała światło, a jej ukochany, prosty chłopak z łądu, płynął do niej wpław. Ojciec Tamar wyszedł ich i pewnej burzliwej nocy zgasił latarnię. Chłopak zgubił się w falach i tonąc wołał „Ach, Tamar!”. Z tego okrzyku miała powstać nazwa

Ahtamar, a po turecku Akdamar. To ludowa opowieść, a prawdziwe pochodzenie nazwy jest nieznane.

Praktycznie

- Łodzie odpływają z przystani przy drodze D300 na zachód od Gevaş. Rejs trwa ok. 20–30 minut, a łódź rusza zwykle po zebraniu kompletu pasażerów. W marcu i październiku część rejsów odwołuje się z powodu pogody [rozkład i ceny do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Przy przystani jest parking i restauracje z rybą z jeziora. Motocykl zostaje na lądzie.
- Data corocznej liturgii nie jest stała, zwykle wypada we wrześniu. W ten dzień wyspa jest bardzo zatłoczona [termin do sprawdzenia].
- Z Gevaş do Hakkâri prowadzi droga przez Güzelsu i Başkale, ok. 200 km.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Cathedral_of_the_Holy_Cross, en.wikipedia.org/wiki/Lake_Van, turkishmuseums.com/blog/detail/the-touching-cross, folklore.usc.edu/armenian-legend-of-akhtamar/, www.yenisafak.com/foto-galeri/hayat/van-golun..., www.enuygun.com/bilgi/akdamar-adasi-ni-kesfedin/, kurensiklopedi.com/tr/detay/muradiye-selalesi-4f0f2, www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...
38.34167, 43.03556 ([wikidata:Q32083](https://wikidata.org/wiki/Q32083))

Etap wschod: Nemrut Gölü, Ahlat i Munzur

26 Dolina Munzur

Ahlat 25

Kaldera Nemrut i... 27

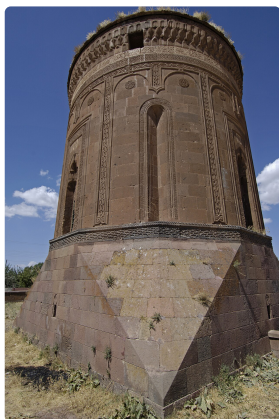
Kontury: Natural Earth (domena publiczna)

Ahlat: cmentarz seldżucki (Selçuklu Meydan Mezarlığı) i kümbety

Fot. Francesco Bini, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	cmentarz, seldżuckie, sredniowiecze, widok
Czas	1,5–2 godziny na cmentarz, muzeum i kümbety
Wstęp	cmentarz bezpłatnie; muzeum w Ahlat 5 EUR dla cudzoziemców, MüzeKart ważna (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Cmentarz	ok. 21 ha (źródła podają do 40 ha), ponad 8 tys. nagrobków, po wykopaliskach ponad 10 tys. grobów
Nagrobki	XII–XVI w., bazalt i tuf, stele do kilku metrów wysokości
Kümbety	m.in. Hasan Padişah (1275), Ulu Kümbet, Çifte Kümbet, Emir Bayındır (1477–1481)
UNESCO	lista wstępna od 2000 r.
Süphan	4058 m, wulkan nad północnym brzegiem jeziora Van

Ulu Kumbet, największy grobowiec Ahlatu: kwadratowa podstawa, cylindryczny korpus i stożkowy dach Fot. Dosseman, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Spacer między stelami cmentarza Meydan, najlepiej późnym popołudniem, gdy niskie słońce wydobywa rzeźbienia, a za kamieniami błyszczy jezioro Van.
- Muzeum w Ahlat przy cmentarzu i kumbety: Ulu Kumbet, Hasan Padişah, Çifte Kumbet i Emir Bayındır.
- Droga brzegiem jeziora do Adilcevaz z widokiem na wulkan Süphan (4058 m), trzeci co do wysokości szczyt Turcji po Araracie i Reşko w górach Cilo. W pogodny dzień widać go z całego północnego brzegu.

RYS HISTORYCZNY

Ahlat leży na północno-zachodnim brzegu jeziora Van, między wulkanami Nemrut i Süphan. W średniowieczu było to jedno z najważniejszych miast Wyżyny Armeńskiej: port i twierdza nad jeziorem, przez które przechodzili kolejno Arabowie, książęta ormiańscy, dynastie kurdyjskie, Gruzini, Seldżuci, Mongołowie, a w końcu Osmanowie i Safawidzi. Arabski kronikarz Ibn al-Asir pisał, że nazwa Chilat znaczy „mieszanina”, bo mieszkańcy mówili po arabsku, persku i ormiańsku. W XII w. Ahlat było stolicą Szah-i Armenów (Ahlatszahów), tureckiej dynastii, która rządziła okolicami jeziora. Miasto podupadło po najazdach mongolskich i trzęsieniu ziemi w 1246 r.

Po tych wiekach został cmentarz Meydan, największy średniowieczny cmentarz muzultmański Anatolii. Na ok. 20 ha stoją tysiące nagrobków z bazaltu i tufu, często wysokich na dwa-trzy metry. Najstarsze pochodzą z połowy XII w. Mają rzeźbione ornamenty geometryczne i roślinne, nisze jak w mihrabach meczetów i napisy z imieniem, tytułem, zawodem i datą śmierci zmarłego. Porośnięte żółtymi i rdzawymi porostami, stoją w trawie jak las kamiennych płyt. Turcy

nazywają je czasem „Orhonem Anatolii”, na wzór starotureckich inskrypcji znad Orchonu. Od lat trwają tu wykopaliska i restauracja przewróconych stel, a liczba odsłoniętych grobów przekroczyła 10 tys.

Wokół cmentarza i w mieście stoją kümbety, cylindryczne grobowce ze stożkowymi dachami. Największy jest Ulu Kümbet. Kümbet Hasana Padişaha zbudowano w 1275 r., a dwa niemal bliźniacze grobowce Çifte Kümbet stoją w dzielnicy İkkubbe. Najmłodszy z nich, grobowiec Emira Bayındıra z podcieniem na kolumnach, powstał po śmierci emira w 1481 r. Kilkadziesiąt kilometrów na północ, pod Malazgirtem, sułtan seldżucki Alp Arslan pokonał 26 sierpnia 1071 r. armię cesarza bizantyjskiego Romana IV Diogenesa. Ta bitwa otworzyła Turkom drogę do Anatolii, dlatego Ahlat i Malazgirt mają dziś dla Turcji znaczenie symboliczne, a w sierpniu odbywają się tu państwowe obchody rocznicy [do sprawdzenia].

Praktycznie

- Cmentarz leży przy głównej drodze brzegiem jeziora na zachodnim skraju Ahlat, obok muzeum [parking przy muzeum do sprawdzenia].
- Z Tatvanu do Ahlat jest ok. 40 km, z Ahlat do Adilcevaz ok. 25 km, asfaltem.
- W sierpniu, w czasie obchodów rocznicy bitwy pod Malazgirtem, w Ahlat i Malazgirt mogą być utrudnienia w ruchu i noclegach [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Ahlat, en.wikipedia.org/wiki/Ahlat_Tombs, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Manzikert, en.wikipedia.org/wiki/Mount_S%C3%BCphan, en.wikipedia.org/wiki/Emir_Bay%C4%B1nd%C4%B1r_Tomb, islamansiklopedisi.org.tr/hasan-padisah-kumbeti, www.turkgun.com/kultur-sanat/selcuklu-meydan-..., hurriyetdailynews.com/seljuk-cemetery-seeks-s-..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

38.74252, 42.45776 ([wikidata:Q19610409](https://www.wikidata.org/wiki/Q19610409))

Dolina Munzur (Munzur Vadisi) i źródła Munzur (Munzur Gözeleri)

Fot. Zeynel Cebeci, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, park narodowy, rzeka, góry, alewicy
Czas	dzień: przejazd doliną Tunceli – Ovacık (ok. 60 km) z postojami, źródła Munzur i nocleg w Ovacık
Wstęp	park narodowy i źródła bezpłatnie [do sprawdzenia]; muzeum w Tunceli 5 EUR dla cudzoziemców (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com)
Park narodowy	od 21 grudnia 1971 r., 420 km ² ; ok. 1518 gatunków roślin, w tym 43 endemity parku
Góry Munzur	do ok. 3300 m, na granicy prowincji Tunceli i Erzincan
Zwierzęta	niedźwiedź brunatny, wilk, ryś, kozica, koziorożec bezoarowy, ulary kaspijskie, pstrągi
Źródła Munzur	u stóp gór kilka km na północ od Ovacık; obszar chroniony od 2001 r.; miejsce święte alewitów
Festiwal	Munzur Kültür ve Doğa Festivali, koniec lipca – początek sierpnia (2026: 30 lipca – 2 sierpnia)
Najlepsza pora	ok. 15 czerwca – koniec sierpnia (według zarządu parku)

Rzeka Munzur w dolinie między Tunceli a Ovacık: zielona woda pod wapiennymi ścianami Fot. Crumou, [CC-BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Przejazd doliną Tunceli – Ovacık z postojami nad rzeką. Wczesnie rano woda i światło są najpiękniejsze, a ruchu prawie nie ma.
- Źródła Munzur na północ od Ovacık: krótki spacer między wypływami. Woda ma ok. kilku stopni nawet w upał.
- Ovacık, małe miasteczko na płaskowyżu u stóp gór, z pensjonatami i kempingami nad rzeką.
- Opcjonalnie boczne doliny w głąb gór Munzur [nawierzchnia i dostępność do sprawdzenia].

O MIEJSCU

Rzeka Munzur wypływa spod gór Munzur w okolicach Ovacık i płynie na południe do Tunceli, wcinając się w wapienne pasmo głębokim, krętym kanionem. Droga z Tunceli do Ovacık, ok. 60 km, biegnie przez większość czasu dnem tej doliny: między szarymi ścianami, nad zieloną, przejrzystą wodą, przez lasy dębowe i łąki. Dolina tworzy od 1971 r. Park Narodowy Doliny Munzur, największy i najbogatszy przyrodniczo park Turcji. Zarejestrowano tu ok. 1500 gatunków roślin, w tym kilkadziesiąt rosnących tylko tutaj. W górach żyją niedźwiedzie, wilki, rysie, kozice i koziorożce bezoarowe. Rzeka słynie z pstrągów i raftingu. Nad doliną wznoszą się góry Munzur, do ok. 3300 m, z jeziorami polodowcowymi i śniegiem do lata. Najlepsza pora to druga połowa czerwca do końca sierpnia.

Kilka kilometrów na północ od Ovacık, u podnóża gór, z dziesiątek źródeł wypływa rzeka: to Munzur Gözeleri, „oczy Munzura”. Zimna, krystaliczna woda tryska spod skał i od razu tworzy rwący potok. Dla alewitów z Dersimu to jedno

z najświętszych miejsc. Legenda mówi o pasterzu Munzurze, który służył u miejscowego agi i miał cudowną moc, ale ją ukrywał. Gdy niósł chałwę i mleko przygotowane przez żonę agi, potknął się i mleko się rozlało. W miejscach, gdzie upadły krople, wytrysnęły źródła, a pasterz, którego tajemnica wyszła na jaw, zniknął w górach. Opowieść ma wiele wersji, a w niektórych źródła biją tam, gdzie Munzur dotknął ziemi laską. Do dziś pielgrzymi zapalają tu świece, składają ofiary i przywiązują wstążki. Źródła są od 2001 r. chronione jako pomnik przyrody.

Dersim, jak nazywają ten region miejscowi, to kraina Kurdów i Zazów wyznania alewickiego, z własną religijnością związaną z górami, rzekami i źródłami. Przez wieki rządziła się sama i opierała władzy centralnej. W 1935 r. Turcja przemianowała prowincję na Tunceli i objęła ją specjalnym prawem. W latach 1937–1938 wojsko stłumiło opór pod wodzą Seyida Rızı. Operacje objęły też bombardowania z powietrza, przywódców powieszono 15 listopada 1937 r. w Elaziğ, a ok. 12 tys. ludzi przesiedlono. Liczba zabitych jest sporna: oficjalne raporty mówią o ponad 13 tys., historycy szacują ją na kilkadziesiąt tysięcy. W 2011 r. premier Recep Tayyip Erdoğan przeprosił w imieniu państwa, nazywając te wydarzenia jednym z najtragiczniejszych w najnowszej historii kraju. Pamięć o nich jest tu bardzo żywa.

Pod koniec lipca w Tunceli i Ovacık odbywa się Festiwal Kultury i Przyrody Munzur, z koncertami muzyki alewickiej i kurdyjskiej, debatami i obozowiskami nad rzeką. W 2026 r. wypada 30 lipca – 2 sierpnia. Niektóre edycje władze odwoływały albo ograniczały [termin kolejnych do sprawdzenia]. Spór budzą też elektrownie wodne na dopływach Munzur, z których jedna powstała w granicach parku.

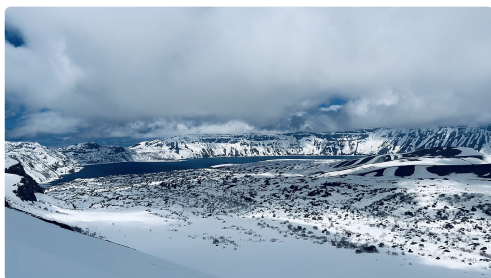
Praktycznie

- Droga Tunceli – Ovacık jest asfaltowa, kręta i wąska w kanionie [stan nawierzchni do sprawdzenia]. Stacje paliw są w Tunceli i Ovacık.
- Bezpośredniej drogi z Ovacık na północ do Erzincan przez góry Munzur dziś nie ma. W lutym 2026 r. gubernatorzy Tunceli i Erzincanu ogłosili plan jej budowy, który ma skrócić przejazd z ok. 3,5 godziny do 45 minut [postęp prac do sprawdzenia]. Szkic trasy wraca więc przez Hozat i Pertek.
- W górach i na bocznych drogach mogą obowiązywać zakazy wjazdu ze względów bezpieczeństwa [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- W czasie festiwalu Munzur noclegi w Tunceli i Ovacık są zajęte. Rezerwować z wyprzedzeniem albo jechać poza terminem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Munzur_Valley_National_Park, en.wikipedia.org/wiki/Munzur_Mountains, en.wikipedia.org/wiki/Dersim_massacre, en.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6zeler_Ovac%C4%B1k,

kureansiklopedi.com/tr/detay/munzur-gozeleri-cd036, www.cnnturk.com/seyahat/burayi-gormek-icin-yu...,
www.evrensel.net/haber/5986726/munzur-festiva..., www.haber7.com/guncel/haber/3600924-3-bolgeyi...
39.48917, 39.62500 ([wikidata:Q1682878](https://www.wikidata.org/wiki/Q1682878))

Kaldera Nemrut i jezioro Nemrut (Nemrut Gölü)

Fot. Osman400, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	wulkan, jezioro, widok, park narodowy
Czas	pół dnia z Tatvanu: przejazd na krawędź, zjazd do jezior i spacer brzegiem
Wstęp	bezpłatnie [do sprawdzenia, od 2026 r. park narodowy]
Wys.	szczyt 2948 m; krawędź kaldery ok. 2700–2900 m, tafla jeziora ok. 2250 m [do sprawdzenia]
Kaldera	ok. 8,3 × 7 km, 46,7 km ² , ściany średnio ok. 600 m – największa kaldera Turcji
Jeziora	Nemrut – słodkie, do 176 m głębokości; Iligöl – małe, ciepłe, latem do ok. 60 °C; trzecie okresowe
Ostatnia erupcja	1692 r. (według innych źródeł 1650 r.); wcześniejsza w 1441 r.
Park narodowy	od 2026 r., ok. 4805 ha (Dziennik Urzędowy z 19 sierpnia 2026 r.)

Iligöl, ciepłe jezioro w kalderze: wodę podgrzewa komora magmowa pod wulkanem Fot. Erhan Veli Gül, [CC-BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wjazd na krawędź kaldery: panorama wnętrza wulkanu z jeziorami i jeziora Van w dole.
- Zjazd na dno kaldery i spacer brzegiem Nemrut Gölü, z wyjściem nad ciepłe jezioro Iligöl i do fumaroli.
- Ahlat i Adilcevaz na północnym brzegu jeziora Van są ok. godziny jazdy dalej.

O MIEJSCU

Nad Tatvanem, na zachodnim brzegu jeziora Van, wznosi się wulkan Nemrut (2948 m). Jego szczyt zapadł się dawno temu i zostawił ogromną kalderę, ok. 8 na 7 km, otoczoną ścianami wysokimi średnio na 600 m. To największa kaldera w Turcji. Na jej dnie leżą jeziora. Największe, Nemrut Gölü, jest słodkie i głębokie na 176 m. Zimą nie zamarza całkiem, bo zasilają je gorące źródła. Obok leży małe Iligöl, „ciepłe jezioro”, które latem nagrzewa się podobno do ok. 60 °C. Między nimi parują fumarole, pod ścianami kaldery długo leżą płyty śniegu, a w zacienionych szczelinach jest lód nawet w lecie. Z krawędzi widać jednocześnie zielone wnętrze wulkanu i turkusowe jezioro Van w dole.

Wulkan zmienił cały region. Ok. 250 tys. lat temu potok lawy zablokował odpływ jeziora Van i zrobił z niego jezioro bez ujścia, słone i sodowe. Nemrut był też głównym źródłem obsydianu dla pierwszych osad Mezopotamii: czarne wulkaniczne szkło z tych zboczy trafiało tysiące kilometrów na południe. Ostatnie erupcje zanotowano w XV i XVII w. Miejscowi wiążą nazwę z biblijnym Nimrodem, a XVI-wieczna turecka kronika opowiada legendę o władcy imieniem Nemruz. Ten Nemrut nie ma nic wspólnego z Nemrut Dağı w Kommagenie, górą z kamiennymi głowami, choć nazwa jest ta sama.

Kaldera jest od 2026 r. parkiem narodowym. Na dnie pasą się stada, latem rozbijają się tu biwakowicze, a zbocza są domem dla niedźwiedzi brunatnych. We wrześniu 2025 r. władze zamknęły kalderę na dwa tygodnie po atakach niedźwiedzi. Najpiękniej jest od końca czerwca do września, gdy śnieg już zszedł, a łąki kwitną.

Praktycznie

- Z Tatvanu na krawędź jest ok. 15–20 km drogą pod górę. Śnieg na drodze bywa wysoki na kilka, a w zaspach nawet 10 m. Odśnieżanie kończy się zwykle w maju (w 2026 r. 13 maja), ale po ciężkiej zimie trwa dłużej [stan drogi do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Nawierzchnia ostatniego odcinka i zjazdu na dno kaldery: według starszych opisów droga na dno była dla terenówek [do sprawdzenia; zakładać szuter].
- Na miejscu nie ma stacji paliw ani sklepów. Paliwo i jedzenie trzeba wziąć z Tatvanu.
- W kalderze żyją niedźwiedzie: jedzenie trzymać zamknięte, nie zostawiać resztek.

Źródła: [en.wikipedia.org/wiki/Nemrut_\(volcano\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Nemrut_(volcano)), en.wikipedia.org/wiki/Lake_Van, www.dha.com.tr/foto-galeri/nemrut-golu-yolund..., www.hurriyetdailynews.com/nemrut-caldera-set-..., www.dailysabah.com/life/travel/turkiyes-nemru..., cnnturk.com/seyahat/yolu-acilan-doga-harikasi...
38.61944, 42.22222 ([wikidata:Q2988251](https://www.wikidata.org/wiki/Q2988251))

Etap taurus: Taurus: Aladağlar i dolina Göksu

Aladağlar 28

29 Dolina Göksu i klasztor...

Kontury: Natural Earth (domena publiczna)

Aladağlar (góry Aladağlar)

Fot. Zeynel Cebeci, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	góry, park narodowy, widok, trekking, wies
Czas	pół dnia na objazd wsi pod ścianami i dolinę Emli; z noclegiem w Çukurbağ i pieszym wyjściem w góry 1-2 dni
Wstęp	park narodowy bez kasy przy drogach do Çukurbağ i Demirkazık [do sprawdzenia]; kemping w dolinie Emli za niewielką opłatą (stan na 2021-01, źródło: memurlar.net) [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Najwyższy szczyt	Demirkazık 3756 m (według Ministerstwa Kultury i Turystyki); część źródeł podaje Kızılkaya 3767 m
Inne szczyty	Kaldı 3734 m, Emler i Kızılkaya 3723 m, Alaca 3588 m
Park narodowy	od 21 kwietnia 1995 r., ok. 550 km²
Skala	głównie wapienie; jeziora z topniejącego śniegu, w kotle Yedigöller ok. 3100 m
Bazy	wsie Çukurbağ i Demirkazık w gminie Çamardı, ok. 5 km od siebie
Najlepsza pora	czerwiec – wrzesień

O MIEJSCU

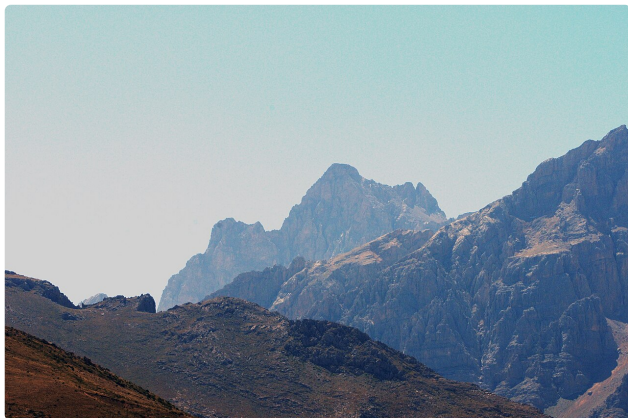
Aladağlar to najwyższa część Antytaurusu, wapienny mur, który nad wsiami gminy Çamardı wyrasta niemal pionowo o ponad 2000 m. Średnio grzbiet ma ok. 3500 m, kilka szczytów przekracza 3700 m, a najwyższy, Demirkazık, ma według tureckiego Ministerstwa Kultury i Turystyki 3756 m. Nazwę tłumaczy się jako „Szkarłatne Góry”, bo o zachodzie słońca szare ściany przybierają rdzawy odcień. Od strony Niğde i doliny Ecemiş widać je z daleka, a z drogi przez Çukurbağ i Demirkazık jedzie się wprost pod ściany. Na wypłaszczeniach poniżej leżą wiejskie pola i sady, a ponad nimi już tylko skała, piarg i wysokie pastwiska.

Wapień dobrze pokazuje, jak góry powstawały i jak je potem rzeźbił lód. Masyw tworzą grube ławice wapieni, osadów dawnego morza, wypiętrzone razem z całym Taurusem, a wysoko w górach leżą kotły i doliny pozostawione przez lodowce [przebieg zlodowaceń do sprawdzenia]. W kotlinie Yedigöller („Siedem Jezior”) na wysokości ok. 3100 m wiosną stoi kilka polodowcowych jezior. Wiosną woda z topniejącego śniegu tworzy też wiele mniejszych jezior i wodospadów. Do późnego lata zostają tylko te zasilane wodą podziemną, bo reszta wsiąka w spękany wapień. Poza dolinami Emli i Barazama lasów prawie tu nie ma, za to roślinność wysokogórska jest bogata. W skałach żyją dzikie kozy, a w dolinach wilki i niedźwiedzie [gatunki do sprawdzenia w źródle parku].

Aladağlar to jeden z najważniejszych rejonów wspinaczkowych i trekkingowych Turcji. Bazami są Çukurbağ, gdzie działa kilka pensjonatów, i Demirkazık z górskim hotelem prowadzonym przez prywatną firmę. Z Çukurbağ w półtorej-dwie godziny dochodzi się pieszo do doliny Emli, z której wchodzi się na Kaldı, Güzeller i Alacę. Wyjście na Demirkazık zaczyna się na płaskowyżu Sokullupınar i trwa 10-12 godzin w obie strony. W 1995 r. ok. 550 km² gór objęto parkiem narodowym, który leży w trzech prowincjach: Niğde, Kayseri i Adana.

Dla motocyklisty najciekawszy jest sam dojazd i krótkie wjazdy w doliny. Z doliny Ecemiş droga skręca do Çamardı, a dalej wąską szosą przez Çukurbağ do Demirkazık. Prowadzi przez wsie z polami i sadami, a ściany Demirkazık przez cały czas stoją nad drogą. Gruntowe

odgałęzienia prowadzą do doliny Emli i na płaskowyż Sokullupınar. Pasterze wypędzają latem stada na wysokie pastwiska (yayla) i na drogach można trafić na owce z psami pasterskimi [do sprawdzenia].

Szczyty Kaldı widziane z doliny Emli, bazy wspinaczy w zachodniej części masywu Fot. Zeynel Cebeci, [CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Przejazd Çamardı – Çukurbağ – Demirkazık pod ścianami Demirkazık, najpiękniej rano i przed zachodem, gdy wapień robi się czerwony.
- Dolina Emli: ok. 6 km od Çukurbağ, droga kończy się na kempingu z kranami, prysznicami i toaletą. Dalej pieszo, np. pół godziny do kanionu Kazıklıali z drogami wspinaczkowymi.
- Płaskowyż Sokullupınar ok. 5 km od Demirkazık: widok na całą ścianę i punkt wyjścia na szczyt.
- Nocleg w Çukurbağ (ok. 10 pensjonatów) albo w Çamardı, ok. 20 minut jazdy.

Praktycznie

- Dojazd z Niğde przez dolinę Ecemiş i Çamardı, asfaltem do Çukurbağ i Demirkazık (ok. 1,5 godziny z Niğde według Ministerstwa Kultury i Turystyki). Droga do doliny Emli i na Sokullupınar to krótkie odcinki gruntowe [nawierzchnia i stan po deszczu do sprawdzenia]. Według artykułu z 2021 r. dalej niż kemping w dolinie Emli pojazdy nie wjeżdżają.
- Prawo wjazdu motocyklem w głąb parku narodowego poza drogi do wsi i kempingów [do sprawdzenia w dyrekcji parku albo w urzędzie gminy Çamardı przed wyjazdem]. Bez zjeżdżania z dróg i bez jazdy po szlakach pieszych.

- Zasięg telefonu w dolinach słaby, więc nawigację i punkty lepiej mieć pobrane wcześniej. Paliwo w Niğde albo w Çamardı [stacja w Çamardı do sprawdzenia].
- Sezon: czerwiec – wrzesień. Na początku czerwca w kotłach leży jeszcze śnieg, a noce we wsiach na ok. 1500 m są chłodne nawet w lipcu [wysokość wsi do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Alada%C4%9Flar_National_Park, www.ktb.gov.tr/EN-99415/nigde-aladaglar.html, www.memurlar.net/haber/947447/dagcilarin-merk..., www.discovercappadocia.com/bisiklet/demirkazi..., www.internationalparks.org/turkey/Alada%C4%9Flar
37.81667, 35.16667 ([wikidata:Q6061095](https://www.wikidata.org/wiki/Q6061095))

Dolina Göksu i klasztor Alahan (Alahan Manastırı)

Fot. U.S. Air Force photo by Senior Airman Daniel Phelps,
Public domain, [Wikimedia Commons](#)

Typ	kanion, rzeka, przelec, klasztor, bizantyjskie, droga motocyklowa
Czas	cały dzień na przejazd Karaman – Silifke (ok. 190 km) z Alahanem (1-1,5 godziny) i postojem przy pomniku Barbarossy
Wstęp	Alahan bezpłatnie (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; muzeum w Silifke 5 EUR
Przełęcz Sertavul	ok. 1610 m n.p.m., na drodze D715 Karaman – Mut
Göksu	ok. 260 km; starożytny Kalykadnos, w średniowieczu Saleph; ujście z deltą (obszar Ramsar) ok. 16 km od Silifke
Alahan	V w., dwa etapy budowy: za Leona I i za Zenona (474-491); opuszczony w VII w.
Położenie Alahanu	ok. 20-23 km na północ od Mut, ok. 1300 m n.p.m., ok. 900 m nad doliną [wysokość do sprawdzenia]
Barbarossa	utonął w Göksu 10 czerwca 1190 r.; kamień pamiątkowy ok.

O MIEJSCU

Droga z Karamanu do Silifke to jedno z najpiękniejszych przejść przez Taurus z wyżyny nad morze. Z płaskiej, suchej równiny Karamanu D715 wspina się na przełęcz Sertavul, ok. 1610 m, gdzie wapienny płaskowyż usiany jest lejami krasowymi. Potem schodzi do kotliny Mut, w której zbiegają się dwie gałęzie Göksu, a dalej wąską doliną wzdłuż rzeki do Silifke. W ciągu jednego dnia krajobraz zmienia się kilka razy: od stepu i pól zboża, przez sosnowe zbocza, do gajów oliwnych, cytrusów i wilgotnego powietrza wybrzeża. Göksu znaczy „Niebieska Woda”. Grecy nazywali rzekę Kalykadnos, krzyżowcy Saleph. Ma ok. 260 km, a jej delta pod Silifke, z jeziorem Akgöl i laguną Paradeniz, to obszar Ramsar, na którym zanotowano ponad 300 gatunków ptaków.

Nad doliną, na półce skalnej ok. 20 km na północ od Mut, stoi Alahan. To zespół kościołów z V w., który przez lata nazywano klasztorem, choć część badaczy uważa go raczej za sanktuarium pielgrzymkowe. Budowę zaczęto w połowie V w., za cesarza Leona I, a dokończono w ostatniej ćwierci wieku, za Zenona. Zenon był Izauryjczykiem, czyli pochodził z tych gór, i prawdopodobnie sam sfinansował dzieło. Najstarszy jest kościół w naturalnej jaskini na zachodnim krańcu półki. Dalej stoją bazylika zachodnia, zwana przez Gougha kościołem Ewangelistów od rzeźbionego portalu z symbolami ewangelistów i Chrystusem unoszonym przez cherubinów, baptysterium z basenem w kształcie krzyża i najlepiej zachowany kościół wschodni z wieżą nad nawą. Wszystkie łączyła kolumnada wzdłuż krawędzi urwiska. W skałę wykuto groby dwóch mężczyzn imieniem Tarasis, starszego i młodszego. Pielgrzymi i mnisi bywali tu do VII w., kiedy najazdy arabskie wyludniły góry. Prawie wszystko, co wiemy o Alahanie, pochodzi z wykopalisk brytyjskiego archeologa Michaela Gougha. Od 2000 r. zespół jest na wstępnej liście UNESCO.

Niżej, w kanionie między Mut a Silifke, Göksu przeszła do historii wypraw krzyżowych. Cesarz Fryderyk I Barbarossa prowadził w 1190 r. armię niemiecką na trzecią krucjatę. Przeszedł przez Anatolię za zgodą

seldżuckiego sultana Kılıça Arslana II i 10 czerwca 1190 r. utonął w Saleph. Kroniki nie zgadzają się, czy kąpał się w upale, czy przeprawiał konno i koń go zrzucił, a część historyków dopuszcza atak serca. Bez cesarza większość armii zawróciła, zanim doszła do Akki. Przy drodze ok. 9 km od Silifke stoi kamień pamiątkowy z napisem po niemiecku i turecku. Rok po odsłonięciu zginął z niego posąg i został sam cokół.

Göksu koło Mut: rzeka, nad którą zginął Fryderyk Barbarossa, schodzi stąd kanionem ku Silifke Fot. Mehmet Eren Gödel, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Przełęcz Sertavul i zjazd do kotliny Mut: najlepsze widoki rano, gdy kanion jest jeszcze w cieniu, a szczyty Taurusu w słońcu.
- Alahan: półka z kolumnadą nad przepaścią i widok na dolinę Göksu. Kościół wschodni z rzeźbionymi kapitelami i portal kościoła Ewangelistów.
- Kamień pamiątkowy Barbarossy nad rzeką w kanionie przed Silifke.
- W Silifke zamek nad miastem i muzeum. Delta Göksu na wschód od miasta dla obserwatorów ptaków.

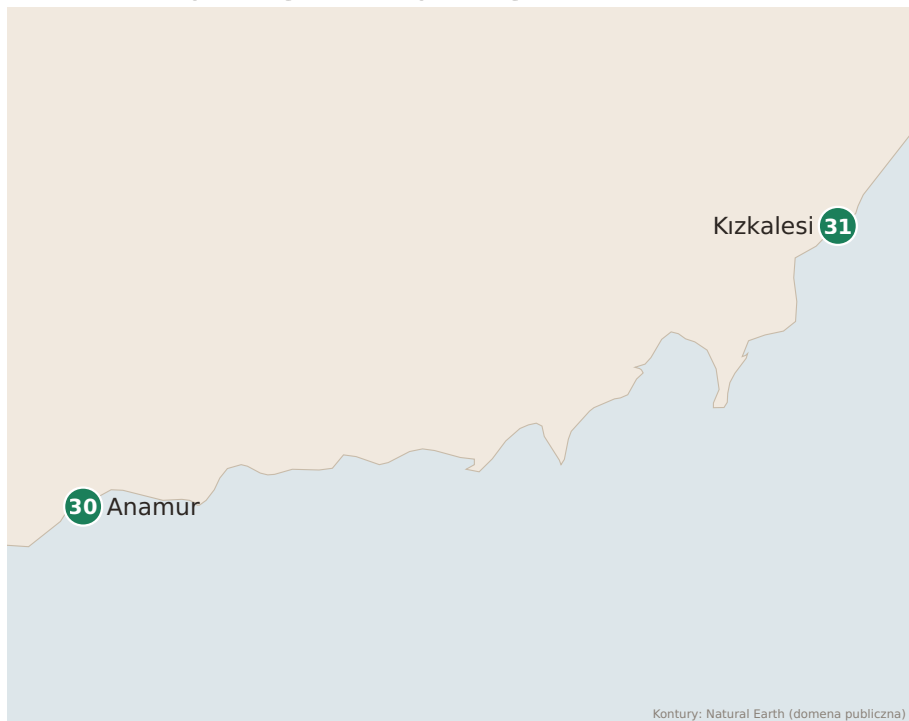
Praktycznie

- Dojazd: D715 z Karamanu przez Sertavul do Mut i dalej do Silifke, cały czas asfalt. Do Alahanu prowadzi odgańlenie z D715 na północ od Mut, wąską krętą drogą pod górę [nawierzchnia i długość odcinka do sprawdzenia]. Według Wikipedii od wsi Geçimli idzie się pieszo ok. godziny. Czy da się podjechać pod sam zespół, [do sprawdzenia].
- Wstęp do Alahanu bezpłatny według taryfy od 2027-04-01. Godziny otwarcia [do sprawdzenia przed wyjazdem].

- D715 to główna droga z wyżyny do portu Taşucu i Silifke, więc jeżdżą nią ciężarówki [natężenie ruchu do sprawdzenia]. W kanionie mało miejsc do zatrzymania. Najlepiej stawać w zatoczkach i przy pomniku.
- Paliwo w Karamanie, Mut i Silifke. Latem na dole w kanionie jest bardzo gorąco, a na Sertavul wyraźnie chłodniej.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Alahan_Monastery, en.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6ksu, en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Barbarossa_Me..., www.jerusalemway.org/en/?p=18554, www.360cities.net/image/alahan-monastery-mut-..., cambridge.org/core/journals/anatolian-studies..., commons.wikimedia.org/wiki/File:Sertavul_Geci..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...
 36.77944, 33.36556 ([wikidata:Q94668](https://www.wikidata.org/wiki/Q94668))

Etap cylicja: Cylicja

Anamur: zamek Mamure (Mamure Kalesi) i Anemurion (Anemurium)

Fot. Beñat Irasuegi, [CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	wybrzeże, zamek, ruiny, antyk, plaża, droga motocyklowa
Czas	pół dnia: rano Anemurion przed upałem, potem zamek Mamure; z kąpielą i przejazdem klifową drogą do Gazipaşy cały dzień
Wstęp	zamek Mamure 5 EUR, Anemurion 5 EUR (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Zamek Mamure	ok. 23 500 m ² , 39 wież i baszt, fosa, trzy dziedzińce z meczetem i łaźnią
Historia zamku	Ormianie z Cylicji; 1221 Seldżuci (Alaeddin Keykubad I); Karamanidzi (Mahmut, 1300–1311) nadali nazwę Mamure, „kwitnąca”; 1469 Osmanowie
Przylądek Anamur	najdalej na południe wysunięty punkt Azji Mniejszej, ok. 64 km od Cypru
Anemurion	nekropola z ok. 350 grobowców z I – pocz. IV w.; teatr, odeon, łaźnie, cztery kościoły;

	opuszczone w połowie VII w.
Żółwie	plaża ok. 12,7 km, jedno z pięciu największych łęgowisk karety na Morzu Śródziemnym (Konwencja Berneńska, 2024)
Banany	uprawy z chronionym oznaczeniem geograficznym „Anamur muzu” od 2002 r.

O MIEJSCU

Na zachód od Silifke wybrzeże Cylicji pustoszeje. Góry Taurusu schodzą tu stromo do morza, a między Anamurem a Gazipaşą D400 przez ok. 100 km wije się zboczami wysoko nad wodą, przez sosnowe lasy i nad zatokami, do których nie prowadzi żadna droga. To jeden z najpiękniejszych odcinków wybrzeża Turcji, a przy tym dużo spokojniejszy niż Riwiera Turecka koło Alanyi. Anamur to miasteczko na nadmorskiej równinie wciśniętej między góry. Uprawia się tu banany: małe, słodkie owoce rosną w szklarniach i ogrodach przy drodze, a nazwa „banan z Anamuru” jest od 2002 r. chronionym oznaczeniem geograficznym. Według starszych badań okolice Anamuru dawały prawie połowę bananów Turcji. Długa piaszczysta plaża należy do najważniejszych w basenie Morza Śródziemnego miejsc, w których żółwie kareta składają jaja. Ekolodzy skarżą się jednak na parkingi i kawiarnie stawiane na wydmach.

Ok. 5 km na wschód od miasta, przy samej D400, nad plażą stoi zamek Mamure, jedna z najlepiej zachowanych twierdz na tureckim wybrzeżu. Zbudowali ją władcy ormiańskiego królestwa Cylicji na fundamentach starszych umocnień, żeby bronić wybrzeża przed piratami. W 1221 r. zajął ją seldżucki sułtan Alaeddin Keykubad I i rozbudował. Karamanidzi, którzy przejęli zamek za Mahmuta (1300–1311), naprawili go i nadali mu nazwę Mamure, „kwitnąca”. W 1469 r. przeszedł w ręce Osmanów, którzy kilka razy go naprawiali, a część wnętrza służyła jako karawanseraj. Mury z 39 wieżami i basztami otaczają ok. 23 500 m² i trzy

dziedzińce. Na zachodnim stoi mały meczet z minaretem i ruiny łaźni, na południowym resztki latarni. Od strony lądu mury chroniła fosa, a od strony morza fale biją o podnóże baszt.

Ok. 6-7 km na zachód od centrum, na przylądku Anamur, leżą ruiny Anemurionu. Przylądek to najdalej na południe wysunięty punkt Azji Mniejszej, a w pogodny dzień widać stąd podobno góry Cypru, oddalone o ok. 64 km [widoczność do sprawdzenia]. Miasto, wspominane już w greckich opisach wybrzeża, rozkwitło za Rzymian. W 52 r. oblegli je górale z plemienia Kietów, a odsiecz przyniósł król Kommageny Antioch IV. W 260 r. zdobyli je Persowie Sasanidzi, a w IV w. miasto podniosło się raz jeszcze. Do połowy VII w. mieszkańcy odeszli, prawdopodobnie dlatego, że Arabowie opanowali Cypr i wybrzeże stało się niebezpieczne. Najbardziej poruszająca jest nekropola: ok. 350 grobowców z I - początku IV w., wiele z kopułami i sklepieniami, na zboczu nad morzem. Niżej stoją teatr, odeon, trzy duże łaźnie i jedna mała oraz cztery wczesnochrześcijańskie kościoły. Przez dziesięciolecia wykopaliska prowadzili Kanadyjczycy: najpierw Elizabeth Alföldi z Uniwersytetu w Toronto (1965-1970), potem James Russell z Kolumbii Brytyjskiej.

Nekropola Anemurionu: kilkaset grobowców z kopułami i sklepieniami na zboczu nad przylądkiem Fot. Dosseman, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Anemurion: nekropola na zboczu, potem zejście do łaźni, teatru i nad morze przy przylądku.
- Zamek Mamure: obejście murów i baszt, meczet na zachodnim dziedzińcu, widok z wież na plażę i morze.

- Kąpiel na plaży między przylądkiem a zamkiem. W lipcu wieczorem można trafić na żółwie, ale gniazd nie wolno niepokoić ani oświetlać.
- D400 do Gazipaşy: zatrzymać się w zatoczkach nad urwiskami i zjechać do jednej z małych zatok.

Praktycznie

- Dojazd: D400, zamek przy samej drodze z parkingiem [parking dla motocykli do sprawdzenia]. Do Anemurionu z Anamuru boczną drogą asfaltową na przylądek [nawierzchnia do sprawdzenia]. Godziny otwarcia obu miejsc [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- D400 między Gazipaşą a Silifke jest kręta, z ciężarówkami na podjazdach i miejscami bez barier. Czy i gdzie drogę przebudowano na dwujezdniową z tunelami, co zmieniłoby jej charakter, [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Paliwo i noclegi w Anamurze i Gazipaşy. Między nimi na górskich odcinkach stacji jest mało [do sprawdzenia].
- W lipcu w Anamurze jest upalnie i parno. Ruiny zwiedza się rano, a w południe lepiej się kąpać albo jechać.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Mamure_Castle, en.wikipedia.org/wiki/Anemurium, wiki.archive.ntbx.io/content/wikivoyage_en_al..., rm.coe.int/2024-rec-226e-recommendation-on-me..., rm.coe.int/inf13e-2024-osa-report-anamur-mers..., ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/..., www.acarindex.com/turkish-studies-elektronik/..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

36.08083, 32.89444 ([wikidata:Q1524213](https://wikidata.org/wiki/Q1524213))

Kızkalesi (Panieński Zamek) i przepaście Cennet i Cehennem (Niebo i Piekło)

Fot. RussianTeen, [CC0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ wybrzeże, geologia, jaskinia, zamek, antyk, plaza

Czas pół dnia: rano przepaście i jaskinia, po południu zamek na wyspie i kąpiel

Wstęp Kız Kalesi 5 EUR; Cennet i Cehennem z jaskinią Astım 13 EUR; muzeum mozaiki w Narlıkuyu 5 EUR (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: [alomaliye.com](#)) [do sprawdzenia przed wyjazdem]

Zamek na wyspie obwód murów 192 m, osiem baszt; obecny kształt od Aleksego I Komnena (pocz. XII w.), przebudowany przez Ormian i Lusignanów

Korykos antyczny port Seleucji (Silifke); zamek lądowy z planem bizantyjskim, nekropola z sarkofagami

Cennet otwór ok. 250 × 110 m, głębokość ok. 70 m; na dnie kaplica Matki Bożej z V w.

Cehennem otwór ok. 70 × 50 m, głębokość ok. 128 m, bez zejścia

Jaskinia Astım ok. 600 m od Cennet, ok. 200 m korytarzy, wilgotność 85–98%

Odległości przepaście ok. 2 km od D400 i ok. 22 km od Silifke; Kizkalesi ok. 4 km dalej na wschód w linii prostej

O MIEJSCU

Między Silifke a Mersinem Taurus schodzi prosto do morza, a wapienne wybrzeże jest podziurawione jak ser. Woda deszczowa przez tysiące lat rozpuszczała skałę, wypłukiwała pod ziemią jaskinie i kanały, a gdy strop się zapadał, powstawały ogromne leje. Dwa największe leżą tuż obok siebie nad zatoką Narlıkuyu. Cennet, czyli „Niebo”, ma otwór ok. 250 na 110 m i ok. 70 m głębokości. Na dno prowadzą wykute w skale schody. Miejscowe źródła liczą ok. 450 stopni, a obok zbudowano windę dla osób, które nie dałyby rady zejść. Na dnie, u wejścia do jaskini, stoi kaplica Matki Bożej, którą w V w. wzniósł niejaki Paulus. Głębiej w ciemności słysząc podziemny strumień, który płynie ku morzu. Starożytni utożsamiali to miejsce z Grotą Koryckią, którą opisywał Strabon: rósł tu słynny szafran, a pod ziemią płynęła „Gorzka Woda”.

Tuż obok otwiera się Cehennem, „Piekło”: węższe, ok. 70 na 50 m, ale głębokie na ok. 128 m, z nawisającymi ścianami, więc zejść się nie da. Ogląda się je z tarasu widokowego. Według mitu właśnie tu Zeus uwięził stugłowego potwora Tyfona, zanim przywalił go Etną. Na krawędzi Cennet stoją ruiny świątyni Zeusa, przerobionej potem na kościół, a ok. 600 m dalej jest jaskinia Astum. Schodzi się do niej po żelaznych krętych schodach i idzie ok. 200 m korytarzami pełnymi stalaktytów. Jest w niej stale wilgotno i chłodno, ok. 14 °C, a miejscowi wierzą, że to powietrze pomaga astmatykom. Wiązą też na krzakach przy wejściu wstążki z życzeniami, stąd druga nazwa: Dilek Mağarası, „Jaskinia Życzeń”. Na dole w Narlıkuyu, w małym muzeum nad zatoką, zachowała się posadzka z łaźni z IV w. z mozaiką Trzech Gracji. Łaźnię zbudował Poimenios, rzymski namiestnik, który w napisie przy wejściu chwali się, że odnalazł ukryte źródło.

Ok. 4 km na wschód leży Kizkalesi, dawny Korykos. W starożytności był portem Seleucji, czyli dzisiejszego Silifke, i bazą rzymskiej floty, która ścigała piratów. W 191 p.n.e. Rzymianie rozbili tu flotę Antiocha III. Na początku XII w. cesarz Aleksy I Komnen kazał odbudować umocnienia:

zamek na lądzie i drugi na wysepce kilkaset metrów od brzegu. Źródła podają od ok. 200 do ok. 600 m. Wkrótce zamki zajęli Ormianie z Cylicji i rozbudowali ten na wyspie: mur ma 192 m obwodu i osiem baszt. W 1361 r. Korykos przeszedł pod władzę Piotra I Lusignana, króla Cypru, a pod koniec XIV w. zajęli go Turcy. Stąd w 1482 r. pokonany w walce o tron książę Cem Sułtan odpłynął do Europy, gdzie skończył życie jako zakładnik.

Legenda wyjaśnia nazwę „Panieński Zamek”. Wróżbita przepowiedział królowi Korykos, że jego ukochaną córkę zabije wąż. Król zbudował jej zamek na wyspie, bo był przekonany, że węże nie pływają, i zamknął ją tam ze służbą. Spełniał każde jej życzenie. Pewnego dnia posłał jej kosz białych winogron z Tarsu, a w koszu ukrył się wąż. Podobne opowieści krążą o Wieży Panny w Stambule i w Tarsie. Dziś Kizkalesi to miasteczko wakacyjne z długą piaszczystą plażą. Do zamku dopływa się łódką albo wpław, a na brzegu, wśród pól i szklarni, ciągną się ruiny Korykos i kamienne sarkofagi nekropoli.

Cennet, „Niebo”: zapadlisko krasowe głębokie na ok. 70 m, w którego dnie stoi kaplica z V w. Fot. Korkut Tas, CC BY-SA 3.0, [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Cennet: zejście na dno do kaplicy i jaskini. Cehennem z tarasu widokowego. Ruiny świątyni Zeusa na krawędzi.
- Jaskinia Astım ok. 600 m dalej, chłodna ucieczka od upału w południe.
- Mozaika Trzech Gracji w Narlıkuyu nad zatoką, ok. 2 km poniżej przepaści [odległość do sprawdzenia].
- Kizkalesi: zamek lądowy przy plaży, łódką na zamek na wyspie, kąpiel i wieczór w miasteczku.

Praktycznie

- Dojazd: D400 wzdłuż wybrzeża, przepaście ok. 2 km od drogi w górę asfaltem, parking przy kasie [parking dla motocykli do sprawdzenia]. Z Silifke ok. 22 km, z Kizkalesi kilka kilometrów.
- Zejście na dno Cennet i powrót po schodach latem w pełnym słońcu jest męczące. Najlepiej rano, a strój motocyklowy zostawić w kufrach. Godziny otwarcia [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Łódki na zamek odpływają z plaży w Kizkalesi w sezonie [cena i godziny do sprawdzenia]. Wstęp na wyspę 5 EUR według taryfy od 2027-04-01.
- D400 między Silifke a Mersinem ma latem duży ruch, a Kizkalesi w lipcu jest pełne turystów z Mersinu i Adany [do sprawdzenia]. Nocleg lepiej zarezerwować albo jechać dalej na zachód.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Corycus, en.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1zkalesi, [en.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1zkalesi_\(castle\)](https://en.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1zkalesi_(castle)), www.dailysabah.com/arts/kizkalesi-where-a-pri..., en.wikipedia.org/wiki/Cennet_and_Cehennem, en.wikipedia.org/wiki/Nar%C4%B1kuyu_Museum, turkishmuseums.com/museum/detail/2159-mersin-..., www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/cennete-asa..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

36.45681, 34.14806 ([wikidata:Q1957163](https://wikidata.org/wiki/Q1957163))

Punkty z innych podróży

32 Kapadocja

Kontury: Natural Earth (domena publiczna)

Kapadocja (Kapadokya): Göreme i podziemne miasta

Fot. Feridun F. Alkaya, [CC0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ geologia, unesco, skalne miasto, kościół, bizantyjskie, widok, jedzenie

Czas dzień: rano balony z punktu widokowego, przed południem Göreme, po południu jedno podziemne miasto

Wstęp Muzeum na wolnym powietrzu Göreme, Karanlık Kilise (osobny bilet), Derinkuyu i Kaymaklı płatne w EUR [ceny do sprawdzenia]; MuseumPass Kapadokya 75 EUR na 3 dni dla Nevşehir i Aksaray (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: [alomaliye.com](#))

Wys. Göreme ok. 1100 m n.p.m. [do sprawdzenia]; wulkany Erciyes 3917 m i Hasan Dağı 3253 m

Skala tuf wulkaniczny z popiołów, przykryty twardszą lawą i ignimbrytem

Freski kościoły skalne IX–XIII w., m.in. Karanlık Kilise (XI w.) i Tokalı Kilise (X w.)

Podziemia	Derinkuyu do ok. 85 m w głąb, dla ok. 20 tys. ludzi; odkryte ponownie w 1963 r.
UNESCO	tak, 1985 (Park Narodowy Göreme i skalne stanowiska Kapadocji)
Wydarzenia	uroczystości ku czci Hacı Bektaşa Veli w Hacıbektaş, co roku w połowie sierpnia [termin do sprawdzenia]

O MIEJSCU

Kapadocję zbudowały wulkany. Miliony lat temu Erciyes (3917 m) nad dzisiejszym Kayseri, Hasan Dağı (3253 m) i mniejsze stożki zasypały płaskowyż grubymi warstwami popiołu, z którego powstał miękki, jasny tuf, a na wierzchu zastygły cieńsze warstwy twardszej lawy i ignimbrytu. Deszcz, roztopy i wiatr wypłukały tuf szybciej niż jego twardą pokrywę i tak powstały doliny o ścianach w kolorach od bieli przez róż po ochrę i peribacalari, „kominy wrózek”: stożki i słupy, które przez jakiś czas niosą na czubku kamienny kapelusz, aż ten spadnie, a komin zacznie się kurczyć. Najbardziej znane stoją w Paşabağı i w dolinie Zelve, wsi wykutej w skale, którą mieszkańcy musieli opuścić w 1952 r., bo zbocza zaczęły się kruszyć.

Miękki tuf da się kuć zwykłym narzędziem, więc ludzie od tysięcy lat wykuwali w nim domy, gołębniki, piwnice i kościoły. W IV w. Kapadocja była sercem chrześcijańskiego Wschodu: stąd pochodzili Ojcowie Kapadoccy, Bazyli Wielki, biskup Cezarei, czyli dzisiejszego Kayseri, jego brat Grzegorz z Nyssy i ich przyjaciel Grzegorz z Nazjanzu, a reguła Bazylego do dziś jest podstawą życia mnichów prawosławnych. Wspólnoty pustelników zajmowały cele w skałach, a od IX w. w skałach powstały setki kościołów z malowidłami. W dawnym zespole klasztornym nad Göreme, dziś muzeum na wolnym powietrzu, najpiękniejszy jest Karanlık Kilise, „Ciemny Kościół”, z XI w.: przez jedno małe okno wpada tak mało światła, że kolory fresków zachowały się wyjątkowo żywe. Tuż

obok, po drugiej stronie drogi, Tokalı Kilise z X w. ma głęboki błękit tła z lapis lazuli [do sprawdzenia], a w Yılanlı Kilise św. Jerzy i św. Teodor walczą ze smakiem.

Pod ziemią jest druga Kapadocja. Pierwsze korytarze mogli wykuć Frygowie w VIII-VII w. p.n.e., ale wielopoziomowe miasta rozbudowano w czasach bizantyjskich, zwłaszcza podczas najazdów arabskich od VIII do X w. Derinkuyu, „głęboka studnia”, schodzi na ok. 85 m, ma stajnie, tłocznie wina i oleju, kuchnie, kaplice i szyby wentylacyjne, a na każdym poziomie korytarz zamykały okrągłe kamienne drzwi toczone jak koło młyńskie; mogło się w nim schronić do 20 tys. osób ze zwierzętami. O tunelu do sąsiedniego Kaymaklı, 8-9 km, mówią przewodniki [do sprawdzenia]. Chrześcijanie z okolicy chowali się tu jeszcze w 1909 r., po rzezi w Adanie. Gdy w 1923 r. wyjechali w wymianie ludności do Grecji, o podziemiach zapomniano; w 1963 r. mieszkaniec Derinkuyu, przebijając ścianę piwnicy, trafił na korytarz prowadzący do całego miasta.

Ciekawostka mniej znana: wielu tutejszych prawosławnych, Karamanlidów, mówiło po turecku i pisało po turecku alfabetem greckim. Ich dawne kamienne domy z rzeźbionymi fasadami widać w Mustafapaşa, greckim niegdyś Sinasos, kilka kilometrów od Ürgüp.

Z płaskowyżu żyją dziś turystyka, wino i ceramika. Każdego ranka przy dobrej pogodzie startuje nad dolinami ponad sto balonów; przy silnym wietrze loty się odwołuje. W Avanos nad Kızılırmakiem garncarze toczą naczynia z czerwonej rzecznej gliny, Ürgüp ma winnice i piwnice wykute w tufie, a kuchnia regionu słynie z testi kebabı: mięsa duszonego w zamkniętym glinianym dzbanie, który rozbija się przy stole. Ok. 45 km na północny zachód od Nevşehir, w Hacıbektaş, jest grób Hacı Bektaş Veli, XIII-wiecznego mistyka, na którego uroczystości w połowie sierpnia zjeżdżają alewici z całej Turcji.

Karanlık Kilise, „Ciemny Kościół” w Göreme: Chrystus Pantokrator w kopule, freski z XI w. ocalały dzięki temu, że do wnętrza wpada mało światła Fot. Antoine Tavenaux, [CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons](#)

Szyb wentylacyjny w podziemnym mieście Derinkuyu Fot. Nevit Dilmen (talk), [CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Punkt widokowy nad Göreme albo nad doliną Zemi o świcie, gdy startują balony; potem muzeum na wolnym powietrzu Göreme z Karanlık Kilise (osobny bilet) i Tokalı Kilise.
- Paşabağı i Zelve z kominami wrózek, zamek skalny w Uçhisar z widokiem na Erciyes, garncarnie w Avanos.
- Jedno podziemne miasto: Derinkuyu (głębsze) albo Kaymaklı (bliżej, więcej korytarzy); niskie przejścia, nie dla osób z klaustrofobią.

Praktycznie

- Göreme leży ok. 10 km na wschód od Nevşehir; pętla Göreme – Uçhisar – Çavuşin – Avanos – Ürgüp to krótkie odcinki asfaltu. Derinkuyu ok. 30 km na południe od Nevşehir drogą D765, Kaymaklı po drodze [dystanse do sprawdzenia].
- Drogi gruntowe w dolinach: obszar od 2019 r. nadzoruje Kapadokya Alan Başkanlığı, a jazdy terenowe firm z quadami i jeepami mogą się odbywać tylko po wyznaczonych trasach i w ramach rocznych limitów (665 quadów i jeepów od listopada 2025 do listopada 2026); za uszkodzenie komina wrózek kara wynosi ok. 1,39 mln TRY (stan na 2025, źródło: haberturk.com). Czy prywatny motocykl może jechać doliną poza asfaltem, nie wiadomo [do sprawdzenia przed wyjazdem] – w razie wątpliwości doliny tylko pieszo, a motocykl na parkingu.
- Godziny i ceny muzeów, osobny bilet do Karanlık Kilise i ceny lotów balonem [do sprawdzenia przed wyjazdem]; w szczycie sezonu tłumy od ok. 9:00, najlepiej być przy kasie przy otwarciu.
- Noclegi w hotelach jaskiniowych w Göreme i Ürgüp; motocykl zostawić na dziedzińcu albo na parkingu pensjonatu [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6reme_National_Park, en.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6reme, en.wikipedia.org/wiki/Derinkuyu_underground_city, en.wikipedia.org/wiki/Karamanlides, whc.unesco.org/en/list/357, www.haberturk.com/kapadokya-da-safari-turlari..., www.haberturk.com/nevsehir-haberleri/11545329...

38.64306, 34.82889 ([wikidata:Q6710593](https://www.wikidata.org/wiki/Q6710593))

Język w podróży

Na tej trasie zmienia się nie tylko krajobraz, ale też język. W Turcji wszędzie dogadasz się po turecku, a na wschodzie wielu ludzi mówi na co dzień po kurdyjsku. W Kurdystanie irackim mówi się po kurdyjsku, na północy w odmianie kurmandži, a od Rawanduzu na wschód w odmianie sorani. W Iranie urzędowym językiem jest perski, ale w Tebrizie, Marandzie i Dżolfie większość mieszkańców mówi po azersku, który jest bliski tureckiemu. W Armenii mówi się po ormiańsku, a starsi ludzie znają też rosyjski. Krótki przejazd przez Gruzję wystarczy obsłużyć zwrotami z notatki Gruzji.

Turecki

Zwroty na drogę, nocleg i zwiedzanie, z zasadami wymowy, są w notatce Turcji południowej. Kilka słów przydatnych w górach:

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Czy przełęcz jest otwarta?	Geçit açık mı?	geczit aczyk my?
Czy jest śnieg na drodze?	Yolda kar var mı?	jolda kar war my?
Kaldera / jezioro / wodospad	krater / göl / şelale	krater / giol / szelale
Wieś na hali	yayla	jajla
Punkt kontrolny	kontrol noktası	kontrol noktasy

Kurdyjski (kurmandži)

Kurmandži pisze się w Turcji łacinką podobną do tureckiej. Wystarczy kilka słów, żeby rozmowa zaczęła się od uśmiechu.

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Dzień dobry	Rojbaş.	roźbasz
Cześć	Silav.	silaw
Dziękuję	Spas.	spas
Tak / nie	Erê / na	ere / na
Woda	av	aw
Droga	rê	re

W Kurdystanie irackim na wschód od Rawanduzu mówi się w odmianie sorani, zapisywanej alfabetem arabskim. Tam „dziękuję” to supas, a „cześć” silaw.

Perski

Pismo jest arabskie, ale drogowskazy na głównych drogach mają też zapis łacinką.

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Dzień dobry / cześć	سلام	salam
Dziękuję	ممنون / مرسی	mamnun / mersi
Tak / nie	بله / نه	bale / na
Gdzie jest stacja?	پمپ بنزین کجاست؟	pomp-e benzin kodżast?
Benzyna	بنزین	benzin
Opona jest przebita	لاستیک پنچر شده	lastik panczar szode
Warsztat	تعمیرگاه	tamirgah
Czy jest wolny pokój?	اتاق دارید؟	otagh darid?
Ile kosztuje?	چنده؟	czande?
Pomocy!	کمک!	komak!

W Tebrizie i okolicy wiele tureckich słów z poprzedniej tabeli też zadziała, bo azerski i turecki są blisko spokrewnione.

Ormiański

Ormiański ma własny alfabet (36 liter w pierwotnym zapisie), a drogowskazy na głównych drogach mają też zapis łacinką. W wielu sytuacjach pomoże też rosyjski.

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Dzień dobry	Բարև ձեզ	barew dzez
Dziękuję	Շնորհակալություն / մերսի	sznorhakalutiun / mersi
Tak / nie	Այո / ոչ	ajo / wocz
Gdzie jest stacja?	Որտե՞ղ է բենզալցակայանը	wortegh e benzalcakajany?
Ile kosztuje?	Ինչ արժե՞	incz arże?

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Hotel	hjnŁrwłung	hjuranc
Woda	znŁr	dżur
Pomocy!	OqłunŁpyn'Łu	ognutiun!

Jak się przygotować

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając. Na tej trasie liczy się zwłaszcza kilka słów powitania w każdym języku. Na razie nie ma tu rekomendacji serwisu do ćwiczeń: linguatrainer.eu nie wymienia tureckiego, perskiego, kurdyjskiego ani ormiańskiego wśród języków (stan na 2026-10-27), więc sprawdzimy to ponownie przed wyjazdem.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (<https://gitlab.com/p.goliasz/moto>).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg. Piktogramy: własne.
- Zdjęcie „Dolina Frygijska (Frig Vadisi): Miasto Midasa (Midas Şehri)”: Zeynel Cebeci, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Midas_Monument,_Yaz%C4%B1%C4%B1kaya.jpg
- Zdjęcie „Dolina Frygijska (Frig Vadisi): Miasto Midasa (Midas Şehri)” (Widok ze szczytu skały Miasta Midasa na Dolinę Frygijską...): Zeynel Cebeci, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Phrygia_Valley_-_Frig_Vadisi_04.jpg
- Zdjęcie „Dolina Ihlara (Ihlara Vadisi)”: Andrada Boldis, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ihlara_Valley,_Turkey.jpg
- Zdjęcie „Dolina Ihlara (Ihlara Vadisi)” (Selime u wylotu kanionu: klasztor wykuty w zboczu nad domami wsi): Tevfik Teker, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Selime_Manast%C4%B1%C4%B1_-_Selime_Monastery_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Tuz Gölü (jeziro Tuz, „Słone Jezioro”)”: Wokeye, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tuz_G%C3%B6l%C3%BC_2.jpg
- Zdjęcie „Tuz Gölü (jeziro Tuz, „Słone Jezioro)” (Popękana skorupa soli od strony Şereflikoçhisar): İncelemelemanı, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tuz_G%C3%B6l%C3%BC_\(3\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tuz_G%C3%B6l%C3%BC_(3).jpg)
- Zdjęcie „Erciyes Dağı (wulkan Erciyes, gr. Argaios)”: Volker Höhfeld, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Erciyes_Da%C4%9F%C4%B1_03_09_1992.jpg
- Zdjęcie „Erciyes Dağı (wulkan Erciyes, gr. Argaios)” (Erciyes z doliny koło Göreme: wulkan zamyka horyzont...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mount_Erciyes_from_near_G%C3%B6reme_1729.jpg
- Zdjęcie „Wodospady Kapuzbaşı (Kapuzbaşı Şelaleleri)”: Uefeyik, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heybetli_g%C3%B6rkemiyle_Kapuzba%C5%9F%C4%B1_%C5%9Eelalesi.jpg
- Zdjęcie „Wodospady Kapuzbaşı (Kapuzbaşı Şelaleleri)” (Jeden z wodospadów spada wprost ze skalnej ściany do potoku): Tevfik Teker, CC

- BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kapuzbasi_Waterfall_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Halfeti i twierdza Rumkale”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Halfeti_on_the_Euphrates.jpg
 - Zdjęcie „Halfeti i twierdza Rumkale” (Rumkale nad zalanym Eufratem: mury twierdzy katolikosów...): Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fortress_of_Rumkale_03.jpg
 - Zdjęcie „Mardin i płaskowyż Tur Abdin”: Radosław Botev, CC BY 3.0 pl, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mardin_old_city.jpg
 - Zdjęcie „Mardin i płaskowyż Tur Abdin” (Wieże klasztoru Mor Gabriel, założonego w 397 r.; mnisi...): Furkan Elveren, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Church_Towers_at_the_Mor_Gabriel_Monastery,_Tur_Abdin.jpg
 - Zdjęcie „Nemrut Dağı (góra Nemrut)”: Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nemrut_West_terrace_General_picture_in_2006_1590.jpg
 - Zdjęcie „Nemrut Dağı (góra Nemrut)” (Głowa orła, jednego z dwóch ptaków-strażników tarasu;...): Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nemrut_Da%C4%9F%C4%B1_01.jpg
 - Zdjęcie „Nemrut Dağı (góra Nemrut)” (Rzymski most nad Cendere Çayı z ok. 200 r. w drodze z...): Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Severan_Bridge,_Turkey_01.jpg
 - Zdjęcie „Amadija (Amêdî)”: Hardscarf, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amadiya_-_panorama.jpg
 - Zdjęcie „Amadija (Amêdî)” (Brama Behdinan: kiedyś jedyne wejście do miasta, z...): Frodleki, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bahdinanemmiratets_gamla_port_i_Amedi.jpg
 - Zdjęcie „Droga Hamiltona i wąwóz Rawanduz”: Hardscarf, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rawanduz_canyon.jpg
 - Zdjęcie „Droga Hamiltona i wąwóz Rawanduz” (Wodospad Gali Ali Beg w wąwozie, przy którym Hamilton...): Levi Clancy, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gali_Ali_Beg_waterfall_in_Erbil_governorate,_the_Kurdistan_Region_of_Iraq.jpg
 - Zdjęcie „Jezioro Urmia (Daryačē-ye Orumije, دریاچه ارومیه)”: Safa.daneshvar, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:040315-UrmiaLake-IMG_7534-2.jpg
 - Zdjęcie „Jezioro Urmia (Daryačē-ye Orumije, دریاچه ارومیه)” (Brzeg jeziora: sól krystalizuje na kamieniach, a różowy...): Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, CC BY-SA 2.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shore_of_Lake_Ourimiyeh_-_Showing_Algae_Colouration_in_Water_-_Western_Iran_\(7421863650\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shore_of_Lake_Ourimiyeh_-_Showing_Algae_Colouration_in_Water_-_Western_Iran_(7421863650).jpg)

- Zdjęcie „Kandowan (Kandovan, کاندوان)”: Stephan Klage, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kandovan_troglodyte_village.jpg
- Zdjęcie „Kandowan (Kandovan, کاندوان)” (Zbocze wsi: niżej zwykłe domy z cegły, wyżej mieszkania...): Julia Maudlin from Lake Oswego, Oregon, USA, CC BY 2.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hillside_of_Cave_Dwellings,_Kandovan,_Iran_\(10059252083\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hillside_of_Cave_Dwellings,_Kandovan,_Iran_(10059252083).jpg)
- Zdjęcie „Klasztor św. Stefana (Surb Stepanos, Սուրբ Ստեփանոս վանք; pers. Kelisa-je Sant Estepanus)”: Alireza Javaheri, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aras_-_Jolfa_-_St._Stepanos_Monastery_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Klasztor św. Stefana (Surb Stepanos, Սուրբ Ստեփանոս վանք; pers. Kelisa-je Sant Estepanus)” (Dolina Araksu tuż przy klasztorze: po prawej Iran, za...): Alen Ištoković, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aras_river_valley_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Klasztor św. Stefana (Surb Stepanos, Սուրբ Ստեփանոս վանք; pers. Kelisa-je Sant Estepanus)” (Bęben kopuły z płaskorzeźbami świętych, aniołów i...): Taktomzagleki, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saint_Stepanos_Monastery_Jolfa_iran05.jpg
- Zdjęcie „Tachte Solejman (Takht-e Soleymān, Tron Salomona)”: Shayan imani, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Azar_Goshnasp_crater_lake.jpg
- Zdjęcie „Tachte Solejman (Takht-e Soleymān, Tron Salomona)” (Krawędź Zendan-e Solejman, „więzienia Salomona”: warstwy...): Martin Cígler, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kr%C3%A1ter_Zendane_Soleyman_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Tachte Solejman (Takht-e Soleymān, Tron Salomona)” (Brama w murze z 38 basztami; mur sasanidzki otaczał...): Safa.daneshvar, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:040313-TakhteSoleyman-IMG_7258-2.jpg
- Zdjęcie „Aragac (Արագած) i jezioro Kari (Kari licz, Քարի լիճ)”: ՎԱՍ, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lake_Kari,_%D5%8E%D4%B1%D5%8D.jpg
- Zdjęcie „Aragac (Արագած) i jezioro Kari (Kari licz, Քարի լիճ)” (Amberd, „twierdza w chmurach”, na grzbiecie między dwoma...): Նորիկ Մանուկյան, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_fortress_of_Amberd_2019-05-06.jpg
- Zdjęcie „Chor Wirap (Խոր Վիրապ) i widok na Ararat”: Diego Delso, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monasterio_Khor_Virap,_Armenia,_2016-10-01,_DD_25.jpg

- Zdjęcie „Garni (Գառնի), wąwóz Azatu i klasztor Geghard (Գեղարդ)”: Katsiaryna Naliuka, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ancient_temple_in_Garni.jpg
- Zdjęcie „Garni (Գառնի), wąwóz Azatu i klasztor Geghard (Գեղարդ)” („Symfonia Kamieni”: ściana sześciokątnych kolumn bazaltu...): Diego Delso, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sinfon%C3%ADa_de_las_Piedras_valle_de_Garni_Armenia_2016-10-02_DD_3
- Zdjęcie „Garni (Գառնի), wąwóz Azatu i klasztor Geghard (Գեղարդ)” (Geghard u stóp skał wąwozu: główny kościół z 1215 r., a...): Diego Delso, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monasterio_de_Geghard_Armenia_2016-10-02_DD_63.jpg
- Zdjęcie „Jezioro Sewan (Sewana licz, Սևանա լիճ), Sewanawank i Noratus”: Vigen Hakhverdyan, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sevanavanq5.jpg>
- Zdjęcie „Jezioro Sewan (Sewana licz, Սևանա լիճ), Sewanawank i Noratus” (Cmentarz w Noratus: kamienne krzyże pokryte rdzawymi...): Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Noratus_cemetery_Armenia.jpg
- Zdjęcie „Klasztor Tatew (Tatewi wank, Տաթևի վանք)”: Vladimir Pankratov, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Morning_view_of_Tatev_Monastery.jpg
- Zdjęcie „Klasztor Tatew (Tatewi wank, Տաթևի վանք)” (Serpentyny drogi H45 do klasztoru widziane z kolejki; w...): GerritR, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wings_of_Tatev_Blick_aus_der_Gondel_auf_die_Stra%C3%9Fe_H_45_die_Vorort_Schlucht_und_die_Teufelsbr%C3%BCcke.jpg
- Zdjęcie „Noravank (Noravank', Նորավանք) i wąwóz Amaghu”: Vahagn Grigoryan, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:IMG_-_Noravanq.jpg
- Zdjęcie „Noravank (Noravank', Նորավանք) i wąwóz Amaghu” (Kościół Astwacacin (Burtelaszen): wąskie kamienne schody...): Arian Zwegers from Brussels, Belgium, CC BY 2.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Noravank_\(35283103663\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Noravank_(35283103663).jpg)
- Zdjęcie „Noravank (Noravank', Նորավանք) i wąwóz Amaghu” (Wejście do jaskini Areni-1 nad rzeką Arpą, gdzie...): Serouj, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Areni-1_cave_entrance.jpg
- Zdjęcie „Przełęcz Selim (Wardeniac, Վարդենիսյաց լեռնանցք) i karawanseraj Orbelianów”: franek2, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Caravanserai_\(built_1332\)_-panoramio.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Caravanserai_(built_1332)_-panoramio.jpg)

- Zdjęcie „Przełęcz Selim (Wardeniac, Վարդենիսյաց լեռնաւանք) i karawansera Orbelianów” (Widok z przełęcz na południe, w dół ku Wajoc Dzor; w...): ogannes, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Selim_pass,_Vayots_Dzor.jpg
- Zdjęcie „Hakkâri i dolina Zap (Zap Vadisi)”: Caracas, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zap_Nehri.jpg
- Zdjęcie „Hakkâri i dolina Zap (Zap Vadisi)” (Góry Cilo i Sat w lipcu: najwyższe szczyty Taurusu...): Arcmem, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hakk%C3%A2ri_Cilo_and_Sat_Mountains_jully_2023.jpg
- Zdjęcie „Pałac Ishaka Paszy (İshak Paşa Sarayı) i Ararat (Ağrı Dağı)”: W. Bulach, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:00_2404_Ishak_Pasha_Palace_-_Turkey.jpg
- Zdjęcie „Pałac Ishaka Paszy (İshak Paşa Sarayı) i Ararat (Ağrı Dağı)” (Ararat z Doğubayazitu: wulkan wyrasta prawie 3300 m nad...): Francesco Bini, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Do%C4%9Fubayaz%C4%B1t,_veduta_sul_monte_ararat,_01.jpg
- Zdjęcie „Wyspa Akdamar (Ahtamar) i kościół Świętego Krzyża”: Armenak Margarian, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lake_Van_and_cathedral_of_the_Holy_Cross.jpg
- Zdjęcie „Wyspa Akdamar (Ahtamar) i kościół Świętego Krzyża” (Relief na ścianie kościoła z X w.: pas postaci...): Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, CC BY-SA 2.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Armenian_Bas_Relief_of_Christ_-_10th-Century_Akdamar_Church_\(Akdamar_Kilisesi\)_-_Lake_Van_-_Turkey_\(5796241489\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Armenian_Bas_Relief_of_Christ_-_10th-Century_Akdamar_Church_(Akdamar_Kilisesi)_-_Lake_Van_-_Turkey_(5796241489).jpg)
- Zdjęcie „Wyspa Akdamar (Ahtamar) i kościół Świętego Krzyża” (Wodospad Muradiye na rzece Bendimahi, po drodze z...): Vodimivado, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Muradiye_Selalesi.jpg
- Zdjęcie „Ahlat: cmentarz seldżucki (Selçuklu Meydan Mezarlığı) i kümbety”: Francesco Bini, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ahlat,_cimitero_selgiuchide,_01.jpg
- Zdjęcie „Ahlat: cmentarz seldżucki (Selçuklu Meydan Mezarlığı) i kümbety” (Ulu Kümbet, największy grobowiec Ahlatu: kwadratowa...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ahlat_Ulu_K%C3%BCmbet_exterior_whole_in_2006_06.jpg
- Zdjęcie „Dolina Munzur (Munzur Vadisi) i źródła Munzur (Munzur Gözeleri)”: Zeynel Cebeci, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Munzur_Valley,_Ovacik.JPG

- Zdjęcie „Dolina Munzur (Munzur Vadisi) i źródła Munzur (Munzur Gözeleri)” (Rzeka Munzur w dolinie między Tunceli a Ovacık: zielona...): Crumou, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Munzur_Valley_National_Park.jpg
- Zdjęcie „Kaldera Nemrut i jezioro Nemrut (Nemrut Gölü)”: Osman400, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bitlis_nemrut_g%C3%B6lü.jpg
- Zdjęcie „Kaldera Nemrut i jezioro Nemrut (Nemrut Gölü)” (Ilgöl, ciepłe jezioro w kalderze: wodę podgrzewa komora...): Erhan Veli Gül, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nemrut_Kalderas%C4%B1_Il%C4%B1g%C3%B6lü.jpg
- Zdjęcie „Aladağlar (góry Aladağlar)”: Zeynel Cebeci, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Demirkaz%C4%B1k_Alada%C4%9Flar_2017-08-05_01-1.jpg
- Zdjęcie „Aladağlar (góry Aladağlar)” (Szczyty Kaldı widziane z doliny Emli, bazy wspinaczy w...): Zeynel Cebeci, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kaldi_Summit_\(Kald%C4%B1_Sivrisi\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kaldi_Summit_(Kald%C4%B1_Sivrisi).jpg)
- Zdjęcie „Dolina Göksu i klasztor Alahan (Alahan Manastırı)”: U.S. Air Force photo by Senior Airman Daniel Phelps, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alahan_Monastery_2.JPG
- Zdjęcie „Dolina Göksu i klasztor Alahan (Alahan Manastırı)” (Göksu koło Mut: rzeka, nad którą zginął Fryderyk...): Mehmet Eren Gödeler, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:G%C3%B6ksu_Nehri,_Mut.jpg
- Zdjęcie „Anamur: zamek Mamure (Mamure Kalesi) i Anemurion (Anemurium)”: Beñat Irasuegi, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castle_in_Mamure,_Anamur,_Turkey_from_the_Sea.jpg
- Zdjęcie „Anamur: zamek Mamure (Mamure Kalesi) i Anemurion (Anemurium)” (Nekropola Anemurionu: kilkaset grobowców z kopułami i...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anemurium_Necropolis_101.jpg
- Zdjęcie „Kızkalesi (Panieński Zamek) i przepaście Cennet i Cehennem (Niebo i Piekło)”: RussianTeen, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:K%C4%B1zkalesi_sea_castle_seen_from_the_water.jpg
- Zdjęcie „Kızkalesi (Panieński Zamek) i przepaście Cennet i Cehennem (Niebo i Piekło)” (Cennet, „Niebo”: zapadlisko krasowe głębokie na ok. 70...): Korkut Tas, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cennet_Cehennem_CENNET_-_panoramio.jpg

- Zdjęcie „Kapadocja (Kapadokya): Göreme i podziemne miasta”: Feridun F. Alkaya, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CAPPADOCIA_G%C3%B6reme_National_Park_and_the_Rock_Sites._World_Heritage_Sites_of_Turkey.jpg
- Zdjęcie „Kapadocja (Kapadokya): Göreme i podziemne miasta” (Karanlık Kilise, „Ciemny Kościół” w Göreme: Chrystus...): Antoine Taveneaux, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karanlik_kilise.jpg
- Zdjęcie „Kapadocja (Kapadokya): Göreme i podziemne miasta” (Szyb wentylacyjny w podziemnym mieście Derinkuyu): Nevit Dilmen (talk), CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Derinkuyu_Underground_City_9831_Nevit_Enhancer.jpg